This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

Vasilev, Grigor

ГРИГОРЪ ВАСИЛЕВЪ.

Македония и турската революция.

СОФИЯ
Печатница на П. Глушковъ и С-ие
1908.

DR
701
.M4
V33

093477о-235

Прѣдставениятъ трудъ не заслужава самъ по себе нѣкакви въведения. Азъ се считамъ между това длъженъ да излѣза съ настоящитѣ обяснения. До началото на 1906 установеното социалистическо мнѣние по македонския въпросъ ми се виждаше колкото ясно, толкова и необоримо. И макаръ азъ да не съмъ правилъ подробни изучвания на тая система отъ въпроси, която обикновено наричатъ въпросъ на близкия изтокъ, много скоро, слѣдъ като самъ поискахъ да си давамъ смѣтка за всѣкидневнитѣ събития, за революционнитѣ движения въ турската империя и за маневритѣ на европейскитѣ сили, почувствувахъ, че това мнѣние надали обхваща всичкия смисълъ на промѣнитѣ въ социалнитѣ отношения на Турция и балканскитѣ държави. Трѣбва да призная, че въ първитѣ опитвания да се разшири установеното схващане — защото сега азъ съмъ убѣденъ, че въ дадения случай се касае до едно разширение и задълбочаване на социалистическата мисъль и акция, както е въ всички други по-крупни обществени въпроси — не бѣше увѣреностьта, която най-малко липсваше. При това веднага се появиха най-страшнитѣ обвинения не само въ ересь, но и въ служене на българския монархизъмъ. И ако македонскиятъ въпросъ не бѣше горещия въпросъ на всѣки день, ако той всѣки день не изискваше за отговоръ нѣщо повече отъ застиналитѣ вече общи фрази, стъкмени още прѣди 10 — 12 години, по съображение да се има спокойствие и мирна глава можеше да се прѣнесе всичко. Ала налагащата се важность на въпроса застави почти всички политически направления да станатъ по-внимателни, и лека-полека да се принудятъ да търсятъ по-ширики формули. Остритѣ изстжпления и обвинения на хората отъ правовѣрното направление азъ лично схванахъ като сигуренъ признакъ на слаби позиции и туй не малко допринесе да заработя за по-голѣма ясность на новитѣ схващания. Азъ искамъ да вѣрвамъ, че тия послѣднитѣ не сж *кръчмарски*, както единъ мой близъкъ приятель и другарь публично се изрази.

Първото възражение въ социалистическитѣ редове, което азъ чухъ подиръ една рѣчь въ декември 1906 г. по македонския въпросъ, бѣше това, че социалдемокрацията

не може и не бива да си отвлича вниманието върху единъ *колониаленъ въпросъ* на българската буржуазия. Тукъ тѣснотията на погледа е очевидна, макаръ да засѣгамъ само широки социалисти. На тая позиция не можеше да се стои, тя е позицията на безсилието и бездѣйствието. Подиръ послѣдва обозначаването, че новото гледище е пропито съ национализъмъ и шовинизъмъ, които социалдемокрацията, нагърбена съ великото дѣло да осѫществи траенъ миръ и братство между народитѣ, отхвърля и осѫжда. Една статия на тая книга е написана въ намѣрението да разгледа тоя новъ и почти никога неповдигнатъ у насъ въпросъ. За мене е ясно, че българската социалдемокрация, тукъ или въ Македония, безразлично, ще бѫде повече националистическа отъ двѣтѣ македонски революционни организации — Вѫтрѣшна и на Яне Сандански —, както и отъ българската конституционна партия. Щомъ ние цѣнимъ нацията и признаваме нейното право да се оформява, обособява и самоопрѣдѣля, щомъ ние сме интернационалисти, т. е. искаме равенството и братството на народитѣ, а не космополити, ясно е, че програмитѣ на горѣспоменатитѣ организации на българитѣ въ Турция съвсѣмъ не сѫ достатъчни по отношение на националния въпросъ. По съображения на тактика, или по други съображения, българскитѣ организации въ Турция нѣматъ смѣлостьта да искатъ пълното и достойно равноправие на българската националность. За насъ, социалдемократитѣ, тукъ се отнася до единъ основенъ въпросъ, и ние не можемъ да правимъ никакви отстѫпки въ неговото програмно поставяне. Когато тоя националенъ въпросъ се постави на практическа почва, на почвата на конкретното разрѣшение, ние можемъ, при извънредни обстоятелства, да склонимъ на нѣкакви компромисни рѣшения. Но тая тактика на дѣйствието не бива да се мѣси съ принципалното становище. Има хора, които искатъ да се наричатъ социалдемократи, и които проповѣдватъ възгледа за междунационалната, за общочовѣшката каша. Социализмътъ, който въ културнитѣ страни е достигналъ сериозни резултати и се радва на респектъ даже у заклетитѣ си противници, нѣма нищо общо съ тия анархистически и либертерски настроения.

Най-тежкото обвинение, все пакъ, стои другадѣ. Новитѣ схващания не били освѣнъ изразъ на монархическитѣ тежнения. „Вие оправдавате досегашнитѣ намѣсвания на монархизма въ македонското дѣло, вие агитирате за войната и съ това сами прѣдоставяте македонския въпросъ

въ ржцѣтѣ на камарилата". По-направо казано, тая формула на пазителитѣ на социалистическото и демократическо православие се свежда на чистото и просто: „Вие сте орждия на Фединанда!"

Тука вече смѣлостьта достига безсмислието. Защо и съ какво се служи на монархизма, когато се посочва, че България и частно българската демокрация трѣбва да се застжпятъ за облегчение сждбата на българитѣ въ турско? Както българитѣ отъ турско не могатъ да махнатъ съ ржка срѣщу България, така послѣднята не може да забрави, че на южнитѣ ѝ граници е империята на отоманитѣ и че въ Македония живѣе милионъ и четвърть братско население. Щомъ е необходимость да се излѣзе отъ дадено нетърпимо положение, остава да се посочатъ срѣдствата. До конституционния прѣвратъ отъ 11 и 12 юлий т. г. въ турската империя какви можеха да бждатъ тия срѣдства? Мирната и културна работа, особено за българитѣ, въ Турция не бѣше възможна. Оставаха единствено цѣлесъобразни революцията и европейския натискъ. Нѣкое врѣме блѣстѣше или мъждѣеше идеята за балканската конфедерация. Тази идея датира отъ дълго врѣме, и винаги като безплодна, макаръ твърдѣ съблазнителна за младитѣ поколѣния, които започватъ да се показватъ на арената на общественополитическия животъ, или за мждрецитѣ и звѣздобройцитѣ като Начовича и компания, на които не имъ се иска освѣнъ да залѣзнатъ отъ нея бавно и шумно. Подиръ юлската конспирация въ балканската конфедерация включиха и Турция. Тя стана босфорска, източна конфедерация. Абдъ-Елъ Азисъ Али, арабинъ, майоръ отъ генералния щабъ въ третия корусъ на турската армия, горещо желае да се намѣри едно достойно мѣсто и за Египетъ. Така самата замисъль се надува до истинско великолѣпие, ала безъ всѣко реално съдържание. Азъ не отказвамъ, че сближението между народитѣ на Балканския Полуостровъ има цѣна; даже, нека отида по-далече, това сближение, това федериране може би ще се наложи. Но при настоящата обстановка има спънки, които не могатъ лесно да се отстранятъ, има въпроси, които прѣдварително трѣбва да се рѣшатъ цѣлесъобразно. И самата Турция би могла да бжде една чудна федерация на седемь-осемь нации, една отъ друга по-оригинални и на седемь-осемь култури, една отъ друга посамобитни. Би могла! А ние, за дълбоко съжаление вижждаме, че даже турскитѣ революционери — младотурцитѣ не сж освѣнъ непоправими шовинисти, и като такива — не-

поправими реакционери по националния въпросъ, който е рѣшаващия за сждбинитѣ на империята!

Никога не съмъ проповѣдвалъ войната между България и Турция. Но съмъ я съзиралъ и не съмъ искалъ да се успокоя, както други могатъ да правятъ, съ нѣколко гръмки и празни заканвания по адресъ на милитаризма и монархизма. Демокрацията и социализмътъ не могатъ да надвиятъ надъ своитѣ общи противници, докато не поставятъ рѣшение срѣщу рѣшение на болния въпросъ. Маситѣ трѣбва да бждатъ поставени да избиратъ между два пжтя; тѣ инакъ винаги ще прѣдпочитатъ стръмния пжть, ала видимъ, прѣдъ въздушния, ала неизвѣстенъ и неопитанъ. Турската революция се извърши подъ натиска на европейската намѣса; за тая намѣса България е направила сигурно най-много. Турската революция се извърши и подъ страхътъ на войната съ България; и тукъ на България трѣбва само да се благодари. Когато говоримъ за нашитѣ поредки, не бива да закриваме очитѣ си прѣдъ поредкитѣ въ нашитѣ близки и съсѣди: турци, сърби, ромъни, гърци. Азъ мисля, въпрѣки всичко, че българскиятъ социализъмъ и българската демокрация, които иматъ още дългъ пжть за успоредно вървѣние и за общи акции, и до сега сж оставили добра слѣда въ българския животъ по македонския въпросъ.

София, 25 септемврий 1908 г.

Г. В.

Къмъ разрѣшение на македонския въпросъ[1]

Въ тоя моментъ ние можемъ да посочимъ на една първа утѣха, дѣто виждаме, че цѣла Европа се занимава повече отъ всѣкога съ македонския въпросъ, че македоно-одринската революционна организация въ своята разпокъсаность, въпрѣки всички различия въ схващанията все пакъ е една сила, за да може да прѣдизвиква европейското внимание и че най-послѣ въ самата България интереса у маситѣ къмъ македонската свобода се увеличава. Но веднага слѣдъ тази първа утѣха ние сме разочаровани, защото знаемъ, че жертвитѣ и безчинствата на разнитѣ органи на турския абсолютизъмъ пакъ продължаватъ и, колкото да се приближаваме къмъ разрѣшението на македонския въпросъ, ние сме далечъ още отъ самото разрѣшение. Ние нѣмаме поне частица щастие да посочимъ единъ прогресъ въ поредкитѣ на Македония и да можемъ съ една спокойна увѣреность да кажемъ, че македонското дѣло е тласнато крачка напрѣдъ, че отъ страстно желаната македонска свобода е снето едно малко брѣме. Тоя гнетущъ всички насъ, цѣла България, въпросъ изисква да се вземе една ясна позиция. Вие ще се очудвате, може би, ако ви кажа, че еволюцията не само въ неговата обстановка, но и въ неговото схващане е грамадна. Много обичатъ да казватъ, че България използува македонското освободително движение. Азъ мисля, че това сж прѣувеличения и могатъ да станатъ опасни. Азъ мисля, че въ България се извръшва единъ несъмнѣнъ и може би сждбоносенъ прогресъ въ разбирането на македонския въпросъ и ние не можемъ да очакваме нищо радостно и за Македония, ако ние не вѣрваме въ бждещето на България, ако ние не вѣрваме въ развитието на българската демокрация. Само тая надежда въ близката възможность България — сама освободена отъ режимитѣ на насилията и безправието, честно да насочи своитѣ усилия къмъ постигането стоящата на знамето на революцията цѣль — македонската свобода — може да подържа у насъ ентусиязма въ всѣкидневнитѣ борби. Останемъ ли безъ нея, считаме ли, че тукъ ние сме осждени

1. Рѣчь, държана въ „Нова Америка" на публично събрание, свикано отъ централния комитетъ на съюзенитѣ македонски братства, на 20.IV. 1908 г.

да понасяме безотговорни и цезаристични режими, безъ изгледъ да станатъ тѣ постепено невъзможни, положението наистина ще ни се прѣдстави и тукъ и тамъ безизходно. Не, въ нашия животъ се натрупватъ промѣни, които ни подсказватъ твърдѣ много. Въ тоя напрѣдъкъ македонския въпросъ има своето запазено мѣсто и азъ ще направя опитъ да изложа общото състояние на тоя въпросъ въ настоящия моментъ.

Въ своята обширна цѣлость македонския въпросъ е въпросъ международенъ, или пене въпросъ на Европа. Нѣма никаква нужда да отдѣлимъ много внимание на различнитѣ национални революционни движения. Азъ искамъ да посоча типичния цикълъ въ освободителнитѣ борби на ромъни, гърци, сърби, критяни и българи, цикълъ, който се повтаря съ една достатъчна правилность въ историята на турската империя прѣзъ 19-то столѣтие. Разтръсванията на Европа подъ влиянието на великата френска революция, подвигъ на освободената и самоопрѣдѣляваща се нация, разбудиха спящитѣ въ тъмнината на робството национални на Балканския Полуостровъ. Всѣко национално раздвижване биваше посрѣщано враждебно отъ централната власть и потушвано съ позната жестокость. Нѣмаше мѣсто за никакви отстжпки отгорѣ. Отъ друга страна, почти всичкитѣ освободителни и революционни движения въ Турция сж се развивали независимо едно отъ друго. Никога не се дойде до общо съгласяване на отдѣлнитѣ революционни стремежи, нито, толкова повече, до формулиране на една обща цѣль. Гърци, ромъни, сърби, българи, критяни не се борѣха за реформиране на Турция, но за своето собствено реформиране, чрѣзъ откъсване отъ султанската деспотия, чрѣзъ избавяне отъ игото на цариградската камарила. По вѣренъ инстинктъ всички тия малки нации поемаха единствения исторически и социално възможенъ пжть: национално обособяване и самоопрѣдѣляване. И тѣ всички, макаръ и въ различни моменти и при различни обстоятелства, се сдобиха съ национална самостоятелность.

Ала по какъвъ начинъ? Въ голѣмото разнообразие на тия революционни повдигания и национални формирания има извѣстно единство. Напорътъ отдолу, усиленъ заедно съ разрастването и организирането на недоволствата у маситѣ, прѣдизвиква репресии отгорѣ. Това означава поставянето на конфликта, който трѣбва да се разрѣши. Почти винаги побѣдата е, разбира се, на султанската деспотия. И тъкмо когато маситѣ падатъ въ отчаяние

не само защото сж поразени и съкрушени отъ страшния ударъ, но и защото у тѣхъ е разбита и послѣднята надежда, явява се реформената фразеология, реформенитѣ надпрѣпусквания. Привлѣчено е вниманието на Европа, просвѣтения настойникъ на дивия турски деспотизъмъ. Султанътъ почти винаги обѣщава повече или поне толкова, колкото въ Европа считатъ прѣдостатъчно да задоволятъ бѣднитѣ и разорени населения, да реформиратъ Турция въ нѣкое нейно кжтче. И тъй като революционнитѣ избухвания сами не могатъ да прѣодолѣятъ силитѣ на Турция, а реформеното дѣло остава черно писмо на бѣла книга, идва по необходимость истинската, единствено резултатната външна намѣса, идва въоржжения натискъ. Урѣзванията ставатъ при повече спокойствие и при по-приятни обстановки — въ Лондонъ, Парижъ или Берлинъ. Поради разликата на политическитѣ и обществени условия на развитие, въ културноспособность, въ сношения съ напрѣдналитѣ народи, въ численость, темпераментъ, революционенъ подемъ, националиститѣ, поробени отъ султанската власть, иматъ нееднакви освободителни сждби. И все пакъ вѣнци на свободата тѣ не получаваха безъ отчаяни революционни нападения, прѣди разцъвтяването на реформенитѣ декламации, прѣди пръсването на послѣдната искра отъ вѣра въ способностьта на цариградската камарила да даде дѣйствителни отстжпки на своитѣ роби и безъ рѣшителна и активна външна намѣса.

Участията на Европа при разрѣшаването на части на близкоизточния въпросъ заслужватъ особено внимание и трѣбва да се прослѣдятъ исторически. Въ тия рѣшителни моменти Европа никога не е била единодушна, винаги е била раздѣлена. Русия е била неуморимия инициаторъ и двигатель на близкоизточния въпросъ, тя търсѣше случай да се спуска все на югъ. Англия е била заплашената, защото персийския заливъ и пжтя за Индия се излагаха на опасно съсѣдство съ Русия. Колкото послѣднята подклаждаше националнитѣ и революционни движения, защото ги използуваше за разклащането на турската военна и държавна мощь, за претекстъ на намѣсвания и сблъсквания, и защото по-нататъкъ въ течение на врѣмето освободенитѣ нации смѣташе тя свои прѣдградия къмъ Цариградъ, центърътъ на нейнитѣ аспирации, толкова Англия, стояща на старата гледна точка, но прѣслѣдваща тъкмо противоположни цѣли, подкрѣпваше принципа на цѣлостьта на турската империя и ненакърняемостьта на султанския суверенитетъ. Въ 1856, на парижския конгресъ, това разположение, това дѣление на

Европа — къмъ Русия, или къмъ Англия — както отпослѣ и на берлинския конгресъ въ 1878, взе класическа форма. Англия разпокъса Санъ-Стефанска България. Въ услуга на своето становище Англия турга не само Бисмарка, но и цѣлия европейски концертъ. А Русия, и въ двата исторически момента, бѣше изнемощела и уморена слѣдъ войнитѣ.

Отъ 1878 г. насамъ въ Европа почва да се слага една нова система на раздѣление, защото отъ тогава както Англия така и Русия получиха единъ добъръ урокъ. България посочи и на Англия и на Русия тѣхнитѣ невѣрни позиции. Русия се разочарова; тя видѣ, че България не желае нейното подозрително опекунство, не търси нейното опасно покровителство. Англия пъкъ се научи, че крѣпость противъ руското и германското нашествия не може да бжде Турция, а само България и балканскитѣ държави. Това е послѣдното общо разбиране на Англия. Азъ искамъ да ви прочета нѣколко изявления, както на руски, така и на английски дипломати. За Санъ-Стефанска България С. Жигаревъ пише:

„За установяване границитѣ на това княжество бѣше приетъ принципа на националностьта, поради което взе прѣдѣлитѣ на българското население и обхвана обширна територия, по пространство почти равно на половина на територията на европейска Турция, съ пристанища на Черноморе и Архипелага, съ владѣния, които се приближаватъ до самия Цариградъ.“

Между това английския посланикъ въ Цариградъ, Лайаръ, изказва на 19.VI 1877 г. английското схващане по тоя начинъ: Турция е една бариера срѣщу Русия, затова ние я укрѣпяваме като крѣпость.

Призракътъ на една силна България, вѣрна и признателна на Русия, не дава спокойствие на английската дипломация. Министъръ-президентътъ Салзибури въ циркуляра си отъ 20 III 1878 г. къмъ другитѣ държави говори:

„Най-важното послѣдствие отъ договора (при Санъ-Стефано) е неговото практическо значение за населението на юго източна Европа. Съ постановленията за създаването на нова Бълария се установява една могжща славянска държава, подъ покровителството и контрола на Русия, съ значително влияние на Черно-море и Архипелага, което дава на тази страна прѣобладаваще влияние по тѣзи морета въ политическо и търговско отношения. Постановленията, споредъ които новата държава ще се управлява отъ правителство, въ дѣйствителность избрано отъ Русия, неговата ад-

министрация, — създадена отъ руски комисаръ, а първото туряне въ дѣйствие на новосъздаденитѣ учрѣждения — започнато подъ контрола на руската армия — достатъчно указватъ на това, по каква политическа система ще се управлява новата държава въ бѫдеще".

Сализбури, Англия е убѣдена, че България, освободена отъ рускитѣ солдати, ще остане по необходимость едно зависимо отъ Русия княжество. Но врѣмената се измѣниха. Още въ 1885 год. по поводъ обединението на Сѣверна съ Южна България, Англия и Русия промѣниха своитѣ възгледи, защото бѣха опровергани отъ българския животъ. И споредъ сѫщия авторъ С. Жигаревъ, единствено Англия и Австро Унгария били подготвени за румелийския прѣвратъ. А какъ се посрѣщна нашето съединение отъ нашата освободителка? Тя насъскваше Турция къмъ протести и война. Чрѣзъ своя посланикъ въ Цариградъ, Нелидовъ, Русия назова българското съединение „революционенъ и насилственъ опитъ"; Турция и Европа „не могатъ да поддържатъ прѣврата, извършенъ при такива условия", толкова повече дѣто Санъ-Стефанския договоръ билъ замѣненъ съ берлинския „въ името на общия интересъ, въ името на мира и въ името на султанската власть".

Вие виждате едно странно промѣнение. Това е рускиятъ посланикъ, който говори въ името на берлинския трактатъ, който осѫжда нашето обединение, защото се нарушава берлинския трактатъ. Положението значи съвършено се измѣнява. Намѣсването на Турция, което щѣше да бѫде съ ужасни послѣдствия за нашето национално съществуване и за нашата свобода, се осуети изключително отъ Англия. И вмѣсто отъ Турция, България бѣ нападната отъ Сърбия, по австрийско внушение. Така международното положение се обръща въ своята противоположность. Русия се отмѣтва отъ традиционната политика да насърчава и подпомага обособяването на балканскитѣ националности, Англия върви по обратенъ пѫть.

Европейскитѣ сили впрочемъ не се занимаватъ съ близко-източния въпросъ, освѣнъ по конкретни поводи. Съ Македония и Одринско тѣ свършили въ берлинския конгресъ, като ги оставиха отново подъ султанско владичество. Само по-късно за тѣхъ се явява днешния македонски въпросъ, и само постепено македонския въпросъ става общоевропейски. Въ 1897 г. Русия и Австро-Унгария се съгласиха и раздѣлиха Балканския Полуостровъ на сфери на влияние, и впослѣдствие сфери на завоевание. Европа бѣше занята съ други въпроси отъ международната политика

и съ критския въпросъ. Ние ги виждаме, прочее, двѣтѣ монархии да се съюзяватъ и да разпрѣдѣлятъ на райони Балканския Полуостровъ. Ако така отиваше по-нататъкъ, не знаемъ до кждѣ щѣха да стигнатъ. Но Австро-Унгария наскоро бѣ погълната съ своитѣ вжтрѣшни национални борби, раздразнителни и застрашителни, докато най-послѣ тя бѣше принудена да даде всеобщо избирателно право.

Безъ тази важна отстжпка тя щѣше да бжде подложена на разклащания и сътрѣсения. Отъ друга страна, Русия отправи своитѣ погледи къмъ далечния изтокъ, избухна и революцията. По тия двѣ причини, революцията и войната, Русия се лиши отъ настжпателность и нейното внимание къмъ близкия изтокъ намалѣ. Между това, Англия си отдъхна отъ бурската война и можеше да услови своя интересъ къмъ близкия източенъ въпросъ. Укрѣпването на революционната организация и сигурнитѣ прѣдвѣстия на наближаващата буря подсказаха на Европа, и прѣди всичко на най-заинтересуванитѣ, Русия и Австро-Унгария, да турятъ началото на реформеното дѣло.

Въ 1902 г. стана срѣщата между австрийския и руския императори, за установяване на една реформена програма. Това е първото дѣло на австро-руското съглашение отъ 1897 г. и неговото послѣдно дѣло. Защото близкоизточния въпросъ и специално македонския не могатъ да бждатъ оставени на благоусмотрѣнието на двѣтѣ монархии. Европа можеше мълчаливо да прѣглътне тѣхното съглашение, но не можеше по никой начинъ да остави тия въпроси на изолираната отъ нея акция на Русия и Австро-Унгария. И по настоящемъ македонския въпросъ не е нито само турски, нито само австро-руски, той е наистина и напълно европейски. Нѣщо повече: македонския въпросъ е назрѣлъ за разрѣшение и отъ гледна точка на стремленията и групировкитѣ на европейскитѣ сили. Реформената фразеология е въ пълния си разгаръ, реформенитѣ надпрѣпусквания повече отъ забавителни.

Отъ всичко това не ще останатъ освѣнъ горчиви възпоминания, и Европа, и всички прѣко и жизнено свързани съ развръзката на тоя ужасенъ проблемъ, ще прибѣгнатъ до послѣднитѣ усилия. Коя е настоящата ситуация? Англия застана начело за засилването на балканскитѣ държави. Нека за излишенъ пжть кажа, че ние никога не сме допускали, какво Англия дѣйствува подъ избликъ на хуманность и благородство, ние обаче винаги сме вѣрвали на интереситѣ ѝ. И тъкмо тѣзи интереси, важни и рѣшаващи за Англия сж, които я тласкатъ къмъ близкия източенъ въпросъ,

които ѝ диктуватъ да насърчава издигането на балканскитѣ държави, и въ особеность най-надеждитѣ споредъ нея. Кои сж интереситѣ на Англия? Все тая, вече споменатата Индия, все тая опасность, сега вече двойна, и двойно пострашна, отъ напоритѣ на Русия и Германия, послѣдната прѣко и посрѣдствомъ Австро Унгария, къмъ Срѣдиземното море, Мала-Азия и Персийския заливъ. Австро-Унгария, изтласкана отъ Италия, разбита отъ Германия въ 1866 г., по необходимость трѣбваше да се обърне къмъ изтокъ. Бисмаркъ, който недавна недаваше за близкия изтокъ коститѣ на единъ grénadier poméranien, съзнателно отпращаше Австро-Унгария къмъ Солунъ. А на другия день слѣдъ Садова и Седанъ, когато Германия установи непоколебимо своето национално единство и германскиятъ капитализъмъ потърси мировитѣ простори, близкия изтокъ се изпрѣчи като отредено мѣсто за германския напоръ. Твърдѣ сполучливо казватъ, че Англия въ 1878 г. отдалечи Русия, но приближи Германия къмъ нейния пжть. На западъ отъ себе си Австро-Унгария намира Германия, срѣщу която днесъ тя е немощна, и Италия, едно подвижно и сплотено национално тѣло. На изтокъ, само на изтокъ и винаги на изтокъ — този е нейния единственъ лозунгъ на разширение и проникване. Така е и съ Германия. Въ Мароко, вслѣдствие силата и чудното дѣйствие на англо-френското сърдечно съглашение, тя не можа да вземе освѣнъ второстепено мѣсто.

Въ Южна Африка тя не се чувствува добрѣ. Всичко е заето, а тъй жизнено необходими сж ней нови пазари, нови области да пръска своята култура и главно своитѣ капитали, стоки и свърхнаселение. При тия условия лесно се разбира защо Германия и Австро-Унгария даватъ своята дипломатическа подкрѣпа на цариградската камарила при всѣки случай; срѣщу тая помощь и закрила тѣ получаватъ концесия слѣдъ концесия и мирното проникване на Германия и Австро-Унгария както на Балканския Полуостровъ, така и въ Мала-Азия и Архипелага, напрѣдва съ увѣрени стжпки. И на балканскитѣ държавици Германия и Австро-Унгария гледатъ по сжщия начинъ. Тѣ нито зачитатъ, нито насърчаватъ националната самостоятелность на балканскитѣ населения. Наопаки, твърдѣ много тѣ правятъ за разкъсването и разнебитването на балканскитѣ държавици. Въ особеность това се отнася до Сърбия. Мжчно е да се каже кой повече оказва влияние на сръбския животъ: вжтрѣшнитѣ обществени сили, или Австро-Унгария. Това се схваща добрѣ отъ английската дипломация. И тя не прѣстава да

работи отъ нѣколко години насамъ за стабилизирането на балканскитѣ националности, и за подготвянето на Европа къмъ даване свободи и за другитѣ поробени християнски населения. Систематически и съ похвална енергия английската дипломация дѣйствува за спасителното начало: Балканския Полуостровъ на балканскитѣ народи. И наистина, какво по-сигурно за нея, какво по-цѣлесъобразно отъ гледище на нейнитѣ интереси, ако Балканския Полуостровъ развие своя култура, ако той създаде свой животъ? Тогава той ще разполага съ огромна съпротивителна енергия и ще цѣни ревниво своята самостоятелность.

Ние видѣхме, прочее, дали близкоизточния въпросъ е важенъ елементъ на голѣмия мировъ конфликтъ между Германия и Англия. Тѣ сж на двата полюса въ европейската политика. И както винаги до сега, Англия се стреми и по тоя въпросъ да изолира, да загради Германия чрѣзъ своитѣ съюзи и съглашения Първа къмъ нея се присъединява Франция. Съревновението между Франция и Германия не се нуждае отъ аргументи и потвърждение. Послѣдния конкретевъ поводъ бѣ Мароко. И Германия бѣше поразена отъ френската дипломация, благодарение главно на Англия и Русия. Франция не може спокойно да понася проникващето влияние на Германия къмъ Цариградъ и Месопотамия. Никога тя не е закъснѣвала да иска и да наложи на Турция концесия за себе си срѣщу интереситѣ на Германия.

Освѣнъ това, тя трѣбва да полага на балканскитѣ нации и по общото съображение. за да бждатъ по-силни срѣщу нѣмскитѣ напори. Къмъ това се прибавятъ икономическитѣ и финансови връзки на Франция съ тия народи. Главнитѣ наши финансови задължения сж въ Парижъ. Най-купнитѣ държавни доставки ние направихме въ послѣднитѣ години въ Франция. На България, френцитѣ посочватъ напослѣдъкъ като на приятенъ платецъ. Най-сетнѣ, Франция е длъжна да се присъедини къмъ становището на Англия и по силата на своето съ нея сърдечно съглашение. Ако тя въ Мароко получи нейната подкрѣпа, то на английскитѣ домогвания въ близкия изтокъ е осигурена френската подкрѣпа. Положението на Италия е малко по-неустойчиво, защото тя е сравнително млада държава, още недостатъчно закрѣпнала, защото тя, макаръ и приятелски настроена къмъ франция и Англия, все пакъ се влияе отъ тройния съюзъ. Но интереситѣ на Италия, както въ Сѣверна Африка, гдѣто подъ крилото на Англия и Франция спокойно слѣдва своето мирно проникване, тъй и въ Албания, ще я принудятъ, макаръ съ колебания или хитрувания, да подпо-

могне акциитѣ на Франция и Англия. Единствена Русия дава съмнѣния и опасения. Наистина, думата на Русия има важность.

Единъ прогресъ за Русия е, дѣто прѣживѣ първитѣ подеми на революцията. Днесъ тамъ има едни здрави наченки на парламентаризъмъ; днесъ тамъ може да се дѣйствува не само съ революционни, но и съ легални срѣдства. Отъ друга страна, голѣмо щастие за Русия е споразумѣнието между нея и Англия по въпроситѣ въ Срѣдна Азия, по въпроситѣ около Индия. Върху това Англия и Русия се съгласиха. Тѣ сж въ процесъ на сближение по македонския, по въпроситѣ въ Мала-Азия, по въпроса на самата Турция. Това споразумѣние още не е постигнато, но то е въ началото на своето реализиране.

Масовитѣ революционни узбухвания въ Индиитѣ, въ Персия, по цѣлия мюсюлмански миръ, всичко това загрижи както английската, така и руската дипломация. На близкия изтокъ отъ день на день Германия все повече става общия неприятелъ и на Англия и на Русия. Сближаването между двѣтѣ послѣдни е не само възможно — едвамъ подиръ вѣковни традиционни съперничества — но и необходимо.

Отъ редъ години вече виждаме какъ английската дипломация иска да изключи навсѣкждѣ германското влияние — тя има сърдечно съглашение съ Франция, приятелка е съ Испания и Португалия, има близки връзки съ Италия, сега се споразумѣва съ Русия.

Този 60-милионенъ германски народъ, който разполага съ една колосална енергия, който се отличава съ единъ рѣдъкъ настжпателенъ темпераментъ, прѣдизвикателенъ и бруталенъ, трѣбваше въ интереса на общия прогресъ да се огради и обуздае. Не може да се посочи другъ владѣтель, освѣнъ германския, който да поддържа въ такава спепенъ турския абсолютизъмъ и турския интегритетъ. А най-лошото е, дѣто кайзеръ Вилхелмъ II при своитѣ раздразнителни и високомѣрни рѣчи има твърдѣ послушенъ народъ.

Въ всѣки случай, това, което липсва на македонския въпросъ, за да може да се постави рѣшително и открито за разрѣшение, това е още недостатъчната опрѣдѣленость на Русия. Европа въ тоя моментъ има и силата и готовностьта да изтръгне македоно-одринското население изъ хищнитѣ ржцѣ на султана. Ала Русия още мълчи и дава видъ на умора. Единъ тласъкъ е необходимъ, за да тури въ движение европейския концертъ. Кога ще дойде тоя тласъкъ, отъ кого, не може да се прѣдсказва.

Сега можемъ да прѣминемъ на македонския въпросъ въ Македония и на македонския въпросъ въ България. Въ Македония има още отъ освобождението на България наченки на революция, на недоволство. Тази революция, като постояно стремление къмъ свобода и благосъстояние, невъзможни, несъвмѣстими съ султанската деспотия, може да бжде слаба или силна, може да има тази или онази тактика, но тя сжществува и прѣди всичко тя е въ умоветѣ и въ сърцата. Македония отдавна се е мжчила да се отърве отъ турскитѣ поредки и отрано е станала революционна. Когато говорятъ за 1895 и 1903 години, когато говорятъ за възстанията и за атентатитѣ, забравятъ обикновено да свържатъ тия отдѣлни, частични избухвания съ общото и непрѣкжснато революционно движение на Балканския Полуостровъ, забравятъ да ги свържатъ съ самитѣ български освободителни движения. Това е една голѣма грѣшка. Особено това е тежка грѣшка за демокрацията, за социализма. Върши се прѣстжпление прѣдъ нашата история, ако не отбѣлѣзваме коренитѣ на македонското движение въ общобългарското движение противъ духовното иго на фанариотитѣ отначало и противъ политическото иго на султанската власть впослѣдствие. Тѣзи организации, които днесъ сж една отъ друга по-надменни, по-прѣдизвикателни, не трѣбва да забравятъ, че и днесъ още не сж тѣ нито главната, нито най-голѣмата сила при рѣшението на македонския въпросъ. Тѣ сж само силата на инициативата, на възбуждането. Ала това е нито малко, нито другъ може да поеме тая задача. Защо говорятъ съ такава охота, съ такава гордость, за възстанията на Ботйова, на Каравелова, на Раковски, на Караджата, единъ обикновенъ харамия — днесъ думата харамия е толкова прѣзрителна, че ме е страхъ да не оскърбя възпѣтия духъ на Караджата — а при това тъй отвисоко и тъй надуто излизатъ срѣщу революционнитѣ движения въ Македония, далече прѣвъзходящи ония отъ 60-тѣ и 70-тѣ години? Една голѣма и нещастна случайность е, гдѣто само Сѣверна и Южна България добиха свобода, а Македония остана въ робство. Но азъ никога не бихъ твърдѣлъ, че въ Македония има по-малко революционна енергия и революционни акции, отколкото въ България. Даже нека ми бжде позволено да отдамъ моитѣ прѣдпочитания, въ извѣстенъ смисълъ, на македонското население Въ всѣки случай, раздѣлянето на македоно-одринското движение отъ общобългарското съдържа въ себе си нѣщо твърдѣ прѣстжпно, нѣщо твърдѣ нечисто.

Защото, ако нашитѣ революционери отъ 60-тѣ и 70-тѣ години оставиха коститѣ си по Балкана, тѣхния ламтежъ, тѣхния революционенъ устремъ винаги отиваше до Солунъ, Битоля и Скопие. Ако Ботйовъ падна при Вратца, това не бѣ освѣнъ сждба. Ако той бѣ спасенъ по нѣкаква слѣпа случайность въ прѣдпланинитѣ на Стара планина, може би Вардаръ да го приемеше на драго сърце, както приема всички борци за свободата. Въ статиитѣ на Ботйова никога не може да се прозрѣ нѣкакво отдѣляне на Македония и днешна България [1]. И да се прави това, значи да се отива противъ нашата национална свързаность, противъ човѣшкия разумъ. Революционнитѣ движения, наистина, бѣха концентрирани и революцията развързана главно въ Сѣверна България. Това се дължи най-много на географическитѣ условия. Тия движения винаги иматъ нужда отъ извѣстна и сигурна база на дѣйствие. Такава за нашитѣ революционери въ доосвободителния периодъ не можа да стане Сърбия; такава бѣше Ромъния. Четническитѣ нашествия едвамъ достигаха Балкана и революционното възпитание на маситѣ, доколкото имахме такова, засѣгаше най-вече Сѣверна България. По-рѣдко революционната мисъль и акция проникваха до Южна България, а съвършено трудно въ Македония. Въпрѣки това, въ дѣлото на нашето национално възраждане македоно-одринското население

---

[1] Его нѣколко извадки отъ статиитѣ на Ботйова:

„Ако Сърбия или сръбското правителство не желае да ни помогне да погнемъ турцитѣ изъ Европа, то нека ни баремъ непрѣпятствува да дигнемъ сами знамето на свободата и нека не нарича шпиони и прѣдатели ония, които искатъ да запазятъ народностьта си, името си и своитѣ свещени права на земята, на която живѣятъ. Ние мислимъ, че дордѣто сръбскиятъ народъ и сръбската журналистика се не въодушевятъ съ оная сжща любовь и искреность къмъ българския народъ, съ която послѣдниятъ се отличава къмъ своитѣ братя, до тогава никакво споразумение и никакво съединение между сърби и българи е невъзможно.

Прави ли сме въ това свое убѣждение, ние скоро ще видимъ". (стр. 269).

„Ако не видимъ смѣткитѣ си съ своитѣ цариградски тирания, ако не изринемъ враговетѣ си изъ своята земя и ако не наредимъ своя животъ по принципитѣ на най-новата наука за свободата, то ние сме изгубенъ народъ. Отъ година на година ние вървимъ къмъ страшна пропасть. Какво да се прави? — За насъ е отдавна вече ясно, какво трѣбва да правимъ, но кажете и вие, г-да разпространители на просвѣщението и г-да защитници на мирното развитие — кажете какъвъ е вашия нѣръ?" (стр. 282).

„Дано третиятъ периодъ бжде всеобщъ българска революция на Балканския Полуостровъ и дано въ него се заключава побѣдата на правото, на истината и на свободата." (стр. 294).

държи първо мѣсто. Въ борбитѣ срѣщу фанариотитѣ, срѣщу угнетенията, въ икономическитѣ подеми, въ дѣлото на националното свѣстяване, въ калеността — винаги македоно-одринското население се посочва отъ самата наша история като първоизточникъ на българскитѣ движения.

И македонската революция не може да се отдѣля отъ българската революция, тя е органическа часть отъ нея. Другъ е въпросътъ, съ какви срѣдства, съ каква тактика си служатъ едни революционери и други революционери. Това зависи изключително отъ условията, при които се дѣйствува, при които се води борбата. Въ 1876 г., найбурния изразъ на българската революция, не дѣйствуваха тъй, както въ 1895, 1902 и 1903 г. Още повече, въ 1876 г. не прибѣгнаха, нито можеха да си послужатъ съ атентати, както направиха въ Солунъ. Самиятъ походъ на Ботйова по днешнитѣ понятия на македонскитѣ четници ще се види така неподготвенъ, така несериозенъ и нецѣлесъобразенъ, щото никой не би го прѣдприелъ. Но едва ли има по-чиста жертва за народната свобода отъ тая, когато се отива на явна смърть. За да установя по добрѣ разликата между това, което е въпросъ на цѣлесъобразность и това, което е въпросъ на основенъ характеръ въ едно движение, въ една акция, ще взема за примѣръ четничеството въ Македония. Като едно срѣдство за борба, като единъ начинъ на революционно дѣйствие, значи, *една тактика,* противъ четничеството може да се привеждатъ аргументи отъ найразнообразенъ характеръ. Повече или по-малко, тукъ или тамъ, при тия или при ония условия, то може да се подържа или отхвърля. Но четничеството не е революционното дѣло, нито самата революционна организация. Има още толкова други срѣдства, има още толкова други проявления на организираната революция. Въ оная буря противъ четничеството, която отъ извѣстно врѣме бушува изъ софийската преса, изъ умоветѣ на всевъзможнитѣ революционери, трѣбва да се различатъ нѣколко елемента. Найнапрѣдъ, българската висока буржуазия, още некултурна, хищническа, се изстжпва противъ четничеството, защото иска спокойствие за себе си и зачитане нейнитѣ понятия за легалность отъ страна на четницитѣ и революционеритѣ, което е за нея все едно. Тая буржуазия твърдѣ скоро се отърси отъ революционнитѣ спомени на 60-тѣ и 70-тѣ години. Въ нейния викъ противъ четничеството има нѣщо за прѣзиране. Защото, граждани и гражданки, каквито и послѣдствия за движението да донася четничеството, като

тактика, и когато четата е не само разбита, но и избита, винаги четникътъ, сложилъ своитѣ кости за свободата, е благороденъ гражданинъ на Македония и България. А буржуазната преса и нейнитѣ вдъхновители нѣматъ морално право да говорятъ за благородство и за благородния дългъ къмъ отечеството. Други сж противъ четнишкия институтъ, защото считатъ легално-еволюционната дѣйность не само възможна, но и единствено резултатна. Трети изхождатъ отъ чисто локални схващания. Понеже тукъ не сж възможни чети, македоно-одринското движение трѣбва да се освободи отъ четитѣ. Една външна правдивость на всички тия прѣплѣтени възрѣния дава и самата еволюция на четнишкия институтъ. Защото, наистина, тукъ има една несъмнѣна и много щастлива еволюция. Но и самото революционно движение, което въ своята сжщность е единъ протестъ противъ сжществуващата обществена наредба, противъ социалната неправда, твърдѣ естествено, се измѣня и еволюира. До 1895 г. нѣмахме значителни революционни акции. Имахме кресненското възстание и други нѣкои шумни афери, но това сж едни слаби вълни, които историкътъ може да остави за по-подробно и по спокойно разглеждане. 1895 бѣше единъ голѣмъ подемъ на революцията. Азъ искамъ още отсега да разграничa два съвършено различни въпроса. Прѣди всичко, избухванията въ Македония трѣбва да се разбератъ като акции на македонското население, на македонската организация. Другъ единъ въпросъ е, какво е участието на България въ тия акции. И когато осжждаме участието на България и спекулациитѣ на камарилата, съ това не трѣбва да осжждаме революционното движение въ Македония. Ние можемъ да искаме повече тактъ, повече умѣние отъ революционеритѣ, но въ всѣки случай, какъ можемъ да заклеймимъ революционното движение въ Македония при убѣждението, че цѣлото население тамъ и тѣзи, които сж отишли тамъ, правятъ послѣдни усилия къмъ свободата? И когато говоримъ за България и какво е отношениито на България къмъ Македония, какво е участието на България въ македонския въпросъ, тогава ще видите, че азъ не съмъ най-слабия въ порицанията; но когато се касае за македонската революция като избликъ на недоволното робско население, ние трѣбва да я разгледаме спокойно и съвѣстно. Съ акцията въ 1895 не се достигна свободата.

Населението даде много жертви и разори се цѣлата страна. Това е съвършено вѣрно. Трѣбваше да се минатъ

8 години, за да се помисли за една втора революция. Азъ обаче твърдя, че и 1895 и 1903 не сж дѣло на България. Само тъмното въ това дѣло се пада на нея, и собствено не на България самата, но на нейнитѣ правителства, на българския монархизъмъ. Македоно-одринското население негодуваше и се подготвяше за избухване. Може това да е станало прѣждеврѣменно, може силата да не е била добрѣ прѣцѣнена и добрѣ организирана, може приложената тактика да се е указала негодна и напливътъ на чети да е далъ не само вѣра, но и опасни илюзии на населението. И въпрѣки всичко това, революцията въ 1903 година се явява неизбѣжна. Но да отидемъ още по-далече: Рѣшителниятъ аргументъ противъ 1895 и 1903 год. е неуспѣха. Толкова много жертви и такова бѣдствие за населението — за нищо! Това звучи малко подозрително. Или знаятъ какво значи революция, или не знаятъ. Ето я руската революция. И тя не сполучи. Нѣщо наистина се придоби. Нѣщо впрочемъ придоби и македоно-одринското население. И прѣди всичко —, своята увѣреность въ крайната побѣда, своята революционна сплогеность около организацията и своята подготвеность и борческа способность.

Малко жертви ли даде Срѣдногорското възстание? Повече резултати ли получиха доосвободителнитѣ революционни движения? И ако приемемъ всички възражения за начина на революционното дѣйствие, кой може да твърди, че македонското население може ди понася безъ съпротивление султанския режимъ? Въ тоя случай не остава освѣнъ да се проповѣдва спасение въ търпѣнието. Тази е единствената проповѣдь, която даже турския абсолютизъмъ може да търпи и да насърчава. Не се касае значи до тактиката — тя се мѣни и трѣбва да се мѣни, — нито пъкъ специално до четнишкия институтъ — и той не може да замръзне — но до неизбѣжната необходимость да се даде отпоръ на политическия и икономически гнетъ отгорѣ. И защо тогава искатъ да отхвърлятъ всѣка отговорность отъ себе си за 1895 и 1903 всички, даже и нѣкои отъ тия, които прѣди се възхищаваха отъ тия епически подеми? Иска се твърдѣ малко прѣдвидливость, за да се знае отпрѣди, че македоноодринската революция не може, нито въ 1895 и 1903, нито отпослѣ, сама да изнесе дѣлото на свободата. Външната намѣса, намѣсата на Европа е необходима. Но винаги, когато настжпи развръзката и неуспѣха на единъ подемъ, започнатъ съ всичката вѣра и всичкия ентусиазъмъ — маситѣ падатъ въ разочарования и отчаяния,

а ржководителитѣ обикновено взаимно се клейматъ и всѣки изкарва себе си самата невинность. Въ неуморнитѣ напъвания на мнозина обвинители ясно се чете самоизобличението. И фразйорскитѣ надпрѣпусквания не сж само тука. При всички социални движения, при всѣки подемъ на маситѣ, се намиратъ ограничени декламатори, които издигатъ своитѣ построения надъ руината на движенията. Тѣ сж печалнитѣ рицари на изгубеното сражение. Тѣ се губятъ при първия лжчъ на животворния ентусиазъмъ, при първия сигналъ на надвисналитѣ борби. Най-силното оржжие срѣщу революционеритѣ на бездѣлието е прѣзрителното имъ игнориране.

Ние се повръщаме на това положение, че македонската революция не може сама да прѣодолѣе надъ турския деспотизъмъ. И ако се касае до тактическото съображение да се събуди самоувѣреностьта на населението, да се извикатъ неговитѣ вжтрѣшни сили, да не бжде изоставено населението на празнитѣ илюзии да чака да му дойде всичко отъ вънъ, тогава разбирамъ, азъ бихъ казалъ, че населението трѣбва да се опира само на своитѣ мишци; но когато се иска всичката точность на мисъльта, азъ ви казвамъ: македонската организация, колкото и да бжде силна, не може съ своитѣ собствени сили и акции да освободи Македония. Тя може да направи твърдѣ много, тя е необходима за македонското движение, защото ако нѣмаше македонска революция — а тя трѣбва да бжде организирана — ако нѣмаше македонски протести, възстания, атентати, нито дума за реформи щѣше да се чуе, нито поменъ отъ натискъ щѣше да има надъ Турция. Както революционното движение се поражда исторически и съ необходимость, така организираната революционна акция въ Македония и Одринско е необходимата прѣдпоставка за външната намѣса. Но само до тукъ: Организацията сама не може да постигне всичкото. Успѣхътъ, голѣмиятъ успѣхъ на безуспѣшнитѣ революции въ 1895 и 1903 е въ заинтересуваностьта на общественото мнѣние и реформеното дѣло на Европа.

Сега азъ ида до самата революционна организация. Тя събира и оформява революционната енергия на населението. Тя обаче сега е разпокъсана. Разбира се, всѣки добъръ гражданинъ трѣбва да желае организационното единство. Каквито различия и да има въ редоветѣ на организацията, тя има за основа на единството общата на всички революционна цѣль. Това не е ли свободата на Макэдония,

това не е ли автономията? Азъ не говоря тукъ за ония революционни бъбрици и фразйори, които сѫ противъ автономията, защото послѣднята не била възможна. Говоря за ония, които работятъ на почвата на автономистическия принципъ. Той трѣбва всички да обедини. Единъ примѣръ съ тукашнитѣ партии, и то най-добрѣ организиранитѣ, най-добрѣ дисциплиниранитѣ е достатъченъ. Социалдемократи, радикали, демократи, прогресисти, тия партии не се състоятъ отъ хора съ еднакви мисли и схващания по всички въпроси. Но тѣ иматъ една обща партийна основа. Дѣ лѣжи причината на така пакостнитѣ и все пакъ тъй неотстранимитѣ разцѣпления между македонскитѣ революционери? Личния елементъ азъ ще оставя. По моето мнѣние, произходътъ на различията и раздѣленията е самата обстановка, при която се развива организацията. Тя живѣе и дѣйствува при изключителни условия. Движението, което тя изразява, което ржководи, не може да се насочи по правилни канали, по признати и легални пѫтища. Контрола отъ долу е слабъ. А гаранцията за всѣка обществена организация стои въ вниманието и контрола на маситѣ. Организацията не може да води спокоенъ и редовенъ животъ. Нейнитѣ конгреси, отчети, преса, акции — всичко се върши при трудни условия и тъкмо затова грѣшкитѣ сѫ по-чести и понѣкога страшни. Ржководящиятъ елементъ на организацията тъкмо подходжа за раздори и е много прѣдразположенъ на разпокъсване и ожесточение. И никога революционната организация не се е радвала на трайно достойно единство. При посоченнтѣ условия стига единъ упоритъ или единъ сектантъ да заяви: тъй трѣбва, а не другояче, и ето конфликта е готовъ, разцѣплението слѣдва отъ само себе, прѣслѣдванията започватъ. Това не оправдава обаче разцѣпленията. Тая цѣль, която всичкитѣ революционери обявяватъ за свещена и за която тѣ винаги сѫ били готови на самопожертвуване, имъ налага да се споразумѣватъ, да се съгласяватъ, да държатъ обединени силитѣ си срѣщу общия неприятель. Послѣдствията на разединението сѫ ужасни. Всичкитѣ си усилия революционеритѣ насочватъ къмъ взаимнитѣ самоизтрѣбления. Отъ заклети врагове, по тоя начинъ, тѣ ставатъ незамѣнимитѣ съюзници на цариградската камарила. И надъ всичко това, тия раздѣления окуражаватъ българската камарила, и даватъ видимо оправдание на това течение у насъ, което иска, щото България да си остане бездушенъ зритель на македонската революция.

Двѣ сѫ основнитѣ гледища върху революционното

македонско движение. До послѣдно врѣме, макаръ тия двѣ гледища да сѫществуваха, тѣ не бѣха еднакво добрѣ познати на българското общество. Едното е за автономията на Македония и Одринско. Другото — за конституция въ Турция, даже за демократическа република. Послѣденъ изразитель на второто гледище е *Одрински Гласъ*. Задъ *Одрински Гласъ*, задъ брошурата на Страшимирова, обаче, имаше единъ човѣкъ, наистина малко познатъ, но много по-точенъ въ своето схващане. Ако вие прочетете *Одрински Гласъ*—азъ това направихъ — вие ще намѣрите наистина нѣколко нови положения, макаръ че тѣ у самитѣ хора около *Одрински Гласъ* да не сѫ още напълно оформени, нито добрѣ защитени. Азъ ще ги разгледамъ така, както сѫ пръснати изъ колонитѣ на тоя пионеръ на турската демокрация. Първото положение на *Одрински Гласъ* е, че не иска курса на досегашната революционна дѣйность и прѣпоржчва една мирна просвѣтителна работа, една културно-еволюционна дѣйность. Азъ трѣбва да отдѣля Одринско отъ Македония, за да видите, че тукъ не се касае до единъ възгледъ, а до една мъгла, до едни обикновени фрази безъ съдържание. Вѣрно е, че въ Одринско трѣбва да има по-особена тактика, по-особенъ начинъ на дѣйствие, отколкото въ Македония, отколкото въ Солунско, Битолско, Скопско, защото въ Одринско българското население е по-малочисленно и отъ гръцкото, и отъ турското, когато въ другитѣ три вилаета отъ една страна вие имате многоброенъ български елементъ, отъ друга страна вие го имате по-компактенъ, по-сплотенъ и съ надмощие надъ гръцкия и турския. Това показва, че революционната организация би трѣбвало да се съобрази съ разликата въ условията на своето дѣйствие и на своитѣ борби. Какво казва *Одринкси Гласъ*? Населението е изтрѣбявано и какво ще стане съ този край, когато остане безъ население? Всѣко подигане на Одринско ще му костува много жертви и непоносими жертви. Тогава ще трѣбва да се присъединимъ къмъ султанското гледище, къмъ турското гледище, ако искаме да нѣма изтрѣбване, защото султанътъ самъ обѣщава да обърне Македония и Одринско на райска градина, стига да нѣма революция. Какво искатъ? Въ излѣзлитѣ тринадесеть броя азъ не намѣрихъ нито едно положително формулирано искане. Азъ четохъ статии, въ които се казва, че за благото на Одринско се иска: 1. хората, които стоятъ на чело на братствата, да бѫдатъ хора енерлични и 2. *Одрински Гласъ* да бѫде разпространенъ. Азъ пожелавамъ много абонати на *Одрински Гласъ* и най енер-

гични ржководители на одринскитѣ братства. Това е повече отъ желателно. Обаче, коя е тази културно-еволюционна дѣйность, която тѣ прѣпоржчватъ, въ какво практически ще се изрази тя? Въ отваряне на училища и на църкви? Тази работа е прѣимуществено за Екзархията. Ако революционната организация подпомага и въ това отношение, толкова по-добрѣ. Въ всѣки случай училищното и църковното дѣло не характеризиратъ революционната организация. Какво друго ще прѣпоржчатъ? Райфазенови каси, митинги или, по брошурата на Антонъ Страшимирова, налагане на калпаци вмѣсто фесове? Азъ мисля, че това сж лоши подигравки съ македонското дѣло. Азъ искамъ да кажа, че още при първото начинание на кулгурна работа, така спасителна за умственото и икономическо повдигане на населението, турската власть ще се намѣси и ще започне своето културно-еволюционно изтрѣбление. Думитѣ можемъ да прѣнесемъ, а дѣйствителностьта си остава грозна и нетърпима.

И кой ще бжде този дивъ човѣкъ, да отказва просвѣта и култура на едно население, което толкова се нуждае отъ тѣхъ? Това съпоставяне на културно-еволюционната дѣйность съ революционната губи всѣки смисълъ, докогато *Одрински Гласъ* не посочи конкретнитѣ дѣйствия, които той иска да развие, които би трѣбвало незабавно да започне и резултатитѣ на които трѣбваше да изнесе, за да ни убѣди. Това *Одрински Гласъ* не е посочилъ и ние ще имаме търпѣние да го почакаме. Въ другъ единъ брой, *Одрински Гласъ* прѣпоржчва на българското правителство да помага на българскитѣ търговци въ Одринско въ борбата имъ срѣщу гърцитѣ. Ето една полущастлива мисъль, защото правителството наистина трѣбва да помага на българското население въ Македония. Това всѣки здравомислящъ гражданинъ ще одобри и трѣбва да го иска отъ България. Единъ работникъ-дърводѣлецъ миналата година въ нашия конгресъ — на широкитѣ социалисти — го каза; той настояваше българского правителство да отваря банки въ Турция, да отваря все повече училища, да изпраща учители, лѣкари, техници и т. н. Но особено интересно е, като пародоксална случайность, дѣто тъкмо революционеритѣ доктринери въ българския животъ прѣпоржчватъ мирна еволюционна дѣйность въ Македония. Това за мене, като социалистъ, е извънредно характерно. Тѣзи хора, защото най-послѣ тукъ е Делирадевъ, Д. Х. Димовъ, които въ България сж революционери, тѣ сжщитѣ въ Турция сж

противъ всички революционни срѣдства — тамъ прѣпоржчватъ културна работа, мирна еволюция, демокрация.

Азъ бихъ се трогналъ отъ демократическитѣ добродѣтели на хората около *Одрински Гласъ*, подъ условие, че тѣ ще ни съобщатъ коя имено еволюционна дѣйность е възможна. Азъ посочвамъ това прѣдположение. Ако българското население въ Одринско наложи калпаци вмѣсто фесове, което още не е рѣшителната културно-еволюционна работа, и въ сѫщото врѣме пристигнатъ нѣколко баталиона и стрѣлятъ, тогава какъ ще се разберемъ? Тогава, за нещастие, не калпаци само ще паднатъ, а — глави. За да може да се осигури една културно-еволюционна дѣйность, трѣбва условията да позволяватъ, трѣбва да има политическа и социална свобода. Докато нѣма една сила, която да се противопостави и надмогне надъ турския режимъ, свещенъ и божественъ споредъ корана, тази дѣйность не е възможна. Ако това бѣше възможно, азъ бихъ билъ първия, който ще искамъ да отидемъ въ Македония и Одринско, да устроимъ синдикални организации, партия, читалища, да правимъ митинги, да държимъ рѣчи, да пишемъ вѣстници. За жалость това не е възможно, за жалость това е само въ колонитѣ на *Одрински Гласъ*. Но нататъкъ въ тая посока мисъльта на *Одрински Гласъ* е безнадеждна, понеже не намира изходъ. Въ послѣдно врѣме, въ послѣднитѣ броеве *Одрински Гласъ* се приближава до едно друго гледище, което вече може да се разглежда съ по-голѣмо внимание, по-голѣмо довѣрие, което заслужава, ако не сподѣляне, поне едно теоритическо разглеждане. Хората около *Одрински Гласъ* ни убѣждаватъ, че населението въ Одринско трѣбва да се прости съ мисъльта за каквато и да е външна намѣса, да се надѣва само на своитѣ собствени сили и, слѣдователно, това население трѣбва да работи заедно съ цѣлото останало население въ турската империя за нейното демократизиране. Обаче, това не е собствена мисъль на *Одрински Гласъ* и азъ ще прѣмина къмъ източницитѣ.

Единъ съюзникъ на *Одрински Гласъ* е Антонъ Страшимировъ, но и той не е първоизточникъ. Въ своята книга *Истината по положението въ Македония* той повдига нѣколко въпроса, които накратко азъ ще разгледамъ. На едно мѣсто, стр. 31, той поддържа една страшно чудновата мисъль:

„Турското население, турската бюрокрация и турскитѣ войски въ Македония се изкуствено заблудиха да виждатъ

въ македонската революция едно враждебно къмъ нацията движение и станаха отплотъ на срѣдновѣковната султанска власть, която разруши великата империя...; така македонската революция дойде да даде обратенъ ефектъ спрѣмо революционнитѣ движения въ другитѣ области на империята: тя дойде да подкрѣпи властьта на илдъзъ-кйошската камарила."

Азъ се отказвамъ да разбера какъвъ смисълъ има да се говори, че султанската власть заблудила турскитѣ войски, турската бюрокрация и турското население да гледатъ на македонското революционно движение враждебно, когато то е насочено къмъ национално обособяване и откжсване отъ империята. Това може да говори наистина единъ поетъ, който не се занимава съ политически въпроси. Какво е това странно съчетание на думи, че султанската власть убѣдила своята войска, султанската власть убѣдила своята бюрокрация? Султанската власть е едно органическо тѣло, гдѣто мѣстото на бюрокрацията, гражданска и военна, е добрѣ установено. Що се касае до войската, никаква дума за убѣждаване не може да става. Отъ друга страна, какъ може да се помири единъ мислящъ човѣкъ съ това положение, че македонската революция закрѣпила камарилата въ Цариградъ? И между това, нѣколко реда по-напрѣдъ Страшимировъ казва:

„Слѣдъ възстанието въ 1903 г. въ политическия животъ на Македония настана остъръ прѣломъ. *Престижгтъ на държавната власть се коренно компрометира, има чужда намѣса*, турскитѣ разбойници — сплашени или убити още отпрѣди — се свиха и *на лице остана борческата готовность на революционизираното население.*" (Стр. 30 к. н.)

Азъ не мога да схвана какъ така слѣдъ революцията държавната власть се компрометирала, дошла чужда намѣса, останала само борческата готовность на революционизираното население и въ сжщото врѣме македонската революция закрѣпила султанската власть, която отъ своя страна заблудила бѣдната турска военна и гражданска бюрокрация.

До кога послѣднята ще бжде жертва на тия заблуждения, не ни се казва, и тая неизвѣстность трѣбва да мжчи повече отъ всички поклонициитѣ на общотурската култура и еволюция. Отъ друга страна, докато отъ неуспѣха на революцията въ 1903 г. *Одрински Гласъ* вади заключение, че населениего трѣбва да се прости съ всѣка надежда за външна намѣса, Страшимировъ казва тъкмо противното:

„Ревлюционизираното население въ Македония, изгубило надеждата за сѫществени реформи при турското владичество, се хвърля въ рѫцѣтѣ на своитѣ съплеменници отъ съсѣднитѣ държавици. А тъй като *македонското население въ огромното си болшинство е българско*, на сцената се яви България, която въ послѣднитѣ години се обърна буквално на военен лагеръ.“ (Стр. 31 к. н.)

Това е единъ правъ изводъ. Само че, защо Антонъ Страшимировъ и неговитѣ съмишленици, до колкото има такива, не извадятъ всичкитѣ послѣдствия отъ тая мисъль? По-нататъкъ, Страшимировъ съвършено несполучливо и доста смѣшно прави разлика между методитѣ на източнитѣ и на западнитѣ революционери, на тѣзи въ Сѣрско и Струмско отъ една страна и на тѣзи въ Скопско, Битолско и Солунско. Скопчани, битолчани и солунчани били националисти, тѣ очаквали помощь отъ България, търсили тая помощь, вѣрвали въ тая помощь; докато сѣрчани, струмичани и одринчани дѣйствуватъ по другъ начинъ. Кой е особения начинъ, прочее?

„Въ рѫководнитѣ крѫгове на македонската революционна организация се долавя хода на събитията. И тия крѫгове все по-горещо се раздвойватъ.

Едни поставятъ ясно и категорично дилемата: въ Македония срѣщу насъ се опълчватъ Турция, Гърция и Сърбия: тѣ виждатъ въ насъ пионеритѣ на България, а и правятъ ни такива подъ страхъ на поголовно изтрѣбление; прочее, нѣма врѣме да умуваме: България трѣбва да се застѫпи за насъ и ние — за България. Война — или ние загинваме.

Други държатъ още чистото знаме на революцията и съ силата на добрѣ организирани и добрѣ въорѫжени два окрѫга отъ Македония заявяватъ:

Съ всѣка авантюра ние ще измѣнимъ на себе си и на страната си: войната ще погуби дѣлото на работнитѣ маси — дѣло, което не е нито национално културно, нито национално политическо, а коренно реформаторско за еманципиране двумилионно население отъ срѣдновѣковни форми на животъ.“

И двѣ страници слѣдъ това, на стр. 35, казва:

„Въ тия околии *гръцки и сръбски чети мѫчно проникватъ и биватъ избивани*; турски разбойници не вирѣятъ, стражаритѣ несъзнателно заематъ пасивно положение, общинитѣ се организиратъ върху началото на изборностьта, данъчната система сѫществено се корегира, имущественитѣ

отношения по нелегаленъ пжть се регулиратъ, създава се нова култура и новъ битъ. Успѣхътъ обнадеждява населението и го успокоява" (к. н.)

Вѣрно е, че гръцки и сръбски чети по-мжчно отиватъ къмъ Сѣръ, защото е по-далечъ, и вѣрно е тоже, че Скопско, Битолско и Солунско сж много по-достжпни за гръцкитѣ и сръбскитѣ чети, защото тѣ сж граничнитѣ области. Гдѣто сѣрчани и струмчани добрѣ избивали сръбскитѣ и гръцки чети, това въ всѣки случай не ще отличава тѣхния методъ отъ оня на скопчани, битолчани и солунчани. Ако нѣкой особенъ прогресъ въ техниката на избиванията е постигнатъ тамъ, нека не бждатъ великодушни да го прѣдадатъ и по на западъ. Ала това ли е мирната еволюционна и културна работа? Това ли не е омразно бунтарство и вулгарно революционерство? Нѣма ли малко скромность и малко уважение къмъ логиката у поклоницитѣ на мирната гражданска революция? А що се отнася до намѣсата на революционната организация въ училищното и правосждното дѣло, въ публичния животъ, колкото и бѣденъ, на населението, това е най-малко въ сжщата степень вѣрно и за западнитѣ революционери, и срѣщу тая дѣйность на организацията не може да се издигне никакъвъ гласъ. Гдѣ е тогава различието на методата? Гдѣ е тогава смисъла на послушнитѣ думи? По нататъкъ Страшимировъ отива къмъ чисто логически, къмъ чисто умствени скокове. Той заявява: четитѣ ставатъ излишни и вмѣсто чети ще има само въоржжени райони съ ревизори. Това ни напомня и публикуваното рѣшение на послѣдния конгресъ на западнитѣ революционери, което гласи: четното дѣло се реформира — вмѣсто голѣми чети ще има малки — съ инструктори. Различнитѣ методи пакъ не се разпознаватъ. Но — почакайте. Всичко това: въоржжаване на населението, добритѣ инструктори, ревизиитѣ, избиването на сръбскитѣ и гръцкитѣ чети, всичко това щѣло да доведе, споредъ Страшимирова, до една *мирна гражданска революция*. Другитѣ наричатъ това обикновена, бунтарска, ако искате, възстаническа акция, революция въ човѣшкия смисълъ на думата. Мирна гражданска революция отъ типа на Страшимирова азъ незная. Но за източна Македония така нека мине. . . Това е единъ смѣлъ скокъ отъ височината на дѣлата въ хаоса на думитѣ: македонското дѣло не било нито национаккултурно, нито националполитическо, а коренореформаторско!.. Това било истината, страшимировската истина по положението въ Македония.

Гдѣ е тукъ новото, чистото гледище? Нѣма нищо подобно.

Най-добрия прѣдставитель и може да се каже създатель на разглежданото направление е Александъръ Антоновъ или Севастияновъ, единъ много симпатиченъ и рано починалъ революционеръ. Чудно е, гдѣто неговитѣ послѣдователи не успѣватъ да слѣдватъ и продължаватъ почнатия отъ него пѫть. Заключението на неговата доста обширна студия, печатана въ петь книжки на *Македоно-Одрински Прѣгледъ* е формулирано така:

„И тъй, автономистическия принципъ, о който се придържатъ днесъ македонскитѣ революционери-националисти, трѣбва да отстѫпва постепено на принципа на събаярнето на монархизма въ рамкитѣ на империята. Този новъ принципъ ще се наложи съ сила на историческата необходимость. Неговото прѣдимство още днесъ се състои въ това, че той цѣли да обедини всички революционни сили въ страната — безъ разлика на националность и да насочи тѣхния общъ напоръ срѣщу монархизма въ Турция; въ тази обща революционна борба работническата класа трѣбва да се стреми къмъ извоюването на демократическата република, която ще даде най-голѣмъ просторъ за развитието на класовата борба на работницитѣ.

На такава почва подведена борбата, работническата класа въ Турция може да разчита на силната подкрѣпа на организирания международенъ пролетариятъ".

Ето единъ противникъ, послѣдователенъ и установенъ въ своитѣ твърдения. Това, разбира се, още незначи, че гледището на Александъръ Антоновъ издържа критика. За мене тука има прѣсилено фразйорство и злоупотребление съ социалистически построения, внесени въ македонския въпросъ. И отъ тази гледна точка непосрѣдствено къмъ Александъръ Антоновъ трѣбва да присъединимъ и Д. Х. Димовъ, който въ една статия на *Ново Врѣме* казва:

„Едничкия изходъ отъ сегашното положение на македонския въпросъ е балканската конфедерация. Раздѣлени по претенции, балканскитѣ държавици ставатъ най-слѣпо орѫдие въ рѫцѣтѣ на заинтересованитѣ европейски сили, които всѣкога ще се залавятъ за такъвъ антагонизъмъ, за да го използуватъ за своитѣ цѣли. И напротивъ: прѣмахването на тоя антагонизъмъ ще създаде най-мощната сила за въдворяването на реда въ Македония. За постигането на това сближение, обаче, се изисква, щото македонскитѣ революционери и дѣйствуващи между масата въ Македония да

измѣнятъ днешната си дѣйность и да я насочатъ по пжть най-съобразенъ съ нуждитѣ на македонската дѣйствителность.

А това ще сторятъ, *като пригранатъ принципитѣ на социалната демокрация, която въ свободнитѣ балкански държавици първа ще застане въ редоветѣ на борбата за прѣмахването на толкова съсипателния за работнитѣ маси националенъ антагонизъмъ.* Въодушевявани отъ тѣзи принципи, македонскитѣ революционери спокойно могатъ да се надѣватъ, че икономически и политически революционизираната македонска маса ще достигне онова непрѣклонно борческо състояние, което ще наложи като неизбѣжно условие единъ съврѣмененъ политически поредъкъ въ Турция Всѣка друга дѣйность ще донася само пакости на освободителното дѣло и ще създава опасности за спокойното развитие на балканскитѣ народи". (к. н.)

Вие виждате сега, позицията е разграничена. Съ брошурата на Страшимирова и съ статиитѣ на „*Одрински Гласъ*" нийдѣ не може се отиде. Остава гледището на революционнитѣ (тѣснитѣ) социалисти и съ него струва и трѣбва да се занимаемъ. Азъ съмъ убѣденъ, че още отъ първото помирисване всѣки широкъ социалистъ, всѣки широкъ социалистъ на живота и на практиката, веднага ще го отблъсне. Какво прѣпоржчва тѣсняшкото гледище? Организиране на пролетарията въ Турция, обща дѣйность на населението, за да се извоюва демокрация за цѣлата империя. Още на пръвъ погледъ личи, какъ това гледище крои на Русия и слага на Турция. Два еднакви монархизма, двѣ еднакви революционни тактики. Ала разликата между руски и турски монархизъмъ е чрѣзмѣрно голѣма. Повече отъ единъ вѣкъ тоя руски монархизъмъ дълбаятъ и проникватъ революционни сили. Русия има фабрично производство, разчленени класи, многобройна интелигенция, наука, изкуство, литература и ясно опрѣдѣлени сили на обществения животъ, които дѣйствуватъ отдавна-отдавна. Между състава на руското и турското общество има такава дълбока разлика, щото заслужава да се помисли върху тактиката на революциитѣ въ едната и другата страна. И при тия набъбнали сили на руската революция тя не само не дочака демократическа република, но не доби и скроменъ парламентаризъмъ. Гдѣ сж умоветѣ на Турция, гдѣ е нейната интелигенция, колко и какъвъ е нейния пролетариятъ, кои сж социалнитѣ наслоения и каква е тѣхната борческа способность, гдѣ сж революционнитѣ подеми? Наистина, *Од-*

рински Гласъ посочи имената на 2—3 революционни организации въ Турция. Но освѣнъ македонската, арменската и арабската организации, които при това още не сме видѣли да се установятъ нито на прѣпоржчителното и желателно общо дѣйствие, нито на забѣлѣжителната културно — еволюционна работа, другитѣ организации сж чито книжни. Тѣ нѣматъ корпуси, нѣматъ нито солиденъ ржководящъ елементъ, нито маси; едно постояно бѣгство има къмъ младотурскитѣ организации отъ недоволни и едно постоянно повръщане въ лоното на камарилата, когато бждатъ задоволени. Мизеренъ е обществения животъ на Турция, и затова неможе да отхранва още за непрѣдвидено, и въ всѣки случай не близко врѣме, революционнитѣ организации, каквито бълнуватъ тѣснитѣ социалисти, защото сж навикнали да бълнуватъ. Ние не отричаме, че Турция се промѣня. Но тия промѣни сж прѣмного бавни и доколкото ги има — не сж въ смисълъ да се закрѣпва самостоятелно турския държавенъ организъмъ, но въ смисълъ да се разпада и разкапва. Има едно друго основно съображение за особеностьта на турския монархизъмъ: всесилието на духовенството и недѣлимостьта на свѣтската и духовна властъ, тѣхното сливане въ личностьта на Султана. Александъръ Антоновъ е доста хитъръ, за да иска да се освободи отъ тоя рѣшителенъ аргументъ противъ тезата му за еднаквостьта на турския и руския монархизъмъ. Да се придава такава рѣшаваща роля на духовенството не е съобразно съ материалистическото обяснение на историята, провиква се той! И какво? Той ни дава данни, че $^2/_3$ отъ обработваемата земя на империята се държи отъ духовенството и султана, и само $^1/_3$ отъ нея е частна собственость. Безъ всѣко съмнѣние тия данни говорятъ много. Ала какво казватъ? Тази икономическа мощь на духовенството и султанската власть само потвърдява нашето становище. Материалистическото обяснение на историята е спасено наистина, но тезата на тѣснитѣ социалисти е изгубена изцѣло. Прочее, какво значатъ тия данни? Въ една грамадна империя като турската, гдѣто само $^1/_3$ отъ обработваемата земя принадлежи на частни лица, на народа, какъвъ икономически подемъ е възможенъ? И вслѣдствие на това могжщество цариградската камарила, заедно съ високото духовенство, придобиватъ грамадно материално и политическо влияние за обществения животъ. Тѣ сж всесилни. Дотамъ е тѣхното всесилие, щото не е възможно да се издигнатъ горѣ-долу здрави революционни и реформаторски сили; населенията

отъ различнитѣ народности така сж потисвати и задушени отъ икономически и политически гнетъ, щото не могатъ да прогледнатъ, колко повече — да отхвърлятъ брѣмето на ужасния режимъ. При това положение, — а Турция разполага съ обширна територия, съ неизчерпаеми богатства, — европейския капитализъмъ нахлува и се стреми да я завладѣе. Но тукъ сега настжпва разликата: въ жизнеспособнитѣ държави чуждиятъ капиталъ се прилива къмъ общия потокъ на националното развитие. Въ Турция — не. Желѣзници, пощи, банки, училища, фабрики, рудници — всичко е чуждо и всичко успѣва да живѣе само подъ своето чуждо, външно знаме, подъ суверенитета на европейскитѣ сили. Значи, ако искатъ да разбиватъ една мисъль, която би схващала, че Турция е замръзнала въ едно състояние, ще намѣрятъ открита врата. Касае се да се докаже нѣщо съвършено друго: коя е тази наличностъ на вжтрѣшни общественореволюционни и реформаторски сили, които ще възродятъ турския държавно-ступански организъмъ. При туй трѣбва да се прѣцѣнятъ съ търпѣние и съ достатъчна компетентность националнитѣ стремления на съсѣднитѣ балкански държавици отъ една страна и проникването на европейскитѣ сили — отъ друга. Ние мислимъ, че фразата за турската конституция и демократическата република е безумна, и че отъ всѣка гледна точка е прѣдпочтително да се съобразяваме съсъ реалнитѣ условия на нашата проблема.

Ние констатираме отъ една страна съвършено бавното развитие — и досега винаги това развитие се е съпровождало съ периодически кървоизлияния и откъсвания, — а отъ друга страна, въ Турция, което е модерно, което е отстжпка на новото врѣме — било пощи, телеграфи, банки, желѣзници, фабрики, рудници, — то е проведено съ чужда намѣса, и може да остане въ турската империя съ авторитета и отстояването на чуждитѣ сили.

Би ли могло, при това да се очаква, че нѣкога ще видимъ реформирана, свободна Македония подъ султанска власть? Това е едно построение отъ двѣ части, които се отричатъ взаимно. Султанската власть, султанския режимъ — и свободна, реформирана Македония, това сж двѣ несъединими понятия. И затова на европейското реформено дѣло, цѣнно само по себе си, трѣбва да се гледа като на стжпки къмъ пълното реформиране на Македония чрѣзъ нейното откъсване отъ Турция. Реформеното дѣло е важно; нему всички фактори на македонския въпросъ, които ис-

катъ освободена Македония, трѣбва да съдѣйствуватъ. Обаче неможе да се допусне въ никой случай, че реформеното дѣло може спокойно да продължава по днешния пжть и че тоя пжть ще ни доведе до послѣднята цѣль. Който има елементарни понятия какво е държава, какво сж обществени класи и слоеве, какво е общественъ животъ, той лесно ще разбере, че едно държавно тѣло не може да се реформира по части. Не е възможно въ Македония да имаме повечко свобода, по-добро правосждие, по-сносни поредки и всичко това различно отъ поредкитѣ въ другитѣ области. Цариградъ е сърцето на турската империя и то ще разпраща отровена кръвь, обаче въ всѣки случай — еднакво за всичкитѣ органи на турската империя — за всичкитѣ нейни клетки. Ще бжде вулгарна утопия да се очакваше реформирането на Турция на части, по области. И затова не остава, освѣнъ да се избере едно между двѣтѣ: или Македония ще получи своята свобода чрѣзъ откъсване, или ще я получи заедно съ всички подчинени на султана населения. При първото — външната намѣса на Европа, България, на другитѣ балкански държави, е необходима; при второто — тя не е неизбѣжна.

Азъ вече казахъ, освѣнъ вжтрѣшното положение на Турция и стремежитѣ на македонското население, не бива да се игнорираръ стремленията на балканскитѣ държавици. Обикновено изтръпватъ при първия поменъ за националнитѣ въждѣления, за националнитѣ обособявания и самоопрѣдѣления; а въ сжщность, тука не се касае до нищо нечисто: всѣка национaлность има върховното право да се обособи, да се самоопрѣдѣли, да не се обезличи. Прогресътъ на Европа, на капиталиама, на демокрацията и на социализма, стана възможенъ и получи първия исторически тласъкъ отъ националното обособяване и обединяване на Франция, Германия, Италия. Азъ мога да посоча мнѣнието на д-ръ Ренера, австрийски депутатъ-социалистъ, и единъ отъ най-компетентнитѣ по въпроса за националноститѣ. Той осмива наивния космополитизъмъ и защищава, като ги съединява, разумния национализъмъ и интернационализма. Споредъ наивния космополитизъмъ човѣчеството отива къмъ смѣшение и обезличаване на нациитѣ, къмъ човѣчество безъ нации. Споредъ д-ръ Ренера сжществуващитѣ нации все повече се индивидуализиратъ и нови нации се събуждатъ и обособяватъ. Човѣчеството става не само разнообразенъ, но и по-красивъ въ своята многоцвѣтность кристалъ. Това е мнѣнието на социалната наука и на историческия жи-

вотъ, когато другото — е просташка комбинация на думи. Между това, има единъ общочовѣшки интересъ, интересътъ на цивилизацията, да се усложнява националното разчленение, националното обособяване, защото всѣка нация е особенъ двигатель на историята, всѣка нация е индивидуализиранъ гений. Човѣчеството ще измѣни и на прогреса и на историята отъ момента на всеобщото униформиране и обезличаване на нациитѣ.

Прѣди „*Одрински Гласъ*" и Антонъ Страшимировъ да ни посочватъ арабскитѣ и арменскитѣ революционери — послѣднитѣ, впрочемъ, сж въ интимни връзки съ Вжтрѣшната организация — за общото дѣйствие, нека ни говорятъ за сърбитѣ и гърцитѣ. Гдѣ тѣзи революционери, които, имайки добрата половина на Македония — източната — дѣйствуватъ заедно съ сърби и гърци? Считатъ ли това за възможно практически? Защо избиватъ гръцкитѣ и сръбски чети, вмѣсто да събератъ пушкитѣ отъ гръцкитѣ, сръбски и български революционни скадове и да ги насочатъ само срѣщу общия неприятель? Одринскитѣ, сѣрскитѣ и струмскитѣ революционери искатъ да не минаватъ за националисти и шовинисти. А щомъ ги означатъ като интернационалисти — тѣ се считатъ за кръвно обидени и злѣ наклеветени. Или — или! Или вие сте заедно съ сърби и гърци, защото искате и защото сте интернационалисти, или вие не сте съ тѣхъ, и тогава дѣйствувате като революционна организация на българското население въ източна Македония и Одринско. И понеже е извѣстно, че вие не дѣйствувате съ никого — не даже съ другитѣ македонски революционери, българи като васъ, — че вие избивате — даже съ по-голѣма похватность, споредъ Страшимирова — сръбскитѣ и гръцки чети, вие не изглеждате освѣнъ обикновени националисти. Тогава недѣйте излиза срѣщу ония, които сж такива и така се наричатъ.

А гдѣто скопчани, битолчани и солунчани по-често издигатъ гласъ противъ гръцкитѣ и сръбски чети, то се дължи на географическото имъ положение. За да прѣмине една гръцка чета битолско и да отиде въ джумайско, тя трѣбва да прѣмине нѣколко стотини километра. Ето защо, въ срѣдня Македония е по-лесно да се противопоставятъ на тия нападения, защото такива случаи сж по-рѣдки, когато битолско, солунско и скопско, това сж мѣста, всѣка педя на които се прѣвзема или брани съ рѣки отъ кръвь. Ето какъ е удобно да разправяме, че тамъ има национални пропаганди, а въ срѣдня Македония има мирна гражданска революция.

Най-послѣ самото сѫществуване на България и нейното участие въ македонското дѣло е спънка за цѣлостното реформирание на Турция. Не е ли легитимно влиянието на България върху македонското население, когато то се бори съ турското правителство? Какъ можете вие, македонски революционери, да не се надѣвате на българитѣ? Дали това сѫ глупави надежди? Какъ можете на едно население, което е свързано къмъ България съ черкви, училища, минало, настояще, да му прѣградите устрема за откъсване отъ турската империя, за едно самостоятелно сѫществуване? Азъ трѣбва да ви цитирамъ единъ многосмѣлъ радикалъ, който каза, че българската държава е отговорна прѣдъ историята за Македония, а не революционната организация. Той е смѣлъ, защото безъ да прави разлика межеу македонскитѣ революционери, и безъ да иска да имъ се харесва, казва: „Македонската организация нека бѫде обединена и най-мощна. Цѣлата обединена македонска организация все пакъ не е всесилна и тя не е отговорна прѣдъ историята, а това е българската държава". Наистина, това гледище изглежда прѣмного държавническо, както ще кажатъ фанатицитѣ на демокрацията и социализма, но въ всѣки случай това мнѣние за мене е твърдѣ право и азъ съ особено удоволствие подчертавамъ, че това е мисъль на единъ радикалъ. България е отговорна, а не една безотговорна организация.

По този начинъ, азъ стоя на мнѣнието, че откъсването на Македония отъ Турция е не само възможно, но и наложително по вѫтрѣшни и по международни причини. И македонското население, и Европа, и самата Турция даже всѣки день свикватъ съ това откъсване, и ето по тая причина послѣдното прѣдложение, което единствено заинтересува македонската организация и България и Европа — английското прѣдложение,—не би имало никаква цѣна, ако не ни прѣпоржчваше откъсването на Македония отъ Турция, било съ губернаторъ или безъ губернаторъ.

Македонската организация прочее, която ние желаемъ да бѫде силна и да дѣйствува съгласно съ условията, съ чети, или безъ чети, не може да разрѣши сама македонския въпросъ. Това не е въ нейнитѣ сили, тя може само да оформи усилията, да концентрира революционната енергия на македонското население. Необходимъ е единъ външенъ натискъ и този натискъ трѣбва да бѫде двоенъ: отъ Европа и отъ балканскитѣ страни.

Сега минавамъ на поведението на България къмъ ма-

кедонския въпросъ. Македонскиятъ въпросъ за българската държава сѫществува главно отъ 1895 г. Тука азъ не бихъ искалъ да разглеждамъ въздѣйствията на старитѣ правителства, но въ всѣки случай въ тая най-остра форма македонскиятъ въпросъ е повдигнатъ главно отъ 1895 г. Тогава на власть бѣше народняшката партия. Вие знаете, че българското правителство тогава и българската камарила злоупотрѣбиха възстанието прѣзъ 1895 г. за свои държавни и партийни цѣли. По този начинъ, чрѣзъ македонското възстание и неговото спиране България имаше единъ аргументъ за помирение съ Русия. По-нататъкъ, когато Гърция воюва съ Турция, народната партия остана равнодушна. Тя, вѣрна на думитѣ на Стоилова, казани въ Народното Събрание въ 1894 г., че трѣбва винаги да вървимъ въ хармония съ сюзеренния дворъ и да съгласимъ нашата политика съ политиката на султана, изневѣри на България: тя получи груби облаги, получи ордени, получи пари и нѣколко берати, но въ всѣки случай за цѣната на тия малки отстѫпки тя продаде Македония. За да можемъ ние да си обяснимъ защо тая партия, многочислена тогава, силна въ страната, е можала тъй да дѣйствува, трѣбва да влѣземъ въ историческия произходъ на народняшката партия. Тя е продължителка на така нарѣчената консерваторска партия, тя е подновителка на старитѣ чорбаджийски съсловия, на тѣзи съсловия отъ населението подъ турския режимъ, които никакъ не държаха за революцията. Ето защо тази партия, като добъръ наслѣдникъ на турското съсловие, на чорбаджийското съсловие, съ голѣма радость извърши своитѣ прѣстѫпления. По-нататъкъ, за партията на радославститѣ. По вѫтрѣшни причини, тя не направи нищо. Тя имаше връзки съ македонската организация и може би щѣше да направи нѣщо, въ единъ или другъ смисълъ, но вслѣдствие на краткото си стоене на власть, не успѣ. Дохожда режимътъ на цанковиститѣ. Тѣ продължиха дѣлото на Стоилова. Народняшката партия чрѣзъ Стоилова призна сръбската народность въ Скопие, а тѣ ѝ дадоха владика. Колкото инакъ да правя разлика между тѣзи двѣ партии, по македонския въпросъ това не мога — и тази партия, цанковистската, въ 1902 г. играеше по свирката на Ламсдорфа. И днесъ тѣ въ *България* се съмнѣватъ въ искренностьта на Англия и само на Англия! Тогава тѣ напълно бѣха увѣрени въ искренностьта на Русия; сега обаче въ *България* пишатъ, че Англия, която е жизнено заинтересувана да създаде силни държавици на Балканския Полуо-

стровъ, която е заинтересувана въ създаването на култура, на индустрия, на търговия тамъ и за автономия на Македония, не била искренна. А Русия, — тя е най-искренната, най-добрата попечителка на България и която вдъхновява писачитѣ на *България*. Азъ въ друго отношение, ако не съединявамъ, то приближавамъ народнящитѣ съ цанковиститѣ, но по отношение на македонския въпросъ тѣ сами се сливатъ. Стамболовиститѣ компрометираха всѣка честна и енергична македонска политика. Тия кражби, които направиха тѣ, не сѫ най-важното. Най-силното, което можемъ да кажемъ противъ политиката на стамболовиститѣ по македонския въпросъ е, гдѣто тѣ опозориха всѣка мисъль за енергично дѣйствие спрѣмо Турция. Вие ще чуете радикали, демократи, социалисти, интелигентни хора, искренни, съзнателни граждани, прѣдадени на македонското дѣло, които, обаче, не могатъ да вѣрватъ нито за минута, — дохождатъ въ ужасъ отъ това, че България е способна да дѣйствува рѣшително за Македония. И всичкотова, защото стамболовиститѣ злоупотрѣбиха съ тази политика. Тѣ казваха: „Ние ще воюваме съ Турция", и правиха заеми, поржчваха топове, накрадоха се и млъкнаха. Идете сега и увѣщавайте българското население да повѣрва, че нѣкога начело на България ще стои едно правителство, което може или трѣбва да обяви война на Турция. Никой не взема прѣдъ видъ, че Гърция, жертвата на личнитѣ режими, се рѣши на война-авантюра, че голѣмото число отъ войнитѣ сѫ авантюри. — Нищо не може да помогне, защото съзнателното гражданство, демократическитѣ елементи си оставатъ незаинтересувани, а ако съ това не се отстранява възможностьта въобще за война, то се улеснява камарилата да прѣдприеме своята война-авантюра, а не война национална и освободителна. Това прѣстѫпление на стамболовиститѣ е грамадно, историческо, и не може да се мѣри освѣнъ съ прѣстѫплението на народнящитѣ.

Но покрай стамболовиститѣ, и около тѣхъ радослависти и тончевисти, покрай народнящитѣ и цанковиститѣ, има и демократи. Демократическата партия не се е чувала по македонския въпросъ, защото тя не е била факторъ въ България, но тя расте и се развива съ една стремителность, макаръ и съ грѣшки, които могатъ да достигнатъ до прѣстѫпления. При туй, азъ не искамъ да смѣсвамъ демократитѣ съ самата демокрация, съ цѣлата демокрация. Азъ искамъ да кажа, че въ българския животъ, въ маситѣ на

България, въ срѣдата на работницитѣ, селянитѣ, интелигентнитѣ, се издигатъ настроения по македонския въпросъ, които не сж нито стамболовистски, нито народняшки, нито въобще реакционни; тѣ сж прогресивни и демократически. Азъ имамъ вѣра въ тѣхъ, защото тази еволюция къмъ демокрация е не само сигурна и непрѣдотвратима, но и много бърза.

До прѣди една—двѣ години само нѣколко личности — демократи, въ това число и А. Ляпчевъ — азъ признавамъ тази заслуга на Ляпчева, макаръ отъ мнозина той да не е считанъ за добъръ демократъ—,само тая група и той, останаха упорити да поддържатъ едно гледище по македонския въпросъ, въпрѣки всеобщото убѣждение, че политиката на енергическо дѣйствие спрѣмо Турция, даже и на война, е невъзможна, или измамническа; тогава Ляпчевъ имá този куражъ да защищава своето гледище и да не остави да прѣсъхне едно макаръ тогава много слабо течение, споредъ което българската демокрация нѣма защо да се храни съ илюзиитѣ на демократическата република въ Турция, а трѣбва да поиска своето мѣсто и своето участие, своето влияние по тоя сждбоносенъ и за демокрацията на България, и за послѣднята, проблемъ. Най-послѣ ние, социалъ-демократитѣ, стоимъ най-налѣво и затова по тоя въпросъ у насъ еволюцията става по-мжчно. Но прогресътъ е най-интересенъ въ срѣдата на радикалитѣ и интелигенцията. Тѣ, които до вчера не даваха абсолютно никаква цѣна на една честна агресивна политика на България спрѣмо Турция, които мислѣха, че не само всичко у стамбололовиститѣ е фалшиво и прѣдателско, но че изобщо или свободата на Македония ще прѣмине прѣзъ пръстена на балканската конфедерация, или никакъ не ще да прѣмине, тия сжщитѣ радикали сега излизатъ съ разбирания коренно противоположни на първитѣ и почти ставатъ „агенти на монархизма". Отъ друга страна демокрацията много ще има да благодари на разиграването на студентитѣ, които видѣха Франция, Германия, Швейцария, Загребъ, Бѣлградъ и които, познали Европа по-добрѣ, обикнаха България по-горещо и по-разумно. И цѣлата българска интелигенция здраво еволюира къмъ повечето вѣра въ свободата на Македония, та каквото тя и да ни струва. Днешнитѣ партии нищо не прѣдприематъ. За народняцитѣ какво да се запитваме. Завчера бѣше, когато Тодоръ Тодоровъ, даде едно изявление прѣдъ единъ редакторъ на *Камбана*, че досега народняцитѣ сж водили туркофилска политика,

а въ бждаще ще водятъ архитуркофилска. Нѣма нѣколко броя, какъ *Одрински Гласъ* прѣпоржча народняшката македонска политика като най-добра; тази партия, като най-добрата партия, като богаташка партия, има най добро гледище — не се интересува отъ Македония, остава да става каквото ще. Азъ не разбирамъ доколко тази политика на народняцитѣ е модерна и капиталистическа, защото азъ виждамъ републиканска, демократическа, капиталистическа Франция да дѣйствува въ Мароко.

За политиката на стамболовистигѣ какво да кажа? Ще говорятъ за голѣми походи, за голѣми войни, и ще свършатъ съ голѣми банки и голѣми вѣстници.

Най-важното е какво мисли българската демокрация. Българската демокрация, съобразно съ своитѣ нюанси, къмъ Македония трѣбва да има една ясна и смѣла политика. Въ международно отношение трѣбва да принудимъ България къмъ все по-голѣмъ натискъ за автономията на Македония. Азъ зная, Европа може да не се тревожи, тя може да не ни вѣрва, обаче, ние трѣбва да бждемъ готови, ние трѣбва да бждемъ сериозни въ своитѣ закани, за да може Европа да ни вѣрва. Ако може да се свърши работата безъ конфликтъ, по миренъ начинъ, толкозъ по-добрѣ. Въ всѣки случай, България трѣбва да има всичкото си внимание устремено будно къмъ Европа, да може да издѣйствува свободата, автономията на Македония.

Азъ дохождамъ и конкретно на въпроса за войната. Казватъ, войната само се бълнувала и тя нѣмало да стане. Азъ ще потърся най-напрѣдъ аргументи у Страшимирова и Антонова. Страшимировъ въ своята брошура, макаръ че и тукъ е все парадоксаленъ, казва:

„Ако катастрофата отъ една война между Турция и България се бави, това се дължи изключително на Австрия и Германия, които използуватъ бездѣлието на Илдъзъ-Кьошската камарила и употрѣбяватъ междувремието за по-дълбоко и по-сигурно проникване и настаняване въ Македония и Мала-Азия. Когато дипломацията на тия двѣ велики сили намѣри най-послѣ подготвения моментъ, катастрофалната война между Турция и България не ще може отъ никого да се отстрани и политическата карта на балканитѣ коренно ще се промѣни“.

Граждани и гражданки! Опастностьта за война била надвиснала, имало само една прѣчка: дипломацията на Германия и Австро-Унгария! Азъ мисля, че тъкмо това не е вѣрно. Война между Турция и България ако избухне, нѣ-

ма да бжде подбутната нито отъ Германия, нито отъ Австрия; тъкмо западна Европа е, когато Турция не даде реформи, която ще подкани мълчаливо България къмъ война. Но достатъчно е, ако единъ Страшимировъ е съгласенъ, че войната *може* да стане или че една война е въ подготовка. Александъръ Антоновъ казва:

„Има и една друга послѣдня надежда, която македонскитѣ революционери таятъ въ своитѣ сърца. Допустимо е, щото разрѣшението на македонския въпросъ да се яви като резултатъ на единъ конфликтъ между нѣкои съсѣдни държави и Турция, или пъкъ изобщо на нѣкакъвъ международенъ конфликтъ. *Наистина, това е възможно*".

Това не е невъзможно. Значи българската интелигенция, социалисти, радикали, демократи, прогресисти, трѣбва да се замислятъ върху тази възможность, която Антоновъ е допусналъ, която Антоновъ е съзрѣлъ. Ако нѣкой въ България твърдѣ късно се яви и каже, че войната между България и Турция е измислица, това кжсогледство не е за въ настоящето врѣме. Войнитѣ сж възможни не само въ Балканския Полуостовъ; въ този моментъ французскитѣ войски воюватъ, френскитѣ радикалъ-социалисти воюватъ за една шепа хора, за френскитѣ капиталисти. Войнитѣ сж още повече възможни въ некултурнитѣ страни.

Сега азъ ще говоря за онѣзи причини, които обусловватъ почти неизбѣжностьта на една наша война съ Турция. Въ Македония реформеното дѣло не е дало важни резултати. Режимътъ въ Турция не е подобренъ; реформи има, жандармерия има, финансова комисия има, но подобрение нѣма. И мирна революция нѣма. Че тая революция, сжществуващата, не фантастичната революция въ въображенията на поетитѣ, не е мирна, показва статистиката на убийствата. Ето защо нуждата отъ съпротивление, нуждата отъ натискъ надъ Турция, подъ каквото форма и да е, е необходимость. Това е общопознато. Отъ друга страна, България трѣбва най-сетнѣ да се освободи отъ македонския въпросъ, и разбира се, не така, както мислятъ чиновницитѣ — да се освободятъ чиновнишки мѣста, не квартиритѣ да станатъ по-евтини, не да има свободни бакалници за българитѣ отъ България, а за да може да изцѣри нѣкои свои неджзи, които могатъ да я катурнатъ. Този, който иска да уреди работитѣ на България, той трѣбва да се грижи за уреждането на македонския въпросъ. Ако ние сме една група и се задоволяваме съ грижитѣ на групата — надъ насъ не е тежката отговорность за бждащето на България, но

този, който управлява България, той трѣбва да понася тия грижи, той трѣбва да се занимава съ македонския въпросъ и да прѣслѣдва неговото разрѣшение, разбира се, въ най-добъръ смисълъ. Българскиятъ монархизъмъ, който е постояненъ съучастникъ, постояненъ подбудитель на прѣстжпленията на партиитѣ и по македонския въпросъ, българската камарила има интересъ въ едно разширение; българската бюрокрация е вѣрния ѝ другарь; по-нататъкъ, българската буржуазия не може да не иска едно мирно проникване на България къмъ Македония, и съ всички срѣдства, чрѣзъ които то може да стане реализуемо, ефикасно. И забѣлѣжете, тѣ, тия сили на българския животъ, сж най-голѣмитѣ егоисти, защото за свои кастови и класови цѣли искатъ освобождението на Македония. Но да отидемъ въ селското население. Може ли то да не цѣни свободата на Македония, може ли да я не желае? Ние получихме свободата си отъ Русия и никоя часть отъ българския народъ не е получила свободата си изключително съ свои собствени сили. Защо тогава ние, България, народътъ въ неговата цѣлость, да не искаме да дадемъ една жертва отъ себе си за свободата на Македония?

Въ редоветѣ на социалститѣ двѣ мнѣния нѣма. Карлъ Кауцки казва:

„Но сжщо така по необходимость трѣбва социалната демокрация да дѣйствува противъ подобни войни, понеже тя прѣдставлява интереситѣ на експлоатиранитѣ класи. И тъй като тя иска да направи да нѣма никакви класи, съ това тя се стреми къмъ едно състояние, което прѣмахва всѣка национална враждебность и прави възможенъ единъ всеобщъ всесвѣтски миръ. *Въпрѣки това обаче, може крайно рѣдко да се случи да избухне война, която да бжде одобрена дори и отъ социалната демокрация.* Именно като прѣдставителка на експлоатиранитѣ и угнетенитѣ, тя не може да осжжда една война, която се води, за да прѣдпази или отърве народа отъ експлоатация или угнетение. Подобна война съставя продължение на нейната собствена вжтрѣшна политика, която има за цѣль борба противъ всѣка експлоатация и угнетение. Обикновено се казва, че ние сме трѣбвало да отхвърляме всѣка нападателна война, но за защита на отечеството трѣбва всичко да отдадемъ. Ала това различаване ми се вижда прѣмного формалистично. Рѣшаващето за насъ не е *формата*, въ която избухва войната, а *съдържанието*, за което тя се води". (*Ново Общество*, г. I, стр. 72, 73 к. н.)

Вие ще ми позволите сега да цитирамъ Жореса. Той говори въ навечерието на гръцко-турската война. И макаръ да слушахъ много подигравки отъ тѣснитѣ социалисти около „*Одрински Гласъ*", — за които впрочемъ Жоресъ надали е социалистъ, — защото съмъ цитиралъ Жореса, но пакъ искамъ да ви прочета цѣлата негова мисъль и вие да си я оцѣните и схванете сами. Той се обръща къмъ Министъра на външнитѣ работи въ една интерпелация:

„Тѣ (думитѣ на министра на външнитѣ дѣла, б. прѣв.) съдържатъ твърдѣ ясно и твърдѣ формално заплашване противъ малкия гръцки народъ. Г-нъ министрътъ на външнитѣ дѣла заяви, че той ще знае, че Европа ще знае да вземе строги мѣрки, въ даденъ случай, срѣщу единъ народъ, който иска да злоупотрѣби, за своя изключителна полза, съ настоящитѣ събития. И телеграмитѣ отъ тая сутринь ни съобщиха, че на критска почва, гдѣто бѣха стоварени, прѣди нѣколко дена, отъ една страна гръцка войска и отъ друга — войска на европейскитѣ сили, едно начало на конфликтъ вече има. . . Г-да, азъ не зная, при каквото и да е прѣдположение, дали Франция би могла да поеме дѣлото на едно нападение, безъ една ужасна отговорность, безъ едно плачевно отрицание на всичкото свое минало, противъ гръцкия народъ. Но нека ми бжде позволено да кажа, че вие нѣмате право на това, вие, които, неможахте да разрѣшите критския проблемъ прѣди намѣсата на Гърция и безъ намѣсата на Гърция. (*ржкоплѣскания у социалиститѣ*).

А, вие чувствувате нуждата — върху туй не бива да се мамимъ—да дадете на развълнуваното обществено мнѣние начало на удовлетворение и вие декларирате отъ тая трибуна—ние вземаме актъ отъ вашитѣ думи—, че въ никой случай островъ Критъ не ще може да се повърне подъ отоманско господство! Но азъ апелирамъ на вашата лоялность, на прѣдвидливостьта на Камарата, ако критянитѣ търпѣха мълчаливо, както ги търпѣха арменцитѣ, всичкитѣ скверности, всичкитѣ нарушения на обѣщанията и безкрайното отсрочване на реформитѣ, ако тѣ бѣха обвити въ систематическо мълчание като арменцитѣ и прѣдоставени на кръвницитѣ, ако малката Гърция не се бѣше намѣрила тамъ, за да мисли за това старо кжсче отъ елинската земя, ако тя не бѣ ви хванала за ржката и задължила да вземете защитата на потиснатитѣ, поемайки я тя самата, въ тоя часъ вие щѣхте да заявите, г-не министре на външнитѣ дѣла, въ името на принципа на цѣлостьта на отоманската

империя, че Критъ, принадлежащъ на турската империя, трѣбва да ѝ остане, че не е възможно да се разкъса тая цѣлость. *(Нови ржкопльскания у крайната лѣвица — социалиститѣ).*

Значи, по вашето собствено признание, на Гърция, на Гърция сама се дължи щастливата необходимость, прѣдъ която вие се отзовахте, та да се намѣсите за освобождението на Критъ. И азъ се надѣвамъ, че вие не ще се намѣсите татъкъ, освѣнъ за това освобождение; азъ твърдо се надѣвамъ, че ония заплашвания, които формулирахте на тая трибуна, вие не ще ги изпълните: вие не можете да ги изпълните" (*Action Socialiste*, par Jean Jaurès, стр. 478—480).

И когато Жоресъ вижда, че войната е почти неизбѣжна, защото, додѣто войната не е станала, тя е винаги само почти неизбѣжна, той продължава:

„Излиза, гда, че системата, която г-нъ министрътъ на външнитѣ дѣла иска да удобрите, е просто продължение на оная, която той слѣдва отъ три години, т. е. една декорация отъ празни манифестации, празни думи, празни закани, празни обѣщания и задъ тая декорация—фактътъ на потисничеството, фактътъ на кланетата. (*Ржкопльскания у социалиститѣ*).

Азъ казвамъ, че отъ вашето неблагоразумно поведение, г. министре, ще избухне войната. Вие дадохте тоя урокъ на всички населения въ турската империя. А, ако тѣ бѣха ви видѣли да се намѣсите на врѣме, сериозно, съвѣстно и ефикасно, за да скжсате тѣхнитѣ вериги, или облегчите тѣхнитѣ рани, тогава, да, тѣ биха чакали, може би, търпѣливо, своето спасение въ развитието на реформеното дѣло и въ мира. Но всегдашното ваше поведение, всегдашната ваша тактика, всичкитѣ ваши дѣйствия научиха ония населения, че до когато нѣма едно начало на война, до когато нѣма възстание, авантюра, нищо не може да се очаква отъ Европа. И ето защо вашето присжтствие на мѣстото означава за всички населения на турската империя, че за тѣхъ нѣма надежда, освѣнъ въ силата. Вие сте единствената причина за войната и вие не ще можете нито да запазите, нито да подържате мира". (*A. S.* стр. 484—5).

Ако Гърция, като държава и народъ, можеше да се рѣши на война съ Турция; ако Гърция, която е изпитала и още търпи най-грознитѣ лични режими, можеше това да стори за Критъ, защо България не ще го стори за Маке-

дония? Въ *Одрински Гласъ* азъ нийдѣ не четохъ да се спомене нѣщо за Критъ; тамъ четохъ за руската революция, четохъ за прѣслѣдването на социалиститѣ въ Германия, но не и за Критъ. А Критъ е прѣдъ очитѣ ни. България, като нация, експлоататорска България въ името на своитѣ печалби, трудяща се България въ името на свободата, въ името на братството, въ името на културата и прогреса, защо да не трѣбва да се намѣси въ полза на Македония? За мене лично не е въпросъ ще има ли война или не, а дали тя ще бжде авантюра, или не. Защото, оставите ли българския князъ съ развързани ржцѣ, не се ли намѣси демокрацията въ този въпросъ, вие сте загубени, България и Македония едноврѣменно сж изгубени.

Ако вие искате България да излѣзе съ честь, ако вие искате България да може да подѣйствува и прѣди войната да избухне, ако искате да ѝ вѣрватъ въ Европа, вие трѣбва да искате силна България, демократическа България, която да бжде уважавана, защото цѣни и националното си обособяване, и самата култура на балканитѣ.

И ние, социалъ-демократитѣ, имаме най-голѣмъ интересъ въ свободата на Македония, защото македонската почва ще бжде благодатна почва за по-нататъшната акция на социализма.

Революционното движение на прѣдосвободителната епоха сж въ неразривна връзка съ демокрацията и социализма. Демокрацията на Славейкова, Каравелова, Цанкова и социализма на Ботева, колкото и ранни, колкото и неясни, даваха душата на нашата революция. Намъ прѣдстои да създадемъ връзки, да съединимъ македонската революция съ българската демокрация. Ако това стане — и азъ го вѣрвамъ, — бждащето на България и свободата на Македония сж вънъ отъ опасность. И азъ бихъ искалъ македонската свобода да се издигне въ изгрѣва на българската демокрация. (*Шумни и продължителни удобрения*).

Българската демокрация и македонското революционно движение[1].

По своята сѫщность борбата на македонското население за политическа свобода е борба демократическа. Дали македонската революционна организация схваща добрѣ своята задача, дали тя дѣйствува цѣлесъобразно и какви сѫ различията между отдѣлнитѣ направления въ македонското движение, това сега ние не ще разглеждаме. Ние поставяме въпроса: какво е отношението на българската демокрация къмъ македонското движение?

Обикновено отговарятъ, че македонската организация трѣбва да бѫде независима отъ всички политически направления, както и отъ всички правителства, отъ всички режими. Този отговоръ е полуотговоръ Да, Организацията трѣбва да бѫде самостоятелна. То значи Организацията има свое управление, свое рѫководно тѣло, свои задачи, свой животъ. И фактически македонската революционна организация отъ доста дълго врѣме насамъ е прѣнесена въ самата Македония. Но самостоятелната, независима македонска организация може ли да се усамоти, да се изолира отъ влиянието на политическитѣ сили на България, да се изолира отъ българския животъ? Не. Това е абсолютно невъзможно, и това би било вредно за македонската свобода. Какво иска Организацията? Оставете декламаторскитѣ различия, оставете интригитѣ и личнитѣ амбиции, оставете на страна и дѣйствителнитѣ различия; има една обща цѣль, която свръзва всички македонски революционери: тази цѣль е македонската свобода. Но тази цѣль не може да бѫде чужда на България, на българската демокрация. Македонскиятъ въпросъ е така напрѣдналъ, така усложненъ, щото неговото разрѣшение не може да се отдѣля отъ стремленията на България. И да се разберемъ съ демократи, радикали, социалисти: македонската свобода е наше желание, или наше жизнено искане? Ако е първото, македонската организация трѣбва да не се интересува отъ сѫществуването

[1] *Илиндень*, бр. 6, отъ 15 декемврай 1908 г.

на България. Ако е второто, македонската организация ще бъде винаги влияна отъ българския животъ и неговитѣ фактори. Всичкиятъ въпросъ е тука. Не може да нѣма влияние. Влиянието даже е двустранно: и на Организацията влияятъ, и тя влияе. *Но трѣбва да се работи за взаимното и благотворно влияние между Организацията на македонската революция и българската демокрация.* Въ тоя случай нѣма да има измами, прѣстжпни игри, издѣване.

А въ днешния моментъ картината е прѣмо жалка. Демократи, радикали, социалисти, тѣ нѣматъ общо гедище, тѣ нѣматъ общи усилия. Помежду си тѣ се различаватъ и раздразняватъ по македонския въпросъ. „*Гражданинъ*" държи знамето на едно безумно туркофилство, „*Камбана*" гледа на македонското движение подъ твъдѣ остъръ жгълъ. Демократи, радикали и социалисти взаимно се обвиняватъ въ най-страшни грѣшки и прѣстжпления.

Тази липса на единство въ възгледи и въ дѣйствие ползува само българската реакция. Тя добрѣ си знае работата. Веднажъ нейнитѣ агенти тржбятъ за война, безъ да знаятъ и искатъ да я приготвятъ, другъ пжть, други нейни агенти, проповѣдватъ изкореняването отъ нашата земя на всѣко стремление, което ще ни занимава съ македонския въпросъ. Всесилна, реакцията души и македонската организация и българската демокрация. Тѣ трѣбва заедно да работятъ за освобождението си отъ игото на българския монархизъмъ, за да могатъ да спомогнатъ за самата македонска свобода. Но сближението и солидарното дѣйствие между македонската организация и българската демокрация ще дойде не съ безсмислени раздразнения, не чрѣзъ шикани, а чрѣзъ едно вглежадне въ жалката картина отсамъ и отвъдъ Рила, чрѣзъ добра воля и повече мждрсть.

Послѣдното нещастие за македонската организация повѣлително посочва и на еднитѣ и на другитѣ, и на българскитѣ демократи и на македонскитѣ революционери, пжтя на сближението и вразумяването. Македония и България иматъ правото да очакватъ тази малка жертва съ велики резултати отъ своитѣ синове.

България и македоно-одринската революционна организация[1]

Още въ първитѣ броеве на *Илинденъ* ние имахме случай да пишемъ за отношенията между България и революционната организация въ Македония и Одринско. Тоя въпросъ впрочемъ може да бжде рѣшенъ много лесно; найлесното му разрѣшение се намира въ неговото чисто отрицание. Щомъ организацията би казала, че България нѣма право да се намѣсва въ развитието на македонския въпросъ или би заявила, че не се интересува отъ нейната намѣса, нито търси нейната подкрѣпа, не остава да се говори за отношения между едната и другата. Организацията има своя територия, има рвои срѣдства, има свои цѣли и развива своята акция съобразно условията. Тука всичко е ясно и не могатъ да се създадатъ никакви различия и спорове. Въ тоя случай Организацията е изолирана отъ всѣко външно влияние и нѣма освѣнъ да се радва на своята дѣвственость

Ние считаме това гледище несериозно. България не може да изостави така нарѣчения македонски въпросъ, защото той засѣга нейни жизнени интереси. Какъ тя ще работи по тоя въпросъ, това е друго. Но всѣки здравомислящъ гражданинъ ще се съгласи, че България не може нито за минута да отклони своето внимание отъ развитието на тази кървава пиеса, въ която и нейното участие не е най-послѣдното. България при това е сплотена що се отнася до крайния идеалъ: всички ние, граждани на свободна България, страстно искаме свободата на Македония. Подъ каква форма, чрѣзъ какви срѣдства ще се даде тази свобода, върху туй нека различията бждатъ основни и взаимноизключващи се, обаче, никой не ще се обяви противъ тази обща на всички българи цѣль: свободна Македония. Тукъ имено се срѣщатъ стремежитѣ на Организацията и стремежитѣ на България. Могатъ да говорятъ, колкото имъ е угодно, че България не ги интересува, че България нищо

[1] *Илинденъ*, бр. 35, отъ 31 мартъ, 1908 г.

не може да направи, все пакъ си остава ясно като бѣлъ день, че Организацията и България иматъ еднаква цѣль, еднакво свещена. И ако Организацията е длъжна да слѣди какво става въ Англия и Русия, въ всички заинтересувани сили по нейния въпросъ, не по-малко, даже повече тя е длъжна да знае какво мисли, какво прави, какво може да направи България, за да ускори или приближи тържеството на освободителното дѣло. И България отъ своя страна не може да не внимава какъ върви революционната Организация, какъ тя дѣйствува и на какво е способна, защото Организацията е тоже единъ факторъ между множеството други.

По тоя начинъ ние виждаме, че въпроса се видоизмѣнява: отношения има, и всичкото е да се установи, какви трѣбва да бждатъ тия отношения. Ако Организацията и България сж двѣ дѣйствуващи сили, ако тѣ иматъ обща цѣль за достигане, то какъ тѣ трѣбва да бждатъ поставени една къмъ друга? Трѣбва ли революционната Организация да се турне на разположението на българската държава? Това е абсурдъ, и въ сжщото врѣме това би било страшно прѣтстжпление отъ страна на македонскитѣ революционери спрѣмо освободителното движение. Трѣбва ли България да се турне въ услуга на революционната организация? Не, туй ние българскитѣ граждани не можемъ никакъ допусна. Не говоря за гостоприемството, което се дава на революционеритѣ. Една Ромъния даваше свободенъ достжпъ на Левски и Ботйовъ, колко повече България това ще направи за всички македонски революционери, стига тѣ тукъ да бждатъ само граждани. Нито Организацията, нито България могатъ взаимно да си отстжпятъ частица отъ своята пълна самостоятелносъ. Въ туй отношение Организацията и България сж равноправни, макаръ да не бждатъ равносилни.

На тази почва на ненакърнено равноправие и незасѣгната самостоятелность Организацията и България могатъ, когато искатъ, да се сношаватъ, да се споразумѣватъ, да договарятъ. Теоритически срѣщу подобни споразумѣния и договори за съгласено дѣйствие нищо не моше да се каже. Но какъ тѣ ставатъ въ практиката и какво ни учи миналото? Декларацията на послѣдния конгресъ, която ни даде поводъ да излѣземъ съ тия редове, не скрива печалнитѣ резултати на досегашнитѣ връзки. Какъ е било възможно да се получатъ тия печални резултати, когато общата цѣль е така висока и така благородна? Особеното по тоя слу-

чай е, гдѣто недоволната страна е само Организацията. Досегашнитѣ правителства не сж се оплаквали противъ Организацията. Винаги до тоя моментъ тя се е явявала по-слабата страна и винаги досега правителствата сж се държали недостойно спрѣмо Организацията. Конкретно ние не искаме да посочваме различнитѣ кабинети и тѣхнитѣ прѣстжпления спрѣмо освободителното движение.

Но ако Организацията е била винаги измжчвана и използувана за нечисти цѣли отстрана на българскитѣ правителства, слѣдва ли отъ това, че тя трѣбва рѣшително и веднажъ за винаги да се откаже отъ всѣка интимность съ България? Не. И тука, по моето мнѣние, всичкото се свежда до по-дълбокото схващане на българското политическо развитие отстрана на македонскитѣ революционери и тѣхнитѣ ржководящи сфери. Едно правителство сигурно не мами така грубо и така безогледно, колкото друго; нѣкое трето правителство може би съвсѣмъ не ще мами. А на туй отгорѣ, България не е нейното правителство. Тукъ има десетина партии, тукъ има интилегентни, работници, селени, капиталисти. Организацията винаги ще може безъ никаква спънка да каже какво иска отъ България, и винаги, когато знае какво иска, ще бжде удовлетворена и подпомогната. Затова, разбира се, влияе много и довѣрието, което сама Организацията може да възбуди у България.

Повече вникване отъ страна на ржководството на Организацията въ нашия животъ—и измамитѣ ще станатъ невъзможни. Повече демократическо и културно развитие на България — и никой неинъ гражданинъ, който смѣе открито да погледне на бждащето, не ще откаже върховния дългъ на свободната часть на нацията да се застжпи съ всички свои сили, каквито обстоятелствата изискватъ и допускатъ, за нейната сестра-робиня.

Какво прави демократическото правителство?

Само три седмици ни раздѣлятъ отъ рѣшителния изборенъ день.[1] Революционната организация не се интересува прѣко за изхода на изборното сражение, защото спрѣмо вжтрѣшнитѣ политически въпроси на България тя стои неутрална. Ала Организацията живо слѣди, какво мѣсто заема македонския въпросъ въ ожесточенитѣ партийно-политически борби, и съобразно съ това тя съставя своето мнѣние за отношението на България къмъ оня въпросъ, който е изключително важенъ и жизненъ за нея и за македодо-одринското население. Тоя нашъ интересъ къмъ изборнитѣ агитации на всичкитѣ политически направления относително македонския въпросъ никой не може да осжди. Организацията, неподчинена и независяща отъ никого, освѣнъ отъ себе си, има наложителна длъжность да слѣди и да се освѣтлява върху становището на всички дѣйствуващи сили по нашия въпросъ. Отъ тая гледна точка толкова ни интересува и становището на другитѣ заинтересувани балкански държавици, както и на европейскитѣ сили. Ако македонския въпросъ бѣше поставенъ да се разрѣшава само между цариградската камарила и македоно одринското население, респективно неговата организация, тогава, безъ съмнѣние, всѣко отвличане вниманието на друго мѣсто би означавало прѣстжпна разсѣяность.

България е една отъ най замѣсенитѣ въ македонския въпросъ прѣзъ послѣднитѣ десетина години. И въ пресата, и отъ партийни шефове, и отъ отдѣлни прѣдставители на общественото мнѣние, всъки день се чуватъ декларации, че България трѣбва да вземе ясна и опрѣдѣлена позиция спрѣмо македонския въпросъ. И за наше очудване, тъкмо прѣдъ рѣшителния день партиитѣ, пресата, общественитѣ дѣятели забравятъ тия декларации. Въ борбитѣ за и противъ правителството, въ разнообразнитѣ комбинации, въ прѣдставенитѣ платформи, македонския въпросъ липсва, или най-малко, липсва не само ясенъ ангажментъ, но липсва и ясно гледище по него.

Какво казва правителството въ своята фамозна дек-

1. Илиндень, бр. 46, отъ 3 май 1908 год.

ларация? Това, че то полага особени грижи за свръзването на Кюстендилъ съ Скопие. Нека допуснемъ, че тия грижи сѫ особени. Никой не ще отрѣче важностьта на товa скопчване; но то не е фактъ; за него Турция, по разни поводи, е обѣщавала много пѫти и винаги е изигравала наивнитѣ български дипломати и правителства. И най-послѣ, гдѣ е сега официалното и тържествено обѣщание? Какъвъ изгледъ и каква вѣроятность има, че подобно обѣщание ще се изпълни? Тукъ, значи, нѣма единъ доказанъ, очевиденъ прогресъ. Правителството ни увѣрява и иска да му вѣрваме. Ала ние, даже ако бихме вѣрвали безъ всѣка резерва това, което българскитѣ правителства до сега сѫ винаги казвали, и на което почти винаги сѫ измѣнявали, не можемъ да признаемъ нито една дѣйствителна крачка напрѣдъ. Между това, послѣднитѣ свѣдѣния на агенциитѣ много говорятъ за успѣха на сръбското правителство, подкрѣпено въ Цариградъ оня день и отъ германския и австрийския посланици, да издѣйствува отъ Турция прокарването на линията Дунавъ-Адрия, слѣдъ като склони ромънитѣ да се построи моста на Дунава не срѣщу български, а срѣщу сръбски брѣгъ.

Даже и да имахме единъ истински и реаленъ успѣхъ на България по скопчването на Кюстендилъ съ Скопие, дали тъкмо това е най важното при днешното разположение на македонския въпросъ? Нѣма никакво двоумѣние: днесъ за днесъ всичката тежесть пада на координарното вече англо-руско прѣдложение. Какво прави тукъ правителството? Какво мисли да прави? На какво е способно? За всичко това никой нищо не знае, а най-лошото е, ако и самото то нищо не знае. Политиката на мълчанието по македонския въпросъ тукъ въ България е почти толкова вредна и опасна, колкото и политиката на празнитѣ и неискрени фрази и декламации. Правителството, наистина, изнесе фразата, че македонския въпросъ билъ и български, че то ще подкрѣпи всички сериозни усилия за истинско подобрѣние положението на македоно-одринското население, но това изявление не може да има никакъвъ смисълъ, ако ние не видимъ, че то не само така мисли и приказва, но че дѣйствува по тоя начинъ, въ тоя сѫщи духъ. Дѣлата ни интересуватъ, думитѣ — защото толкова много злоупотрѣбиха съ думитѣ българскитѣ правителства — само ни прѣдизвѣстяватъ не да вѣрваме, но да не вѣрваме.

Ами опозициониитѣ партии? Прѣзъ врѣме на своето властвуване опозиционнитѣ партии сѫ се изказвали и сѫ ни давали една или друга политика спрѣмо Македония.

Днесъ, обаче, тия партии отбѣгватъ нашия въпросъ. Може би призрацитѣ на тѣхнитѣ прѣгрѣшения и прѣстжпления не имъ позволяватъ да говорятъ. Но за насъ си остава факта, че тѣ не говорятъ, — даже не говорятъ!

Въ тоя случай къмъ България ние можемъ да имаме само едно пожелание: да бди добрѣ надъ своитѣ партии, надъ своитѣ правителства. Къмъ нашата Организация и къмъ поробеното население ние имаме единъ високъ дългъ: да имъ посочимъ, че безъ собствената сила, безъ собствената организация, безъ собствената организирана акция къмъ свѣстяване на населението и къмъ революционното му съпротивление — никой не ще се намѣси така или инакъ въ полза на македоно-одринската свобода.

Англия, Русия — и македонския въпросъ [1].

Македонското революционно движение принесе една неоцѣнима полза: то привлѣче вниманието на Европа къмъ близкия изтокъ. Това е доста ясно. Европейския концертъ е въ постояно дѣйствие и винаги *дневния му редъ* е прѣтрупанъ. Кой въпросъ ще се тури на разглеждане най-напрѣдъ и кой може да се отсрочи, това вече независи обикновено отъ самия концертъ, но отъ всѣкидневния животъ. По двѣ причини европейската дипломация е гледала да отсрочва, да отлага безъ срокъ, македонския въпросъ и въпроситѣ въобще на близкия изтокъ. Първо, тая дипломация обикновено не иска да си създава сама работа и грижи. Издигната до най-високото стжпало на социалната стълба, дипломатическата бюрокрация е най-малко засѣгната отъ народния и парламентарния контролъ, поради което тя може спокойно да спи, дрѣме и почива. Второ, близкия изтокъ е опасно мѣсто и неговия въпросъ — опасенъ въпросъ. Тукъ се сблъскватъ мнобо и силни интереси. Голѣмитѣ и пълни съ неизвѣстность ликвидиции не сж по вкуса на европейскитѣ сили, тѣмъ е по-удобно да слѣдватъ непрѣкъснатата игра на концесии, на реформи, на споразумения. Най-малко, въ такъвъ случай турското колело се върти и значи всѣкиму по нѣщо ще се падне. Съ една дума, вмѣсто възможни грамадни печалби — мънички, но сигурни.

---

1. *Илиндень*. бр. 49, отъ 23 май 1908 г.

Революционното движение прѣкъсна тази дипломатическа бавность. Тия четници, тия комитети, тия терористи не сж неудобни само за султана и за българскитѣ апостоли на културата и културната еволюция: тѣ възмутиха и европейскитѣ правителства. Започна се и се влачи по социална инерция така нареченото *реформено дѣло*. Да би било сигурно, че неговитѣ прѣки резултати сж абсолютно никакви, пакъ е прѣмного важно реформеното дѣло: така съзрѣва за европейското обществено мнѣние и така дипломатически се подготвя послѣднята развръзка на македонската свобода.

Помощникъ на революционното движение се яви и Германия. Чрѣзъ своето поведение, познато на всички, Германия успѣ да изтръгне най-голѣми концеции отъ Турция. И не се касае само до едно количествено надминаване. Германия отиде толкова далече, щото тя става опасна не само за Турция, която иска и да наслѣди, да замѣсти, наймалко да я турне всецѣло подъ своя зависимость, и не само за балканскитѣ държавици, чиято национална самостоятелность и сжществуване се излагатъ на гибель, но и за цѣла Европа, особено за Русия и Англия. Послѣдниятъ успѣхъ на Германия съ новия желѣзенъ пжть въ Мала-Азия отъ 800 километра не може да се прѣцѣни, той е колосаленъ. Отъ 25—30 години насамъ постепено между руското и английско влияние въ Цариградъ се издигна германското, и то е днесъ така силно, че заплашва и Англия и Русия. Прѣди продължителната и вѣковна борба се водѣше между Русия и Англия. А днесъ вече не е така. Германия сега турга мощната си дѣсница върху цѣла Мала-Азия и съ туй прѣгражда пжтя на Русия къмъ югъ, като въ сжщото врѣме заплашва английския пжть за Индия. Поражението въ Алжезирасъ е напълно възнаградено съ безшумната побѣда — надъ цѣла Европа — въ Цариградъ. Отъ Реинъ до Тигъръ и Ефратъ пада сѣнката на бъбривия кайзеръ, и Англия, и Русия сж длъжни прѣди всичко въ защита на своитѣ собствени жизнени интереси да търсятъ съотвѣтнитѣ срѣдства.

Кои могатъ да бждатъ тия срѣдства? Разбира се, че Англия и Русия, съгласени върху въпроситѣ въ срѣдня Азия, ще поискатъ да вървятъ къмъ Цариградъ, ще стигнатъ и до Македония и Одринско. Въ тоя смисълъ двѣтѣ дипломации, по инициативата на английската, работятъ отъ година и повече насамъ. И навѣрно съгласие ще се постигне. Новия изразъ на общата германска опасность ще тласне споразумѣнието напрѣдъ, и срѣщата на двамата владѣтели

по всѣка вѣроятность ще го оформи. Обаче кои сж практическитѣ срѣдства да се контъръ-балансира, да се уравновѣси устойчиво, ако не може да се парализира, германското проникване?

Англия и Русия могатъ да си уговорятъ частични концесии — банки, пощи, линии. Но това не е разрѣшението на въпроса. Русия, по вжтрѣшни причини и поради икономическа закъснѣлость, не може *на тая почва* да се мѣри съ Германия. Англия наистина разполага съ огромна стопанска енергия. Но тя е пръснала своитѣ усилия къмъ всички части на свѣта, тя отправя своитѣ сили по всички възможни посоки и тоже не може да мисли да достига Германия, която, отъ една страна разполага съ голѣмъ запасъ отъ натрупана енергия, а отъ друга — принудена е да я изпраща най-вече къмъ Цариградъ — Солунъ —Мала Азия. Отъ друга страна, Германия има открито поле, свободенъ входъ, защото Турция, съсгледа и обезумѣла, се надѣва на нейната помощь. На Англия и Русия, както и на другитѣ сили, тя прави отчаяни съпротивления. Никоя европейска сила, прочее, при днешната обстановка, не може да върви наредъ съ Германия. Мала Азия всѣки день повече става германска колония, най-важната колония на Германия.

Остава другъ изходъ, и то само единъ: свободата на Македония и Одринско. Може би ние, българитѣ, не прѣдвиждаме достатъчно, и не искаме да прѣдвиждаме, защото веднага ни се мѣрка страшната фигура на монархизма, черпящъ своята сила въ немощьта на фразйорската демокрация, културното повдигане на Балканския Полуостровъ на другия день на македонската свобода. Азъ мисля, че нито Чехия, нито Унгария могатъ да се сравнятъ по силата на културния отпоръ срѣщу германското цезаристическо и капиталистическо нашествие съ Балканския Полуостровъ и неговитѣ освободени, обезпечени национални-сти. Ако България добрѣ би схванала тоя моментъ и би съумѣла да го използува за себе си, за Македония, за самия полуостровъ, то би било историческа стжпка къмъ благоденствието на балканскитѣ народи.

С.-Петербургъ, 15 май 1908 г.

Ревелъ и Македония.

Ние говорихме за англо-руското сближение. Свиждането на двамата монарси въ Ревелъ ще даде на англо-руското сближение силенъ тласъкъ и опрѣдѣлено направление. Двамата противници въ течение на столѣтие не могатъ изведнажъ да се хвърлятъ въ обятията си. Тая срѣща обаче, макаръ да не е заключително тържество на англо-руското сближение, е рѣшителна крачка напрѣдъ. За това сближение, изглежда, е заработила най-напрѣдъ Франция. Прѣди години, когато Делкасе, като министъръ на външнитѣ работи на републиката, изпращалъ за Петербургъ доскорошния неинъ дипломатически прѣдставителъ Бомпаръ, поржчилъ му да работи за това грандиозно дѣло на сближение между Англия и Русия. Изолирането на Германия, което Делкасе, въ пълно съгласие съ английската дипломация, така умно и така хитро, прѣдприе, трѣбваше да се завърши съ примирение, сближение, може би съюзъ между Русия и Англия, на които еднакво интимно е близка и вѣрна Франция. Бомпаръ започналъ при много трудни обстоятелства, споредъ изявленията на нѣкой си тукашенъ дипломатъ, сигурно французинъ, прѣдъ единъ отъ редакторитѣ на *Новое Время*.

Но настжпи руско-японската война и този въпросъ е трѣбвало да бжде изоставенъ.

Едвамъ когато ранитѣ отъ войната изгубиха своята остра болезненость — тѣ не сж излѣкувани и до день днешенъ — френската и английската дипломации се турнаха отново на работа. Русия ослабна и нейнитѣ интереси въ Персия и Срѣдна Азия не бѣха по-малко застрашени, отколкото тия на Англия. Къмъ грозящитѣ я опасности въ тия обширни области тя не бѣше поставена по-добрѣ отъ Англия. При това положение идатъ постжпкитѣ на Англия за взаимна помощь. Тия постжпки наистина сж подкрѣпени отъ съюзницата на Русия, Франция. И все пакъ, руската дипломация, винаги бавно мисляща и много късно дѣйствующа, си оставаше студена къмъ всички аванси. Тя не се рѣшаваше да говори, защото веднажъ пристжпила въ тоя пжть — спиране нѣма. При тия условия френската и ан-

глийска дипломации не можаха да си правятъ илюзии за близки и голѣми резултати. Но за да не се движатъ само въ атмосферата на недоизказванията, тия дипломации прѣдложиха едно мъничко сближение, едно частично съглашение. Събитията въ Персия като че ли бѣха нарочно извикани да направятъ останалото.

Русия, най-послѣ, слѣдъ борбитѣ надъ себе си, даде съгласието си, и не може да се каже, че това англо-руско съглашение на конкретна почва е безполезно за Русия. То осигурява резултати, каквито тя сама при настоящата обстановка не може по никой начинъ да добие. И френско-английската дипломация продължаваше... Желѣзнопжтниятъ проектъ на Ерентала не бѣше отъ малко значение за да се подобри почвата за англо-руското сближение.

Руската преса единодушно извика съ негодувание, че съюзната дунавска империя не е нито искрена, нито малко нахална. Руската дипломация се видѣ грубо изиграна отъ Виена. На Русия бѣше отлично извѣстно, че въ Персия и Турция агентътъ-провокаторъ на всички движения е въ сжщность Германия. И тоя Берлинъ, когото руската дипломация традиционно е уважавала и винаги е държала мѣрка за настроението му, сега й се обрисува въ истинския му образъ: коваренъ и опасенъ. Въ Русия бюрократическитѣ и дворцови кржгове винаги сж имали страшно почитание къмъ Германия. Напослѣдъкъ това почитание е било още по-силно подчертавано поради извънредно коректното, почти приятелско държане на Германия по врѣме на руско-японската война. Ала подстрѣкателствата на Германия въ Турция и Персия, насочвани изключително противъ Русия и Англия, убѣдиха първата — втората отдавна си го знае и само другитѣ убѣждава—, че тая коректность на Германия е само въ минути, когато Русия е завлѣчена въ нѣкоя авантюра. И за всички е ясно, че Германия се стреми постоянно да тласка Русия на изтокъ или югъ, за да не й бжде възможно едно вжтрѣшно консолидиране. Тази ориентация на Русия бѣ подготвителна фаза за сближението съ Англия. Къмъ туй се прибави нечувания успѣхъ на Германия съ багдатската линия и начина на нейното гарантиране. Германската опасность стана очевидна за всички политически направления въ Русия, освѣнъ за безнадеждно реакционнитѣ елементи, които всѣки день падатъ все понизко. Срѣдня-Азия, Мала Азия, на Балканския Полуостровъ, навсѣкадѣ германското нашествие си пробива пжть и се установява на непоколебима основа, докато Англия, Русия, и другитѣ европейски сили едвамъ успѣватъ

да запазятъ старитѣ, и то не особено важни позиции, и понѣкога и прѣмо да ги изгубятъ, както е случая съ ония желѣзни пжтища, които сегашната германска линия ще държи въ напълно подчинено положение. Еднакво заплашени, еднакво засѣгнати, Русия и Англия сж длъжни да се споразумѣятъ. Франция неуморимо работѣше за тая цѣль и никой въ Русия не би се усъмнилъ, че Франция търси да вмъкне Русия въ задънена улица.

Тая срѣща не бѣ възможна, когато въ Русия революцията бушуваше съ всичката си сила. Планътъ за посѣщението на рускитѣ брѣгове отъ английска ескадра се изостави въ момента, когато трѣбваше да се изпълни. Общественото мнѣние въ Англия не можеше да допусне това свиждане на никаква цѣна. И въ днешниятъ моментъ работническата партия е силно недоволна отъ посѣщението. Но срѣщу нея и ирландскитѣ националисти и радикали стои компактната маса на либералитѣ и консерваторитѣ. И тая срѣща се осжществява. Главната тема, може би, единствената политическа тема, на тая срѣща е близко-източния въпросъ въ всичката му широчина: срѣднйо-азиатски, малоазиатски, балкански (македоно-одрински въпросъ).

Руската преса неохотно разглежда македонския въпросъ. Това е не само характерно, но и печално. За двата други въпроси руската преса пледира съ повече усърдие; тѣ й се струватъ и по-важни, по-нови, по интересни. Между това френската и английската преси турятъ на първо мѣсто имено реформената акция въ Македония. Както и да бжде, общо е поне мнѣнието, че за Македония ще стане дума въ Ревелъ. Най мжчното е да може съ извѣстна сигурность да се каже какво ще бжде съглашението на Русия и Англия по реформено дѣло. Англия изработи и прѣдстави на Европа най-радикалното прѣдложение, което може да излѣзе отъ една велика сила. Русия извади основата на прѣдложението и въ замѣна на това изказа голѣма готовность за дребно реформерство. Англия отново се опита да внесе положителенъ моментъ, макаръ въ така продъненото нейно прѣдложение. Рускиятъ вторъ отговоръ е вече занесенъ въ Лондонъ, за да бжде извѣстенъ тамъ прѣди ревелското свиждане. Какво можемъ да очакваме отъ послѣдното? Най-оптимистически настроенитѣ считатъ за прѣдварително гарантирано споразумението напочвата на взаимнитѣ отстжпки. Ревелъ значи ще бжде новия Мюрцщегъ. Въ такъвъ случай дѣйствително Ревелъ ще бжде смѣла крачка

напрѣдъ. Безъ да може днесъ да се твърди какъвъ ще бжде текста на новия общъ проектъ за реформи, до гдѣ тоя проектъ ще се простре и какво той ще изпусне, несъмнѣно е, че той ще бжде значително допълнение и разширение на първия. Англия и Русия, значи, вмѣсто Австрия и Русия, англо-руското, вмѣсто австро-руското, съглашение ще бжде инициативната сила въ реформеното дѣло. За англо-руския проектъ Италия и Франция сж още отдавна спечелени. Въ Лондонъ сж говорили по тоя въпросъ при послѣднята визита на Фалиера. Оставатъ Германия и Австрия. Тѣ не биха се оставили така злѣ изолирани. Тѣ, които вчера получиха тлъсти плячки отъ Турция и си подготовяватъ нови, нѣматъ никакъвъ интересъ да останатъ вънъ отъ европейския концертъ, особено слѣдъ като, надъ всичко отгорѣ, сж убѣдени, че могатъ и по-нататъкъ да продължаватъ довчерашната си политика прѣдъ султана, като го плашатъ съ Англия и Русия, съ балканскитѣ държавици и като възнаграждение срѣщу запазването му подъ тѣхно покровителство да изтръгватъ концесия слѣдъ концесия. И слѣдъ като Германия и Австрия формално се съгласятъ на англо-руското прѣдложение, остава имъ широкъ просторъ за интриги и замедляване на реформеното дѣло. Султанътъ ще отказва, ще прѣдлага своитѣ обични полумѣрки, ще дава видъ на оскърбена невиность. И нека найпослѣ допуснемъ, че не е отдалеченъ съ много години отъ насъ деня, когото Турция ще приеме нова глътка реформи.

Всичкиятъ въпросъ е, ще бждатъ ли приложени тия реформи? Могатъ ли да бждатъ приложени? Отъ Мюрцщегъ чрѣзъ Ревелъ отиваме ли прѣко, макаръ бавно, къмъ автономията на Македония. И ако тоя принципъ не би влизалъ мълчаливо, но все толкова сигурно, то защо тогава Европа ще се занимава съ реформирането на турската империя? Ако Европа мисли да тръгне по свирката на младотурцитѣ и нашитѣ младотурски революционни еволюционисти, тогава по-скоро трѣбва да очакваме отъ Ревелъ проектъ за конституция, отколкото проектъ за Македония, за една ограничена область на турската империя.

До шеги и до глупости не се касае, въпросътъ е поставенъ на почвата на автономистическия принципъ.

Тоя въпросъ, отиваме ли ние прѣко прѣзъ Мюрцщегъ и Ревелъ къмъ автономна Македония, струва да се прѣцѣни шестгодишната реформена акция до сега, както и да се погледне на историческото развитие на Турция отъ единъ вѣкъ насамъ. Забѣлѣжително е, че най фанатичнитѣ

привърженици на изключително реформената акция отстрана на Европа и културно-еволюционната дѣйность отъ страна на Организацията, не посочватъ никакъвъ реаленъ успѣхъ на досегашнитѣ реформи. Защо положението е такова? Нито може да се мисли, че причината тукъ се крие въ личности, въ групи, въ нѣколко организации. Не, работата е по-сложна. Турция като държавенъ организъмъ има своята неограничена и неотговорна централна власть. Реформи въ Турция, или реформи въ една областъ на империята, това на обществено-политически езикъ значи фактическо ограничение, фактическо обуздаване, фактическо поставяне въ извѣстни рамки, тази централна власть въ империята или въ дадената область. За султанската власть въ империята никой почти не говори, освѣнъ младотурцитѣ и нашитѣ революционни еволюционисти, които вкупомъ взети съставляватъ една такава нищожна сила, щото не бива да се губи врѣмето за тѣхъ. Дума става само за областьта, която се нарича Македония. Тукъ, върху тази територия, трѣбва да се турне фактическо ограничение на централната власть. Съ днешнитѣ и утрѣшнитѣ реформи това не се прави. И затова тѣ сѫ въ основата си неефикасни.

България има най-голѣмъ интересъ да бѫде възможна каквато и да е минимална реформена дѣятелность. Македонското население, въ грамадната си часть българско, което се отличава съ толкова положителни качества за стопанско-културна работа, би подвигнало бързо и значително своето благосъстояние. За самата революционна организация, азъ съмъ въ това дълбоко убѣденъ, не би имало по-тържественъ и по-великъ моментъ отъ тоя, когато тя сама ще се разпусне, ще се самоубие като революционна организация, защото най-послѣ на македонското население е открита една може би тѣсна пѫтека, но въ всѣки случай легална пѫтека къмъ култура и прогресъ. За жалость, това сѫ само благопожелания. Докато султанската власть е всесилна, — и тя при днешнитѣ условия може да бѫде само всесилна — въ Македония не може да има реална реформена акция. А тия реформени проекти, по-скромни или по-смѣли, не достигатъ ограничението на султанската власть. Първого английско прѣдложение, казахме това, се бѣ почти съвпаднало съ основного стремление на македонското население. Само че, по думитѣ на Изволски, султанътъ не ще се съгласи на тоя проектъ. Да, султанътъ никога не ще се съгласи на простата покана драговолно да се самоограничи. Той трѣбва да бѫде принуденъ за това. Какъ?

Ревелската срѣща ще повдигне македонския въпросъ по-смѣло, отколкото досега е било. И като единъ етапъ къмъ подготвянето на европейското обществено мнѣние за основното разрѣшение на македонския въпросъ, тази срѣща е твърдѣ важна. Въ всѣки случай, тя е най-високия пунктъ на международната заинтересованость.

Но тя намира България уморена и изтощена отъ грѣшкитѣ си, примирена съ собствената си разплутость. Дѣто въ Лондонъ и въ Петербургъ ние нѣмаме двама интелигентни прѣдставители — дѣто ги нѣмаме никакви — това е срамен скандалъ за демократическото правителство, това е срамъ за г. г. Малинова — Такева — Ляпчева — Мушанова.

Конституцията въ Турция.[1]

Конгресътъ въ Парижъ на нѣколко революционни и нелегални организации противъ турския деспотизъмъ повдига доста голѣмъ шумъ въ европейската преса. На тоя конгресъ липсваха македонскитѣ революционери. Ние отдаваме това неучастие на случайни причини и искаме да вѣрваме, че ако не бѣше нещастието на 28 ноемврий, може би македонското участие щѣше да бжде фактъ свършенъ[2].

[1] *Илинденъ*, бр. 13, отъ 12 януарий, 1908 г.

[2]. Нека сега ни бжде позволено да изяснимъ безъ много подробности какъ стоя въпроса за участието на вжтрѣшната революционна организация въ парижкия конгресъ и въобще въ общия комитетъ на всички революционни организации на турската империя. По най-категорични увѣрения на водителитѣ на арменската рев. организация „Дашнакцутюнъ" и на македонски революционери, Борисъ Сарафовъ е щѣлъ да замине на 30 ноември за Парижъ, за да вземе участие въ конгреса. Това е било рѣшенъ въпросъ отъ задграничното прѣдставителство. Конгресътъ щѣше да започне работата си въ началтто на декември 1907 година. Понеже на 28 ноември стана убийството на Гарванова и Сарафова, делегатитѣ за конгреса въ Парижъ, както положително зная, отложиха съ повече отъ 15 дена срока на заседанията си, за да може задграничното прѣдставителство на вжтрѣшната организация да прати други делегати. Това не стана сжщо поради голѣмата залисия слѣдъ двойното убийство, и друго поради особенитѣ схващания на гражданина Христо Матовъ, който бѣше останалъ единчъкъ въ прѣдставителството. Въ мартъ 1908 трѣбваше да стане конгреса на вжтрѣшната организация. Макаръ парижкия международенъ конгресъ да бѣше миналъ отдавна, безъ участие отстрана на македонскитѣ революционери, азъ мислѣхъ, че вжтрѣшната организация трѣбва да се присъедини къмъ общия комитетъ въ Парижъ. За това свидѣтелствува тази статия, напечатана въ *Илинденъ* на 12 януари 1908 г., тъкмо подиръ парижкия конгресъ. Гражданитѣ Петко Пенчевъ и Христо Силяновъ, като делегати за конгреса

Както и да би било, има два въпроса за разглеждане. Първиятъ е, какво може да бжде значението на едно групиране, върху почвата на извѣстна платформа, на всички революционни или само нелегални организации срѣщу султанския режимъ и за режимъ конституционенъ? Организациитѣ, които влизатъ въ общия екзекутивенъ комитетъ, се различаватъ твърдѣ много по между си. На първо мѣсто стоятъ националнитѣ различия. Идатъ, слѣдъ това, различията въ схващането, въ програмитѣ, въ тактиката и въ стремленията. Въ послѣдня смѣтка остава като общо на всички — да се достигне, да се извоюва правовъ редъ въ Турция. Доколко отдѣлнитѣ организации сж дѣеспособни, жизнеспособни, това е единъ труденъ въпросъ. За армянската революционна федерация и дума не може да става; тя е доказала своята сила и своето тактично дѣйствие. Другитѣ организации стоятъ малко по-другояче. Може да се спори, може да се изказватъ съмнѣния или резерви. Въ всѣки случай, значението на групирането на революционнитѣ сили срѣщу султанския режимъ е отъ твърдѣ голѣма важность за въздѣйствие на европейското обществено мнѣние. Каквото и да се казва, настроението на европейската преса, на европейскитѣ народи, има цѣна за източния въпросъ. А групирането на революционнитѣ сили въ турската империя прави впечатление на пресата, и слѣдователно на самото общество. При тия обстоятелства не се гледа много на сжщностьта на работитѣ, защото тая сжщность и тъй никога не е била позната на широкитѣ кржгове. Въ Парижъ всичкитѣ революционни организации противъ султанския режимъ сж подали ржка — това извѣстие стига, за да изникне отново прѣдъ съзнанията и съвѣститѣ, че източния въпросъ сжществува, че турския, слѣдователно и македонския, въпросъ не само не отива къмъ уталожване и изравняване, но се разпаля и застрашава. Съ

на Вжтрѣшната организация, се изказваха, въ частни разговори, съгласни съ моето становище, макаръ да обръщаха голѣмо внимание на *различията* въ общата цѣль между Вжтрѣшната и другитѣ рев. организации. Ала въ конгреса това мнѣние, отхвърлено прѣди всичко отъ гр. Хр. Матовъ, е погледнато почти съ прѣнебрѣжение. Конгресътъ само допусналъ да се прѣдприематъ, когато е цѣлесъобразно, *общи акции*, безъ да се влиза въ общия комитетъ. Ако Вжтрѣшната организация бѣ повечко прѣдвидлива и повечко гъвкава, тя щѣше да бжде освѣтлена върху идещитѣ събития и може-би щѣше да укаже извѣстно прѣко, разбира се благотворно, влияние за тѣхното развитие. По много съображения, които тукъ не излагаме, ние считаме това държание на Вжтрѣшната организация за цѣло нещастие, което при туй не може никога да се поправи . . .

туй се създава твърдѣ благоприятна атмосфера за поробенитѣ националности, за революционнитѣ борби. А дѣто е било възможно макаръ само събирането и формалното съгласие на арменци, турци, араби и пр., туй издига още повече революционнитѣ организации и тѣхнитѣ благородни стремления. Втория въпросъ е за поведението на македонскитѣ революционери. Ако македонскитѣ революционери не бѣха се изказали солидарни, или ако, толкова по-злѣ, биха заявили даже своята враждебность спрѣмо групирането на всички революционни течения въ турската империя, това би направило твърдѣ лошо впечатление у всички съчувственици на македонската свобода на западъ. И по моето мнѣние, македонскитѣ революционери иматъ всички причини да дадатъ да се схване, че напълно се присъединяватъ къмъ общото стремление — проваляне на днешната система въ Турция. По-нататъкъ остава свободенъ изходъ за всички различия по останалитѣ въпроси. Но даже и въ случая, когато македонскитѣ революционери биха били убѣдени, че отъ общата акция на групиранитѣ организации не ще излѣзе никакъвъ практически резултатъ, или ще излѣзатъ съвършено слаби резултати, даже и въ тоя случай тѣ сѫ длъжни да се изкажатъ солидарни съ приетата резолюция на общия конгресъ въ Парижъ. Разбира се, всѣка организация запазва своята пълна свобода на дѣйствие и на разбиране. Никаква, значи, опастность за нѣкакво отклонение отъ самостоятелния пѫть не можа да се яви.

Въ едно интервю на Акнуна, много забѣлѣжителенъ арменски революционеръ, съ редактора на l'Humanité, Жанъ Лонге, първиятъ е заявилъ, че присъединението на македонскитѣ организации е осигурено. Това ще да е казано, защото Акнунъ е знаелъ съ положителность мнѣнието на македонскитѣ кржгове. Това прави честь на послѣднитѣ.

А защо не става дума за гръцката и сръбската революционни организации въ Македония? Щомъ имало гръцки и сръбски революционни организации, защо комитетътъ по организирането на конгреса не ги е канилъ да взематъ участие? Дали тоя международенъ комитетъ, въ който не сѫ били нито македонски революционери, нито българи, е изпусналъ тия организации отъ чувство на шовинизъмъ? Ние не мислимъ така. Само че, отъ една страна, тия организации не сѫ извоювали правото да ги считатъ за борци срѣщу режима на султана, а отъ друга — тѣхното присъединение, сигурно, не се е считало отъ нѣкаква важность. Това е голата истина.

Турската революция и нейнитѣ изгледи [1].

Десесть дена наредъ цариградския телеграфъ ни донася извѣстия за революционнитѣ разтръсвания, на които е подложена турската империя. Изненадата не е само за широкия свѣтъ, но и за най внимателнитѣ наблюдатели въ самата Турция и вънъ отъ нея. Ако твърдѣ малцина сѫ оспорвали всѣки прогресъ въ империята на отоманитѣ, то голѣмото мнозинство не е очаквало, че младотурската организация така скоро ще даде рѣшително сражение на цариградската камарила. Двѣтѣ крила на младотурското движение не разполагатъ съ особена сила. По между си до неотдавна тѣ бѣха въ доста обтегнати отношения. Само на конгресътъ въ Парижъ (декемврий 1907 г.) тѣ се сближиха и съгласиха на задружна акция, и то, нека го кажемъ, главно при щастливото намѣсване на високо интелигентнитѣ и практични дѣятели на арменската революц. организация „Дашнакцутюнъ". Въ империята младотурското движение не е пуснало дълбоки корени. Симпатиитѣ къмъ това движение наистина сѫ обилни у по-запазенитѣ кржгове на турската бюрокрация, гражданска и военна, у попросвѣтенитѣ кржгове на турското общество, у голѣма часть на малочислената турска интелигенция, и — у всички недоволници отъ безпримѣрния режимъ на Абдулъ Хамида. Мизерията на широкитѣ маси и особено тежкото положение на долнитѣ чинове на турската армия сѫ благодатна почва за сѣячитѣ и организаторитѣ на негодуванието отъ сѫществуващитѣ поредки. И ако прѣзъ вѣкове наредъ абсолютическиятъ режимъ е понасянъ съ рѣдко търпѣние, това се дължи главно на чрѣзмѣрното изтощаване на социалния организъмъ и не малко на винаги наврѣменнитѣ маневри на цариградската камарила, било съ книжни реформи, било съ войни, било съ насъскване на различнитѣ националности едни срѣщу други. Никога турската империя не се е радвала на обществено доволство; винаги грамадната маса на народа и потиснатитѣ националности сѫ чувствували брѣмето ни деспотията и безкон-

1. *Илиндень*, бр. 58, отъ 21 юлий 1908 г.

ролното управление. Ала е липсвало най-сѫществено, за да се наложи спасителната промѣна: организаторъ на всеобщото недоволство, творецъ на революцията. Македонското и арменското революционни движения бѣха първитѣ пристѫпи върху крѣпостьта на тиранията. Цѣли 15 години цариградската камарила потушава и въдворява редъ. Отпослѣ дойдоха арабското и младотурското движения. Като второстепени фактори, въ повечето случаи създавани и насърдчавани отъ самитѣ турски власти, се явиха гръцкото, сръбското и албанското четнически движения. Най-малко познато остава младотурското движение. Наистина, въ туй отношение се е искало нѣщо повече. Но все пакъ днесъ много повече се заблуждаватъ относително силата и характера на младотурското движение, отколкото прѣди прогласяването на конституцията въ Битоля.

Прѣди всичко, още не е рѣшенъ голѣмия въпросъ, дали собствено Турция прѣживѣва една политическа революция или една революционна конспирация при твърдѣ усложнена обстановка. Въ едно писмо отъ Солунъ ние видѣхме такъвъ пасажъ: „Обществото е пияно · · · Не знаемъ да вѣрваме ли на очитѣ си · · · Трагедия ли е, комедия ли е, но е фактъ". Изненадата отъ събитията достига вцѣпеность. Всѣки новъ день, вмѣсто да се примирятъ съ тоя *фактъ*, който не подлежи на никакво съмнѣние, хората се питатъ какъ всичко това е било възможно, какъ всичко това никой не прѣдвидѣ, никой не прѣдсказа? Нещастието, обаче, въ зададения въпросъ е много по-голѣмо, отколкото обикновено се мисли. Най-сетнѣ, тоя срамъ прѣдъ историята ще се разпрѣдѣли равномѣрно на всички малки и голѣми съучастници и добрѣ ще бѫде изкупенъ, ако населенията на турската империя ще задишатъ по-свободно. Между това страшното е, когато се питаме: кой носи тая революция, какви сѫ нейнитѣ изгледи? Фактъ е, че прѣдставители на младотурския и на двата македонски комитети се съвѣщаватъ въ Солунъ като господари на положението. И още на 12 юлий се схвана, че сега не се касае до повторение на комедията отъ 1876 година. Цариградската камарила е въ достатъчно затруднено положение, за да не посмѣе да поднесе на подданицитѣ си и на Европа единъ баналенъ фарсъ. Внезапниятъ и пръвъ по своя широкъ замахъ революционенъ ударъ не може да бѫде освѣнъ една трагедия, която започна, като по чудо, твърдѣ щастливо, може-би прѣмного щастливо, но краятъ на която ще ужаси цѣлото човѣчество. За една минутка ние бихме се поколебали да изразимъ това мнѣние: така

добрѣ се започна, така хубаво слѣдва обявяването на реформа за реформа, така леко се получи основната отстжпка, така здраво държатъ съ себе си армията младотурскитѣ офицери, подпомагани отъ македонци и арменци, така чуденъ и чистъ е ентусиазма на народа · · · При туй още въ висша степень е желателно, особено за България, да стане невъзможно всѣко повъщане назадъ. Но нашата оцѣнка на това, което става въ Турция, не бива да бжде повлияна отъ съображения за желателното, нито да бжде заглушена отъ бурята на революцията.

Режимътъ на цариградската камарила е не само режимъ на безправие и безотговорность, но прѣко режимъ нечовѣшки. Тукъ сж роби всички, които не сж тирани, тукъ сж потиснати всички, които не сж потиснници. Една група хора терзае на своя воля всички националности, цѣлия народъ. *И това е най-благоприятното условие на турската революция.* За стария режимъ открито могатъ да държатъ само единици и ограничени групи. Обаче не стига единъ режимъ да бжде нетърпимъ и безобразенъ, за да сме сигурни въ незабавното му замѣстване съ режимъ на законность. Не стига само недоволството отъ такъвъ режимъ. Това недоволство трѣбва да се организира, да се изрази. Силитѣ, които се стремятъ да прѣмахнатъ даденъ режимъ, трѣбва да прѣодолѣятъ силитѣ на задържането му. При все това, даже и въ тоя случай едно сжществено нѣщо липсва: способностьта на побѣдоносната революция да организира новия режимъ. Революционеритѣ обикновено се указватъ малко годни за реформатори. Освѣнъ това, ако всички революционери сж съгласни въ отрицателната часть на своитѣ стремления, не винаги тѣ мислятъ еднакво за промѣната, която се налага. Така революционното движение, веднажъ завзело обществената власть, се подраздѣля и вслѣдствие на това равновѣсието на силитѣ отново се нарушава, което значи повръщане назадъ, малко или много. Революцията се послѣдва отъ контра-революцията. Силитѣ на миналото, на току-що погребаното минало, възкръсватъ, понѣкога въ новъ и ужасенъ блѣсъкъ. И ако въобще може да се приеме, че обикновено повръщането не е пълно, то все пакъ усилията на революцията сж осуетени, и нови настжпления сж възможни само подиръ достатъчно възстановяване на изгубената енергия и възпламеняването й. Какво ще остане като безвъзвратно придобито и какво ще остане за придобиване чрѣзъ нови усилия, това зависи отъ конкретнитѣ условия. Отъ такава гледна точка какво прѣдставлява турската революция?

Ако атмосферата за едно революционно дѣйствие въ Турция е извънредно благоприятна, то силитѣ на революцията не изглеждатъ достътъчни, и още по-малко подготвени, за да задържатъ и укрѣпятъ изтръгнатитѣ по единъ или другъ начинъ концесии. Три сж дѣйствуващитѣ елементи на революцията: младотурската, македонската и арменската организации. Първата е присъединила въ кратко врѣме и по конспиративенъ начинъ часть отъ турската интелигенция, бюрокрация и особено офицерството въ Македония. Арменската организация „Дашнакцутюнъ" е съ рѣшаваще значение въ турска Армения и съ извѣстна важность въ самия Цариградъ. Македонското население стои всецѣло на страната на революцията; това обстоятелство е отъ толкова по голѣма цѣна слѣдъ възможното споразумѣние, или въ всѣки случай поне успоредно вървене на всичкитѣ фракции на македонската революционна организация. Между тия три революционни организации има почти пълно съгласие. По тоя начинъ се образува единъ здравъ революционенъ блокъ. Може-би по-нататъкъ нѣкакво значение ще има и арабската организация. Поради далечината на нейната база на дѣйствие, за сега, или даже и за близко бждаще, тя не ще укаже сжществена помощь на революционното движение въ Македония и Цариградъ. Дали тия три организации сж достатъчни да наложатъ на цариградската камарила основната реформа за империята?

Началото въ всѣки случай обѣщава много повече, отколкото впослѣдствие ще се достигне. Макаръ че султанскиятъ режимъ е прогнилъ отдавна, макаръ той да е осжденъ на загинване, мжчно е да се допусне, че той ще се разпадне още при това първо вжтрѣшно разклащане. Силитѣ на реакцията не сж тъй незначителни, както ни се показватъ въ първитѣ десеть революционни дни. Най-напрѣдъ трѣбва да се помни, че камарилата бѣше повече и по-неприятно отъ всички изненадана съ бунтоветѣ въ македонската ѝ армия, съ изстжплението на Ниази и съ обявяването на конституцията въ Битоля. Споредъ едни извѣстия самата младотурска организация е прибързала съ открититѣ дѣйствия, тъй като отъ Парижъ я освѣдомили, че въ мисията на Мюниръ-паша стои най-много да подготви почвата къмъ едно разнебитване на младотурското движение, прѣди още то да е взело опасни размѣри и прѣди да е започнало своята акция. Отъ друга страна, възстановяването на конституцията отъ Абдулъ Хамидъ II, по послѣднитѣ телеграми, е било изтръгнато чрѣзъ заговоръ. Както и да бжде, дадената отстжпка

отъ цариградската камарила не говори още нищо за утрѣшния день; само това може да се счита за положително, че конституцията и всички други концесии не сж дадени доброволно. Но всѣки моментъ тѣ могатъ да бждатъ отнети, ако революционеритѣ не играятъ за по-дълго врѣме ролята си на диктатори и господари на положението. И това е едно дѣло много трудно, може би невъзможно. Трѣбва да се знае добрѣ, че никое революционно движение не може да успѣе, докато не спечели за своитѣ цѣли и не си турне въ своята пълна услуга ония класи на обществото, които иматъ рѣшаваще значение съ своята многочисленость и съ своята позиция. Турскиятъ пролетариятъ съставя малъкъ процентъ отъ общата цифра на населението. Той нѣма още никакво съзнание, никаква организация, слѣдователно надали ще може да важи много нѣщо за дѣлото на революцията. А пъкъ лумпенпролетариятътъ въ Цариградъ и другитѣ по-значителни градове може да бжде използуванъ отъ реакцията. Турската народна маса, доколкото тя е позната, не е достатъчно годна за опора на конституционенъ поредъкъ. Въ Цариградъ, въ Македония и Армения, въ близкото малоазийско крайбрѣжие не е така. Тукъ има скрити велики сили за въ полза на голѣмата реформа. Въ останалата часть на империята, обаче, не може и дума да става за революционна готовность. Турската интелигенция е малочислена. Срѣдното и университетско образование въ Турция стои на баснословно низъкъ уровенъ. Единицитѣ и десетицитѣ интелигенти не могатъ да понесатъ на плѣщитѣ си много отъ тежкия товаръ. Турската буржуазия е въ своя зародишъ. Тази класа, която би трѣбвало да поеме наслѣдството на монархобюрократическия режимъ, още не е оформена и подготвена като обществена класа. Главната роля се пада на бюрокрацията и армията. Но послѣднята никога не е играла особено благотворна роля, когато е заставала начело на едно обществено движение. Армията е сила, ала тя е механическа сила. Тя струва, когато служи на извѣстенъ социаленъ редъ, на извѣстни господствуващи класи. Ако сама тя би се обърнала на господствуваща сила, това ще бжде винаги най-лошия отъ лошитѣ, най-тиранически отъ тиранически-тѣ режими. Когато единъ Решидъ би замѣстилъ единъ Абдулъ Хамидъ, то ще означава много мжчения за обществото безъ никакъвъ реаленъ резултатъ и още единъ необикновено опасенъ прецедентъ за други ограничени честолюбци. Тогава бюрокрацията? Не си струва труда да се говори. Голѣмото число бюрократи младотурци не сж

освѣнъ борци за лични и групови интереси. Срѣщу властвуващата султанска камарила стои друга младотурска камарила. Тѣ се борятъ за надмощие, или по-точно — за едно положение, което имъ дава господство и всесилие. И тъй като едната само може да заеме тази изгодна позиция, другата е длъжна въ своята борба да търси общественото съчувствие, да се нагодява съобразно условията, въ които дѣйствува. И въпрѣки несъмнѣното благородство и идеализъмъ на мнозина младотурци, трѣбва да констатираме, че въ това движение сѫ навлѣзли маса съмнителни елементи, които търсятъ кариера.

При даденото разположение на общественитѣ сили въ Турция, ние не бихме си обяснили какъ така лесно стана конституционния прѣвратъ, ако не вземемъ подъ внимание англо-руската реформена акция и надвисналата опасность отъ международната намѣса. Има единъ пунктъ, гдѣто младотурцитѣ и цариградската камарила сѫ въ пълно единодушие; тѣ еднакво не искатъ на никаква цѣна, щото Европа да се занимава съ турскитѣ дѣла. Конституционна или абсолютическа страна, но и въ двата случая да се махне оскърбителното опекунство на Европа. И мълчаливото съгласие на двата враждебни лагера по този актюеленъ въпросъ е допринесло сигурно най-многото, за да се получи тоя външно веселъ, таинственъ и почти необяснимъ характеръ на турската революция. Цариградската камарила много пѫти е давала примѣри на ловко дѣйствие и приспособимость, ала въ тоя случай тя се надмина. Разбира се, моментътъ на допирането не може задълго да трае. Младотурцитѣ искатъ да използуватъ общата загриженость и даже застрашеность отъ европейската намѣса за своята реформа, камарилата иска да разтопи революционното движение въ неочаквани и баснословни отстѫпки. Стариятъ султанъ иска да задуши въ обятията си младотурската организация. Но така хубаво не може да се свърши. Младотурцитѣ сѫ не само синове, но и мѫченици на своята татковина; тѣ добрѣ знаятъ на какво е способна цариградската камарила. Изгуби ли своята острота първия обединителенъ моментъ между камарилата и младотурцитѣ, разединението и ожесточената борба помежду имъ съ необходимость ще се открие. Кой би могалъ съ положителность да прѣдсказва развръзката на тая борба? Трѣбва впрочемъ да се възстане срѣщу фразйорскитѣ наддумвания. Каквито особености и неочакваности да прѣдставя турската революция, тя не се извръшва въ празно пространство. И ако бѣ вѣрно, че българското на-

селение въ Турция е показало сравнително най-голѣмъ скептицизъмъ, това ни говори за неговата разсждителность и здравъ инстинктъ. Това население винаги е давало най-щедро жертви за свободата. Въ тоя сждбоносенъ може би за Турция и за самото него моментъ то е най-добрия, или единствения сериозенъ съюзникъ на младотурцитѣ. Но българското население въ Македония е калено и знае колко сж горчиви разочарованията подиръ опиянениятa. Прилива на революция ще послѣдва отливъ на реакция; на атаката ще отговорятъ съ контра-атака. Върху това съмнѣнията сж безполезни. Какъ би било възможно да се надникне въ перспективитѣ на турската революция?

Първитѣ симптоми на контра-революцията се забѣлѣзватъ отъ два дена насамъ. Още разтржбяванията на конституцията не сж стигнали до Тигъръ и Ефратъ, ето че въ Цариградъ се навдига хидрата на реакционния отпоръ. По инерция извиканитѣ на свободно политическо дѣйствие просвѣтени групи и елементи ще задълбочаватъ острието на своята критика: по инерция тоже цариградскитѣ тълпи ще изпаднатъ въ крайности, колкото безсмислени, толкова и полезни за реакцията. На хоризонта на изгрѣващата отоманска конституция се явяватъ летящи тъмни пятна. Поникватъ старотурски групи, старотурски комитети. Множеството на шпионитѣ се туря на работа между тъмната маса на народа. Нищо не се знае какво мисли духовенството, ала нищо не може да ни гарантира, че то ще се възхити отъ възстановената конституция. Между туй турското духовенство ще играе грамадна роля при новосъздаданото положение, може би равна, ако не по-важна, на ролята на армията. Водителитѣ на гърцитѣ отново се примъкватъ мълкомъ до гърба на реакцията. Самата турска организация по никой начинъ неможе така здраво да дѣйствува слѣдъ извѣстни отстжпки, както до тоя моментъ. Ще се разрастатъ различията въ нейната собствена срѣда, ще се сблъскатъ много честолюбия и много групови и персонални интереси. Освѣнъ това, липсва обществен коректив на младотурското движение. То нѣма контролъ, то, вслѣдствие на липсата на широка и солидна социална основа, не ще може да запази за дълго нито единство въ дѣйствията, нито ще издържи необходимото напрѣгане на силитѣ. Революцията ще бжде побѣдена. Какво ще остане подиръ нейния вихъръ, и дали нѣщо ще остане, ще видимъ.

Може да се прѣдполага, че конфликтътъ ще се раз-

вие между Цариградъ и Солунъ, Одринъ, Битоля. Арменската организация, която е виновницата на съглашението между младотурскитѣ организации и която трѣбва да се смѣта за инициативната сила на турската революция, ще считаме на второ мѣсто при самата схватка между революцията и реакцията Младотурцитѣ и македонцитѣ — тѣ ще понесатъ на плѣщитѣ си революционното движение. И съгласеното дѣйствие между всички младотурски, както и между всички македонски направления, е абсолютна необходимость. Резултатитѣ ще бждатъ толкова по-успѣшни, колкото по-силно ще бжде сцѣплението на всичкитѣ тия революционни организации, и колкото по-разумно тѣ се установятъ на единъ общеприетъ минимумъ. Слѣдъ отстжпкитѣ отъ Цариградъ, колкото и непълни и незадоволителни, главната работа е да се запазятъ тѣ и да се наложи тѣхното изпълнение. Масата и войската трѣбва да се спечелятъ не чрѣзъ фантастични обѣщания, но чрѣзъ планомѣрна и тиха подготовка за необходимия минимумъ. Единството въ акцията и единството въ платформата трѣбва да се запазятъ като свещенъ залогъ за извѣстна побѣда. Цариградъ е хитъръ и ловъкъ; Македония — защото и днесъ борбата е между нея и камарилата — трѣбва да внимава и достойно да увѣнчае съ успѣхъ революционното дѣло на петнадесеть кървави години.

Гдѣ остана Европа, какво мислятъ балканскитѣ държавици? На единъ конституционно-либераленъ прѣвратъ въ Турция нѣма право никой да се мѣси. Суверенно право е на всѣка държава да се урежда вжтрѣшно по свой вкусъ. Отъ гледището на прогреса и културата, всѣка външна намѣса на Европа или балканскитѣ държавици, въ тоя момоментъ, би било прѣстжпление противъ турския народъ, противъ Македония, противъ човѣчеството. И ако Турция би могла съ по-малки или по чувствителни сътрѣсения да прѣмине къмъ най-скроменъ конституционенъ жавотъ, България и всички добри българи горещо ще поздравятъ освободената турска нация. Въ цѣла Македония българския елементъ ще развие всичката своя достойна за удивление стопанска енергия и културата на Балканския Полуостровъ ще тръгне съ величествена походка напрѣдъ Никой повече отъ Македония и България не може да се радва при една такава промѣна. Ала за съжаление, тукъ не се касае до сигурность, а само до нѣкаква възможность, и дано не най-далечната. Турската реакция е квалифицирана прѣстжпница. Цариградската камарила е прѣмного

подла и коварна. Тя нѣма да се двоуми, когато това ще ѝ се види спасително — не за Турция, но за самата нея — да прибѣгне до най-катастрофалната диверсия. Вчерашната телеграма отъ Цариградъ, която прѣдава уводната статия на *Индамъ*, е повече отъ прѣдизвикателство. И депеши до английската преса съобщаватъ, че ракционнитѣ кржгове се домогвали съ маневрирания да насочатъ вниманието въ едно сблъскване съ България. Нѣма никакво съмнѣние, че тая нечиста статия е инспирирана и че тя иска да създава войнствено настроение противъ България. Нашето отечество е много пжти страдало отъ грѣшкитѣ на правителствата ни. Ала днесъ съ какво България е виновна прѣдъ цариградската камарила? Не, ние, свободнитѣ българи, не ще допуснемъ да се потъпче дадената на турския народъ, значи и на Македония, свобода. Ние съчувствуваме на турската революция, ние сме всецѣло на нейна страна. И нека цариградската камарила не се опитва да стжпи на българска земя, нека по-скоро и честно се откаже отъ една часть блага, ако не иска да изгуби всичко.

По-нататъкъ!

Quand la nuit n'est plus,
Quand le jour n'est pas encore...

Промѣната на великия везиръ[1]) и на нѣкои членове на кабинета, възстановяването на конституцията и лекитѣ репресии спрѣмо най-върлитѣ прѣдставители на стария режимъ, това бѣше първия щастливъ ходъ на младотурската революция. Поради общото състояние, въ което се намира днешното неразвито още турско общество, и поради особената любовь на султана и неговата камарила къмъ смѣли игри, всички бѣха прѣдразположени да се надѣватъ, че подемътъ на революцията тукъ ще спрѣ. Дадената отстжпка, мислѣха мнозина, ще задоволи младотурското движение, съ изключение може би на крайнитѣ елементи, доколкото такива се срѣщатъ, и у опиянената въ първата побѣда младотурска организация не ще остане охота да тласка по-нататъкъ единъ така злѣ разстроенъ социаленъ механизъмъ, който на всѣка минута въ ускореното движение може да отиде до сгромолясване. При по-близко вглеж-

[1] *Илинденъ*, бр. 59, отъ 29 юлий 1908 г.

дане се схваща, че така не ще тръгне. Когато младотурското движение би било изключително подъ ржководството на бюрократическия елементъ, и тогава не бива да се разчита на подобно удовлетворение на момента. Кючюкъ Саидъ паша, така бурно поздравенъ отъ турската преса при назначението му, така единодушно посоченъ като необходимата личность за конституционно реформиране, подиръ десеть дена стана невъзможенъ. Нюанситѣ въ разбиранията и дѣйствията, подъ които най-често се криятъ заложени набъбнали интереси и апетити, сж толкова много, щото е мжчно да се очаква устойчиво равновѣсие тамъ, дѣто царствуващата за дадения моментъ всесилна бюрократическа олигархия се е почувствувала и безконтролна. Въ сжщность къмъ младотурското движение, като такова прѣдимно на военно-бюрократическия елементъ, се присъединява силенъ потокъ на обществено съчувствие. Гаранцията, каквато и колкото има, не е толкова въ двигателния факторъ на революцията; тя е почти изключително въ оная социална атмосфера и обстановка, при която дѣйствува младотурската организация. Тука се крие втората причина, щото младотурцитѣ да не се установятъ и задоволятъ отъ достигнатия успѣхъ при първото разклащане, каквато и да е опасностьта, че при по-силни сътрѣсения тѣ самитѣ ще останатъ подъ развалинитѣ. Въ революционно врѣме се дѣйствува бързо, макаръ често необмислено. Революционното дѣйствие, веднажъ получило извѣстенъ тласъкъ, има своя собствена сила и то никога не може да се прѣустанови тъкмо на врѣме. При това не бива да се изпуска изъ видъ, че апетититѣ на революционеритѣ се развиватъ като човѣшки апетити, и революционеритѣ, задъ които не стоятъ съзнателни и здравосплотени маси, способни да контролиратъ, насочватъ и задържатъ, както е въ случая, сж повече отъ всички изложени на опасность отъ чрѣзмѣрно разширение на апетита. Както при всѣка специализирана човѣшка дѣятелность, и въ революционерството по професия сж наклонни да прѣувеличаватъ силата си и да го ударятъ на романтика. По тоя начинъ ние си обясняваме втория пристжпъ на младотурцитѣ. Успѣхътъ не е по-малъкъ отъ първия, и двата сж пълни и абсолютни. Кабинетътъ се реформира по срѣдния вкусъ на изпитанитѣ младотурци. Кямилъ паша замѣсти Саидъ паша. Новия хати-хумаюнъ корегира по прѣдишния. Репресиитѣ срѣщу камарилата взеха чувствителни, ако не застрашителни, размѣри. Съ петь и десеть имена на популярни реакционери не се изчерпва вѣригата на камарилата, която до вчера обвръз-

ваше цѣлия корпусъ на империята. И който би помислилъ, че съ цариградската камарила е свършено, ще направи непростима грѣшка противъ турската дѣйствителность.

Важното за сега е да се знае какъвъ ще бжде ефекта на втората побѣда на младотурцитѣ. Много просто е да се отговори съ едно *да—не*, съ едно *тъй или инакъ*, защото, ако за дѣйствуващи сили ние виждаме на раздвижената повръхность султана и младотурцитѣ, то въ дѣйствителность революционнитѣ бушувания извикватъ на животъ толкова много и различни сили на турския животъ и на турското общество, щото е абсолютно непрактично да се отсича съ двѣ рѣзки думи. Това е невъзможно, тъй като ефектътъ на втората побѣда ще бжде нееднакъвъ за отдѣлнитѣ класи, касти, националности. Втората побѣда доказва несъмнѣно само едно нѣщо: турската революция не е чистъ bluff на Абдулъ Хамида II. Ако въ пързо врѣме това бѣше допустимо, макаръ никой ясно и убѣдително да не го казваше, то при новото положение ще бжде безсмислено хитруване да се отрича сжществуването на комбинираните, малко или много, революционни стремления.

Какъвъ смисълъ цариградската камарила и султанътъ влагатъ въ своя несъмнѣнъ bluff и какъ успѣватъ да инсценираръ послѣднитѣ събития, гдѣто и вълкътъ е ситъ и агнето цѣло, това е още трудно за разбиране. Въ всѣки случай, турската история не ще ни даде чудесата, както никоя история не ги е дала. Силитѣ на турското общество ние анализирахме миналия пжть; тоя анализъ ни довежда до заключението, какво въ недрата на турското общество нѣма достатъчно реални сили, които при днешнитѣ условия да сж въ състояние да изнесатъ до край реформеното дѣло на империята. И втората побѣда на младотурцитѣ е блѣскава, великолѣпна. Но всѣка побѣда струва скжпо. Не сж ли младотурцитѣ въ навечерието на собственото си изтощение? Всѣка побѣда задължава: побѣдителя, вмѣсто спокойствие, открива нови перспективи, които той е длъженъ да използува, ако не иска да загуби спечеленото. Съ фразата е леко да се утѣшатъ, но революционното дѣло ще бжде пропаднало въ момента, когато революционната декламация и фразйорскитѣ скачки взематъ връхъ.

Вториятъ пристжпъ не е още почувствуванъ за империята, а младотурцитѣ заговорватъ за нови искания, за нови лозунги. Очевидно младотурцитѣ вкусиха отъ сладки плодове. Колкото и да не може да се осланяме на всѣко съобщение на телеграфа, изглежда, че въ скоро врѣме младотурцитѣ ще искатъ нѣкаква реформа въ избирател-

ното право, нѣкои сериозни измѣнения въ конституцията, както и нѣкои концесии на Илдъза. Догдѣ ще стигнатъ въ тоя пжть младотурцитѣ, никой не знае, и тѣ самитѣ малко знаятъ. Ала ако до тоя моментъ младотурцитѣ вървѣха задружно, почти сигурно е, че не сме далече отъ тѣхнитѣ вжтрѣшни недоразумѣния и отъ тѣхнитѣ по-нататъшни раздѣления, даже ожесточения. Най-деликатния въпросъ тука е личностьта на Абдулъ Хамида II и на неговия възможенъ замѣстникъ. Младотурския конгресъ, както е извѣстно, рѣшително искаше абдикацията на тоя султанъ. Сега какво мислятъ младотурцитѣ? Тѣ иматъ двѣ мнѣния. Дѣснитѣ считатъ, че подиръ тия концесии Абдулъ Хамидъ е отново свещена цѣнность; и по-напрѣдъ тѣ мжчно се съгласиха да гласуватъ абдикацията. Лѣвитѣ, напротивъ, иматъ свой кандидатъ и на прѣдстоящия конгресъ въ Женева[1] ще поддържатъ съ послѣдни усилия да се подчертае отново искането на абдикацията. Ще иматъ при туй подкрѣпата на арменската революционна организация „Дашнакцутюнъ". Тогава? Може ли да се отрѣче тази възможность, революционеритѣ да извадятъ очитѣ си, вмѣсто да извадятъ ония на султана? Кое направление ще заеме положението въ Цариградъ и кое въ Солунъ? И понеже е вѣроятно дѣснитѣ да иматъ първия, лѣвитѣ — може би втория, гдѣ ще отиде тѣхния конфликтъ? Къмъ туй се прѣплита и въпроса за прѣстолонаслѣдието. Подъ дѣйствието на даденитѣ сили и на безбройнитѣ скрити интриги какъ ще се хване ощѐ неушитата конституционна одѣжда на империята на отоманитѣ? Щекотливъ е и въпросътъ за централизацията или децентрализацията. Да се запази единството на империята, това е съкровеното тѣхно желание. Но по какъвъ начинъ? Арменци, македонци, араби и всички националности, които съчувствуватъ на конституционната реформа, никога не могатъ да се откажатъ отъ извѣстни автономистически стремления. Политическата автономия е далече по-маловажна отъ културната автономия на нациитѣ. При извѣстни условия политическата автономия може да остане на второ мѣсто. Културната автономия, обаче, е абсолютна необходимость за всѣка нация, при всички политически и държавни условия и тукъ не могатъ да се отхранватъ никакви илюзии. Младотурцитѣ умишлено изоставятъ тоя въпросъ или искатъ да го изчерпятъ въ излияния на побратимяване и въ прѣгръщания. Турската революция ще напомни продънена бъчва отъ тоя день, когато арменци, македонци и други подушатъ, че надъ

[1] Тоя конгресъ не стана.

културната имъ автономия сж надвиснали великотурски облаци. Реакцията би се справила съ младотурцитѣ чудесно, и турската империя отново ще бжде любимия пациентъ на Европа, въпрѣки продължителната му неизлѣчимость.

И подиръ новата побѣда на младотурското движение остава неразрѣшенъ стария въпросъ: до гдѣ ще отиде революцията, кога ще настжпи реакцията? Абсолютизмътъ въ Турция се губи; но дали той безвъзвратно е изчезналъ? Конституционния режимъ е въведенъ; но дали той е придобитъ за винаги? Надъ отоманската империя по настоящемъ се кръстосватъ отблѣсъцитѣ на свободата и деспотията: нощьта си отива, деньтъ още не е настжпилъ.

Впечатления отъ Македония.[1]

Граждани и гражданки!

Единъ мѣсецъ подиръ възстановяване турската конституция, азъ прѣминахъ съ една група приятели турската граница при Ристовацъ и Зибевче. Още отъ първото поселение на обширната империя ние почувствувахме, че наистина сега въ Турция е настжпилъ единъ новъ режимъ, единъ конституционенъ режимъ. Това е общото впечатление, което бързатъ да сподѣлятъ не само българи и сърби, пжтуващи за Македония, но и самитѣ турски изгнаници, съ каквито имахъ случай веднага да се запозная въ трена. Отъ това настроение ние не можахме да се освободимъ до самия Солунъ. Турскитѣ изгнаници, излѣзли прѣди десетина и петнадесеть години като политически прѣстжпници, жаждущи за свобода, и всички македонци, които се връщаха, лесно се съгласяваха, че наистина въ империята има прѣвратъ, има едно съвършено промѣнено положение, което не може да се отрѣче даже и когато малко му се вѣрва. Съмнѣнието за бждещето и разликата въ прѣцѣнкитѣ въ нищо не накърняватъ всеобщата радость и възхищение.

Въ Скопие ние видѣхме маса офицери, интелигентни хора. Даже намѣрихъ единъ мой познатъ отъ три години насамъ, отъ граничния постъ при Бараково. Тия офицери бѣха напуснали своята работа, обучението и възпитанието на войницитѣ, и не бѣха се стърпѣли да не излѣзатъ да посрѣщатъ идещитѣ отвънъ българи, турци, гърци —

[1] Рѣчь, държана въ „Славянска Бесѣда" на публично събрание, свикано отъ *Лигата за Македония*, на 8.IX. 1908 г. Стен. г. Т. Стояновъ.

все хора, които се стичатъ отвънъ само поради новото положение и съ най-добри намѣрения. Питаха ни за България, и за ефекта, който прѣвратътъ е направилъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Турция.

Отъ Скопие до Солунъ тренътъ неотклонно придружава Вардаръ. Това, което ме ужаси, то бѣше печалната гледка — Вардаръ минава прѣзъ пустиня. Отъ страни на Вардаръ виждате планини, възвишения, скали, виждате и поляни, пусти, но годни за работа, поселени съ българи и турци. Идва Велесъ и Гевгелии. Цѣлата долина е така опустошена, така изгубена, че и 30-дневната свобода не е могла да даде никакъвъ животъ на тая мѣстность. И азъ се чудѣхъ, какъ тоя Вардаръ може да вдъхновява нашитѣ комити-революционери, за да му пѣятъ може би най-хубавата пѣсенъ на революцията. Вардаръ има нѣщо непривѣтно и въ сѫщото врѣме нѣщо неуловимо — скѫпо. Едва къмъ Гевгелии забѣлѣжихме заленина и усѣтихме, че наближаватъ Солунъ и Бѣло-море. Гевгелии има просторна и разкошна околность. Населението му се занимава съ бубарство и има голѣми градини; цѣли пространства сѫ засѣти съ черничеви дървета, низки, добрѣ подкастрени, съ голѣми листа и добрѣ напоявани. Всичко това ни правѣше отлично впечатление. Ние като че сега навлѣзохме въ Македония, за която знаехме, че е богата, съ толкова много природни богатства и съ население живо, възприемчиво и примѣрно прѣдприемчиво за всички други населения на Балканския Полуостровъ.

Въ Солунъ, още на гарата, бѣхме посрѣщнати отъ българи, защото по настоящемъ тамъ има твърдѣ много българи. Качихме се случайно на български файтонъ и отидохме въ хотелъ. Още отъ слѣдното утро вие схващате общата радость, безъ разлика на националность, безъ разлика на възрость и полъ; вие виждате хората доволни, вървящи изъ улицитѣ, свободно и гордо, всѣки отдаденъ на работата си. Така трепетна и чиста радость нигдѣ другадѣ не можете намѣри, защото, наистина, още е прѣсенъ споменътъ за прѣврата, тукъ подготвенъ и отъ тукъ наложенъ.

Отъ Солунъ заминахъ за Битоля. Дѣйствително, Солунъ е градътъ, който ще бѫде центъръ на българския елементъ и на всички други националности; подиръ Цариградъ Солунъ е центърътъ на източна Европа, но даже и въ Солунъ се чувствува отъ българитѣ, че безъ Битоля — сърцето на паметната революция отъ 1903 година, така порицавана и въ сѫщото врѣме символизираща енергията и дързостьта на българитѣ —

Солунъ не струва себе си. Трѣбваше да се отиде въ Битоля. Между Солунъ и Воденъ има нѣколко поселения, нѣколко градчета, прѣимуществено съ турско и гръцко население, главно Караферия или Беръ, и Нѣгушъ или Ниагуста. Отъ Воденъ до Битоля се пѫтува вече между чисть български елементъ. Воденъ е въ едно чудно живописно разположение. Гледате котловина. отъ двѣтѣ страни съ високи баири; тази котловина въ своето дъно е завършена съ китка отъ бѣли кѫщи, скали и водопади. Не помня такава гладка другадѣ въ Европа. Билъ съмъ въ Швейцария, Австро-Унгария, Русия и Германия, но подобенъ пейзажъ не намѣрихъ. Градътъ е плувналъ въ градини съ овощия, лозя, нарове, черни смокви, едно кѫтче райско, една сочна зеленина посрѣдъ грѣещото слънце, една красота, която ви опоява и обезсвѣстява. — Слѣдъ Воденъ — Владово, едно добро село. Отъ тая друга страна гледката е почти сѫщата. На гарата при село Острово азъ имахъ нетърпѣнието да слѣза отъ вагона, макаръ за 5 минути. Това село има около 90 кѫщи български, 35 турски и 25—30 гръкомански. На гарата намѣрихъ едно българче, доста събуденичко. Не бихъ споменалъ това, ако не бѣше голѣмо моето очудване, когато на връщане, на сѫщата гара, намѣрихъ сѫщото момче — или поне си въобразихъ, че е сѫщото — и то ми съобщи, че е гръкъ. Азъ му посочихъ съ удивление, че прѣди нѣколко дни го срѣщнахъ и той се казваше българинъ. Той, обаче, остроумно ми забѣлѣжи, че онзи, който е билъ по-миналия день на гарата, е българинъ, неговъ братъ, неговъ връстникъ, ала самия той е чисть гръкъ. . .

Отъ Острово тренътъ отива по продължението на Островското езеро. То не е много голѣмо, но е чисто и кристално. Може би, цѣли двадесеть минути се любувахме на пейзажъ, който никое швейцарско езеро не може да даде. Ние пѫтувахме по височина 4—5 метра надъ езерната повръхность и унесени се наслаждавахме на поразителното отражение на насрѣщнитѣ кѫщи и хълмове, на далечнитѣ околни планински върхове, на разнообразната и разноцвѣтна небесна повръхность. Върху езерото владѣеше тишина и спокойствие. Току що се отдѣляме отъ него, ето го прочутото село Пѫтеле. То нѣма освѣнъ постройки за хора, освѣнъ каменни кѫщи, каменни огради; отгорѣ стърчатъ кумини отъ кирпичъ, всичко е въ бѣло и се получава една картина на нѣкакъвъ срѣдневѣковенъ градъ или крѣпость, на нѣкакво кѫтче, отдѣлено отъ свѣта. Малко понататъкъ сѫ познатитѣ пѫтелски лозя; казаха ни, че цѣ-

лото село живѣе изключително отъ лозарство. Наблизу е Суровичево, единъ забѣлѣжителенъ градъ, добъръ центъръ, кждѣто намѣрихме войводи, познати ни отъ София. Тѣ всичко сж здрави и радостно разправятъ за своитѣ посрѣщания и довчерашнитѣ си подвизи, обаче тѣ всички сж и замислени.

Очудва ме интелигентностьта на голѣма часть отъ войводитѣ въ битолското окржжие. Тѣ сж въ болшинството си 25 до 30-годишни, съ по нѣколко класно образование, съ абсолютно никакви връзки съ официална България, за каквито обикновено говорятъ; войводитѣ сж въ единодушие съ населението — нигдѣ не схванахъ нѣщо за конфликтъ между организацията и населението. Такава хармония надали може да има въ нѣкой другъ окржгъ на Македония. Населението въ битолско е наистина чудесно дисциплинирано; азъ чухъ отпослѣ, че и населението въ сѣрско било много дисциплинирано, само че за сѣрско не зная каква дисциплина тамъ владѣе; за битолско зная, че тя е разумна; никждѣ въ битолско населението и организацията не сж освѣнъ въ най интимни, непринудени интимни отношения. Обяснихъ си това съ компактностьта на българската маса въ битолското окржжие, обяснихъ си го съ интелигентностьта на водителитѣ и, най-послѣ, съ безпримѣрната революционна борба, която по въздѣйствие надъ маситѣ съ нищо не може да се замѣни.

Прѣди конституцията тукъ, въ България, бѣше мжчно да се одобри четническото движение. Особено напослѣдъкъ, въ навечерието на промѣната, въ българската преса ние четохме много остри възгледи противъ четничеството и изобщо противъ революционното движение въ Македония; но младотурцитѣ, интелигентни и честни хора, сж достатъчно справедливи и прозорливи, за да оцѣняватъ и днесъ значението на тази революционна борба и да я поставятъ несравнено по-високо, отколкото си позволиха нѣкои въ различнитѣ античетнишки изстжпления въ нашата България. Тѣзи революционни борби, и особено възстанието въ 1903 г., сж калили и сплотили населението; безъ тия съпротивления Македония би била обърната цѣла на пепелище, и ако биха останали само жалки роби, тѣ не биха заслужавали нито симпатии, нито подкрѣпа. На тираническиятъ режимъ, жестокъ и безуменъ, е трѣбвало да се дава отпоръ, защото инакъ той не би се спрѣлъ прѣдъ нищо. За васъ, граждани, ще бждатъ невѣроятни фактитѣ, които бихъ могалъ въ множество да наброя. Азъ случайно вземамъ селото Велгощи, което е било до революционната

година отъ 250 кжщи, чисто българско, на четире километра отъ Охридъ. Това село е било отъ първитѣ въ възстанието — дало е стотина души за милицията. По бѣлъ день селото е било запалено отъ всички страни; войската, слѣдъ подпалването, го е обкржжила отъ три страни и е чакала да почнатъ да излизатъ жени, дѣца и старци, останали въ селото — защото милицията е била въ гората — срѣляла е и сж падпали много десетки жертви. Цѣлото село изгорѣло. Сега има 140 кжщи и всички сж нови. За споменъ въ селото стърчатъ руини, дървета и зидове почернѣли. Гдѣ може да се посочи тая картина, която събира тиранията и революцията, опустошението и подема къмъ свобода, стария и новия режимъ? Всичко ви свидѣтелствува за вчерашнитѣ борби и за единъ народъ, който живѣе и знае да се цѣни, знае да се бори, знае да се съпротивява, когато го задушватъ.

Отъ Суровичево минавате Леринъ и се приближавате къмъ Битоля. Македонцитѣ, които пжтуваха съ мене, обърнаха ми вниманието на едно странно съвпадение: отъ Суровичево къмъ Битоля пжтувате точно така, както отъ Костенецъ къмъ София. Покачвате се по нанагорнище, което сигурно е отъ най-голѣмитѣ въ Македония. Подиръ това пжтувате между хълмове и рѣки; минавате грамадния мостъ при Побитъ-камъкъ; вървите въ посока на западъ, на сѣверъ е проточена успоредно Стара-планина и на югъ се подава Витоша; ето го софийского поле, минавате още двѣ послѣдни станции, Новоселци и Казичане, и влизате отъ сѣверна страна въ Битоля, както и въ София. Битоля е голѣмъ градъ, съ 65—70.000 жители, голѣмата часть отъ които сж българи; има доста турско население, гъркомани, малко евреи, малко албанци и единъ сръбски хотелъ. Въ Битоля вие намирате най-добра атмосфера, найсплотено население, каквото можете до търсите въ Македония. Начиная отъ тѣзи, които сж на върха на тамошното общество, чорбаджиитѣ, вие намирате множество търговци и маса занаятчии, намирате по-нататъкъ бѣдна маса, но всички тѣзи граждани сж сплотени. Спрѣмо революционеритѣ и учителскитѣ кржгове българското търговско агентство въ Битоля се държи много добрѣ. А революционната организация не е била малко взискателна къмъ него. По едно врѣме, когато отъ агентството е имало нѣкакви грѣшки, малки или голѣми, организацията е издала окржжно, съ което е запрѣтила на населението да посѣщава агентството. Толкова, значи, тя е строга. Въпрѣки тая нейна непримиримость и непокътната самостоятелность — защо-

то, ако има революционна организация, която да вѣрва прѣди всичко въ себе си, тя е въ окржжието на Битоля, гдѣто е настжпила пълна хармония между всички фактори.

Отъ Битоля азъ мислѣхъ да се върна и тръгнахъ за Солунъ, но една охридска компания, която срѣщнахъ на Владово, ме почти принуди да я придружа. Много рано една сутринь взехме файтони за Рѣсенъ – Охридъ. Дѣто се привръшва Пелистеръ, става виденъ Рѣсенъ. Отъ разстояние 5—6 километра вие виждате единъ пейсажъ пръвъ по своята грандиозность, по своето великолѣпие; една грамадна котловина, на която южниятъ край се губи въ Прѣспанското езеро — едно чудно езеро, съ скалисти острови, на които българскитѣ царе построявали дворци, което отъ всички други страни надалечъ и грижливо се е обкржжило съ високи планини; на западъ е Петрино-планина, дѣто Ниязи ефенди бѣше забѣгналъ съ своята вѣрна войска. Рѣсенъ импонира съ числото и високото положение на своята интелигенция, и претендира на нѣкакъвъ духовенъ аристократизъмъ. Охридъ се гордѣе съ своитѣ чисти и запазени черти на темперамента, съ своето славно историческо минало, като столица, и съ гостоприемството си. Рѣсенската природа е дала много имена; най-скжпото е Трайко Китанчевъ и вѣригата се губи въ интелектуалнитѣ и физически убийци на Стамболова и Вълковича. Посѣтихме общинския домъ и градината на Ниязи-ефенди, който бѣше любезенъ да се присъедини къмъ нашата компания до Охридъ.

Между Рѣсенъ и Охридъ се пжтува твърдѣ хубаво, шосето е прѣкрасно. На 2 часа отъ Охридъ ни посрѣщнаха каймакаминътъ и войводата П. Чаулевъ заедно съ по нѣколко заптиета и четници. Турци и българи се бѣха размѣсили, както и самитѣ власти. Четницитѣ вадятъ револвери изъ пжтя и гърмятъ. Малко по-нататъкъ ни посрѣща голѣма група отъ дѣца изъ Охридъ, всички тѣ сж злѣ облѣчени, на възрасть 8—10—12 години; ученици сж. Всички ни питатъ: „Кждѣ сж българскитѣ офицери?“ Защото тѣхнитѣ майки имъ разправяли, че българскитѣ офицери носѣли много хубава прѣмѣна и щѣли да дойдатъ. Дѣцата не сж доволни и изрично заявяватъ: „Ние се наситихме на дрѣхитѣ на турскитѣ офицери“. Въ продължение може би на петнадесеть километра тѣ тичаха заедно съ файтонитѣ.

Охридъ се вижда още отъ далече. Издигнатъ е върху скала, върху могила, на самия брѣгъ на Охридското езеро; около него, въ посока на изтокъ, сѣверъ и югъ, е разлета

една богата и потънала въ всѣкаква растителность равнина. Тя и езерото сж заградени съ планини отъ всички страни; западната линия е билото на Мокра, границата между Македония и Албания. Охридското поле като чели отстжпва малко по размѣри на рѣсенското, ала въ първото линиитѣ сж по-рѣзки и боитѣ по-сгжстени.

Самиятъ Охридъ е заграденъ съ кале, съ два входа, отъ което и днесъ има остатъци: едната врата е съвършено развалена, а другата още стои, тежка, солидна, добрѣ обкована съ желѣзо, съ всевъзможни надписи — латински, гръцки, български. Многото каменни развалини напомнюватъ за величието, за мощьта на старото западно българско царство. Охридъ прави по-силно впечатление и отъ Рѣсенъ, защото прѣдставява единъ по-силенъ, повече поглъщащъ пейзажъ. Съ войводата и други приятели посѣтихме и Струга [1].

Азъ нѣма да ви дотегвамъ съ повече впечатления отъ тоя родъ, защото искамъ да прѣмина къмъ по-важни въпроси и по-други впечатления. Азъ искамъ само да ви кажа, че Македония, така, както азъ я видѣхъ, безъ долината на Струма, която не зная, безъ Одринско, Дедеагачъ и Сѣрско, тая Македония прави едно чудно, едно извънредно приятно впечатление, и не само съ нейната природа, богата и разнообразна, съ тия езера на всѣка стжпка, съ тия планини, натрупани, които се съпровождатъ или кръстосватъ, безъ система, съ тия полета, малки, но необикновено плодородни, съ тия Воденъ и Охридъ, но и съ нейния живъ свѣтъ. Азъ съмъ убѣденъ, че ако дойде единъ пжтникъ отъ Европа и посѣти Сѣверна България, Южна България и битолския край, или само вардарската долина, той ще може да забѣлѣжи характернитѣ черти на тия три населения. Въ Сѣверна България той ще намѣри наистина единъ селянинъ извънредно трудолюбивъ; въ Южна България ще намѣри единъ доста буенъ темпераментъ; въ Македония типътъ е може би малко по-спокоенъ отъ послѣдния, но е още по-прѣдприемчивъ.

Още въ трена, въ Скопие, Солунъ, Воденъ, Битоля, Рѣсенъ, Охридъ и Струга, дѣто правихме събрания, дѣто се срѣщахме съ хората на организацията, съ интелигентни граждани, съ прѣдставителитѣ на младотурцитѣ, — навсѣкждѣ ставаше дума за близкото бждаще, което очаква Македония и цѣлата империя. Макаръ да намѣрите го-

[1] Отъ градъ Струга е родомъ гр. Христо Матовъ и Братия Миладинови, кжщата на които, почти разкапана, но съ запазени стѣни, се посочва отъ стружани на всички българи-пжтници като светиня.

лѣмо разнообразие въ отдѣлнитѣ отговори, но на всѣкждѣ вие ще отбѣлѣжите елементитѣ на едно общо настроение, че станалата промѣна е наистина доста неочаквана, че станалата промѣна, както е до днесъ, е извънредно дълбока и голѣма, но че за бждещето още нѣма голѣма сигурность, че за бждещето не може да се говори съ никаква положителность и увѣреность.

Най-напрѣдъ азъ поискахъ да се срѣщна съ прѣдставителитѣ на младотурската организация. Намѣрихъ, разбира се, този прочутъ Енверъ-бей, който, за добро или лошо — само факта ви съобщавамъ — въ цѣла Македония се нарича турския Сарафовъ. Срѣщнахъ го замисленъ да приема въ хотелъ „Сересъ". Енверъ-бей прави впечатление на интелигентенъ офицеръ. Казвамъ ви искрено, срѣднята интелигентность на българския офицеръ е далечъ отъ тая на Енверъ-бей. Българскитѣ офицери въ своитѣ работи като офицери, безъ съмнѣние, сж по-подготвени. Азъ казвамъ това не като специалистъ; такова е моето схващане отъ живота имъ не въ войската, а въ обществото. Българскитѣ офицери, може да се каже, сж по-изолирани отъ обществения животъ; тѣ като че не се интересуватъ достатъчно отъ това, що става въ обществото, когато турскитѣ офицери сж се занимавали повече и днесъ много повече се занимаватъ съ подобни въпроси. Струва ми се, по-младитѣ офицери въ турската империя говорятъ и дѣйствуватъ съ по-голѣмо разбиране на нѣщата, отколкото българскитѣ офицери за положението на българското княжество. Азъ не искамъ да правя паралелъ между турската армия и нашата, азъ нѣма да се спра и на много нѣща, благоприятни за насъ, но съобщавамъ само това първо впечатление отъ срѣщата си съ множество млади турски офицери, които обикновено знаятъ френски и нѣмски, или поне единия. Азъ мисля, че това е важно, единъ офицеръ да знае чужди езици; въ България, една много малка часть офицери четатъ френски и нѣмски, и то само оная часть офицери, които сж били въ Европа; не е изключена, обаче, възможностьта, като се върнатъ отъ Европа нѣкои наши офицери, пакъ да не четатъ никакъвъ чуждъ езикъ. А отъ турскитѣ по-млади офицери има и такива, които не сж ходили въ Европа, ала знаятъ да четатъ и говорятъ френски и нѣмски, защото ги изучаватъ въ турското военно училище много добрѣ. При това, въ Солунъ напримѣръ френскиятъ езикъ е официаленъ — и него говорятъ свободно гърци, евреи, арменци, турци, българи и чужденци.

Енверъ-бея срѣщнахъ най-напрѣдъ и го питахъ за въпроси, които ми се струваха важни и належащи, за да разбера неговото и на комитета мнѣние. Енверъ-бей се изказва, разбира се, общо; той говори съ охота за братство, равноправие и свобода; той отблъсква всѣкакви лични намѣрения и интереси; всичкитѣ имъ водители ще откажатъ да заематъ високи служби, защото се грижели само за доброто на страната; по-нататъкъ, върху извѣстни реформи той се произнася доста благоприятно, като оставя, обаче, всичко на парламента. Дойдохме и до щекотливитѣ въпроси: за международното положение на Турция въ Европа, за бѫдещето на конституцията въ Турция, сѫщо така и за националния въпросъ. Когато поискахъ отъ Енверъ-бея, какво мисли за международното положение на Турция, какъ схваща отношенията на Европа спрѣмо рѣшителната промѣна, азъ бѣхъ очуденъ да ми отговори: „Австрийскитѣ офицери се отидоха, надѣвамъ се и другитѣ да си отидатъ. Азъ схванахъ веднага, че за Енверъ-бея международното положение на Турция значи: да нѣма на нейна територия чужди, международни офицери. Въпросътъ е извънредно стѣсненъ и ограничинъ отъ него; той знае изобщо, че Европа съчувствува на конституцията въ Турция. Азъ даже трѣбваше да го убѣждавамъ, че общественото мнѣние, пресата, всички напрѣднали умове ще погледнатъ съ симпатия на Турция дотолкова, доколкото тя ще иска сериозно да се реформира. Самъ той не знае върху това почти нищо; за него е най-главно да се освободи Македония отъ чуждитѣ офицери, защото това ги дразнило, сърдило и унижавало. Върху националния въпросъ той не искаше да се изкаше. Прѣдположихъ си, причината на това трѣбва да е тая, че е ималъ инциденти съ наши българи, особено съ единъ редакторъ на единъ ежедневенъ български вѣстникъ. Азъ разбрахъ, че той не иска да отговаря прѣмо. И на настояванията ми да изкаже своето мнѣние поне по въпроса за училищата, ако не по въпроса за автономията, самоуправлението — другата страна на националния въпросъ — той отговори: „До два-три дена най късно нашиятъ вкъ „*Иттихатъ ве Тереки*“ ще публикува нашето гледище по тоя въпросъ“. Утрѣ, другидень и по-другидень, двадесеть и нѣколко дена напусто чакахъ, тази програма не бѣше публикувана. Младотурцитѣ въ случая, както разбрахъ, сѫ си послужили твърдѣ хитро съ една игра. Тѣ приготовлявали програма, въ която национални училища се допущатъ само за първоначалното образование; по нататъкъ, езикътъ

на прѣподаването, основниятъ езикъ, е турскиятъ и въ отдѣлни области, дѣто има извѣстенъ езикъ господствуващъ, изучването на тоя езикъ ще се допуща — то нѣма да бжде задължително, но само допустимо. Нѣкои български революционери или вѣстникари се ухитрили да хванатъ плана на младотурцитѣ и го съобщиха въ България и Турция. Оказа се, че младотурцитѣ сами сж дали плана си, за да видятъ ефекта му въ България, Гърция и въ самата Македония. Излѣзе работата, че тия вѣстникари не сж имали добри шпиони въ Солунъ. Младотурцитѣ изиграха много хубаво своята роль. Когато видѣха общото възмущение на българскитѣ революционни организации — отъ Сандански до Матова, на послѣдно врѣме — тѣ прикриха работата, тѣ я смутолевиха и досега още не се изказватъ.[1] Но вънъ отъ думитѣ на Енверъ-бея, вънъ отъ това, което той казва, моето впечатление отъ него е, че младотурцитѣ сж доста наивни, че тѣ дѣйствуватъ изключително подъ страхъ отъ външна намѣса; защото безъ съмнѣние — както по-послѣ ще разгледамъ тоя въпрасъ подробно — младотурцитѣ сж само една група хора, наистина доста интересни, много благородни, много прѣдани на своята страна — това никой не може да имъ отрѣче, това имъ прави честь — ала въ всѣки случай, само една група, която има твърдѣ добри намѣрения, но която до тѣхъ храни и празни надежди. Запазването и въздигането на турската империя тѣ схващатъ като едно приспособление на всички националности къмъ калъпа на отоманството; защото младотурцитѣ никога не схващатъ, че турската империя, която има седемь-осемь националности оформени, въ която турцитѣ сж меншенство и стоятъ на едно отъ най-низкитѣ културни стжпала — че тази империя ще бжде комплексъ отъ народи, ще има единъ федеративенъ, единъ междунационаленъ характеръ. Азъ не говоря за областно самоуправление, за никакви области; говоря само за културата на една държава съ нейнитѣ седемь-осемь националности. Безъ съмнѣние, на културата на тая страна ще ударятъ свой отпечатъкъ всички съставни елементи, които живѣятъ вжтрѣ, работятъ и иматъ достигнати резултати, иматъ и извѣстна численость. Младотурцитѣ не могатъ да схванатъ това, защото тѣ сж, азъ бихъ казалъ, проникнати съ нови, прогресивни идеи само колкото се касае за свободата и конституцията, но по-нататъкъ, кога-

[1] Нѣколко дни слѣдъ датата на тая рѣчь програмата на младотурцитѣ биде публикувана.

то се отнася за националноститѣ особено, за социални въпроси, като аграрния или работническия, или за търговски и икономически въпроси, тѣ не само не сж подготвени, ами много злѣ сж подготвени; въ това отношение тѣ носятъ всичкитѣ грѣхове на миналото, и въ тѣхъ живѣе традицията на поваления режимъ. Това наслѣдие отъ стария режимъ, това тѣхно възпитание все още имъ прѣчатъ да се приспособятъ къмъ новото положение, което сами създадоха, и да се откажатъ рѣшително отъ голѣмитѣ грѣшки на реакционнитѣ шовинизъмъ и фанатизъмъ; тука, както при всѣка революция въ началото, мрътвия души живия.

По-послѣ азъ срѣщнахъ Ниязи-ефенди, офицеринъ малко по-неинтелигентенъ отъ Енверь-бей, но много по-искрененъ. Ниязи-ефенди е билъ извънредно жестокъ спрѣмо българитѣ; той е говорилъ винаги открито, че единствената му задача е да унищожи българския елементъ въ битолския вилаетъ. Нѣколко врѣме прѣди конституцията той е арестувалъ българскитѣ първенци на Рѣсенъ абсолютно безъ никаква причина. Заявилъ имъ е открито въ лицето: »Арестувани сте безъ причина, така, само за да сандардисамъ вашия елементъ". Има единъ войвода Коста, извънредно симпатиченъ човѣкъ, който е оперирал въ Рѣсенско само съ 8 души четници, но който е държалъ въ напрѣгнато състояние двѣхилядната армия на Ниязи-ефенди и никога послѣдниятъ не е могълъ да го улови. Ниязи-ефенди е билъ нетърпимъ между населението. Даже ми дадоха оскърбителенъ за него отзивъ, който считамъ за умѣстно да ви съобща само защото ми се вижда близъкъ до истината. Жестокъ и кървожаденъ, българитѣ се оплакали отъ него прѣдъ всички, гдѣто можели да се оплакватъ: „Аманъ отъ този Ниязи-ефенди!" Нѣщо повече, арестуванитѣ въ участъка български първенци много скоро сж били освободени — разбира се, като сигурно сж били заставени да платятъ рушветъ; но понеже всички сж били викнали противъ Ниязи, той щѣлъ да бжде най-сетнѣ прѣмѣстенъ въ Елбасанъ. Даже твърдятъ, че получилъ съобщение да замине за Елбасанъ, въ Албания, съ по-малъкъ отредъ войска, отколкото е билъ въ Рѣсенско. Това е било едно понижение за него, едно накърнение на неговото честолюбие; но тукъ въ сжщото врѣме възмущението му е било насочено противъ стария режимъ. Той заявяваше, че е считалъ въ своята изтребителна политика да е служилъ на турската държава, на своето отечество. И когато е видѣлъ, че се освобождаватъ арестуванитѣ отъ

него срѣщу подкупъ, когато е видѣлъ, че население не може да се унищожава съ сабя и че за награда на неговитѣ усилия той се прѣмѣства и понижава, тогава той отива съ младотурцитѣ. Всички прѣдъ мене твърдѣха, че Ниязи ефенди станалъ младотурчинъ едва нѣколко седмици прѣди обявяване конституцията и че той въ случая, когато е излѣзълъ въ планината, изпълнилъ е дългъ само на храбъръ офицеринъ, който по тия планини е прѣслѣдвалъ християнски комити, за да става самъ за комита. Той е, обаче, по-откровенъ, той е чиста солдашка душа, въ добрия смисълъ на думата. Какво мислятъ нашитѣ комитети, азъ почти не зная, изповѣда Ниази, защото битолскиятъ комитетъ не е добрѣ съ солунския, а пъкъ послѣдниятъ не е добрѣ съ цариградския. Тукъ нѣма да ви говоря за броженията въ срѣдата на младотурския комитетъ. Ниязи-ефенди е недоволенъ. Той казва, комитетътъ въ Солунъ работи върху програмата, но какво мисли по разнитѣ въпроси, не зная. Моето лично мнѣние за образованието е да се запази днешното положение; основното и срѣдното образование да си остане национално; само университетитѣ да сѫ турски, отъ всички националности да се приематъ въ тѣхъ, като се изучава матерниятъ езикъ незадължително. За самоуправлението Енверъ-бей не желаеше да отговаря, а Ниязи-ефенди е съгласенъ да се даде извѣстно самоуправление на вилаетитѣ, съ извѣстенъ народенъ контролъ — повече нито дума. И той повтаря настойчиво: съ децентрализацие не можемъ; тя е невъзможна; тя не води къмъ добро. Това е мнѣние на старотурцитѣ, отъ тѣхъ го заеха младотурцитѣ. Боятъ се отъ децентрализацията, отъ самоуправлението на областитѣ, защото смѣтатъ, че е продължение на старитѣ опити къмъ реформирания, които доведоха само ослабването на империята. Когато по-напрѣдъ султанската камарила играеше съ други срѣдства, тогава и Европа, и силитѣ, се нагодяваха споредъ обстоятелствата. Споредъ младотурцитѣ автономия значи откъсване, отцѣпване, а самоуправление значи автономия.

Но Енверъ-бей и Ниязи-ефенди сѫ противъ Сабахъ-Еддина. Азъ знаехъ отъ по-напрѣдъ за течението на Сабахъ-Еддина. Въ Парижъ той бѣше подъ влиянието на арменския революционенъ комитетъ „Дашнакцутюнъ", състоящъ се въ голѣмата си часть отъ социалъ-демократи, доста добри и умни хора. Арменската революционна федерация взе въ своя власть Сабахъ-Еддина. Тя стана причина и наложи на Ахмедъ-Риза и Сабахъ-Еддина да се

съберать ни една маса и да третиратъ заедно, защото тѣзи двѣ течения не можеха до тогава да се търпятъ на никаква цѣна. Въ Европа Сабахъ-Еддинъ минаваше за голѣмъ децентралистъ, даже за голѣмъ демократъ. Азъ това слушахъ отъ устата на много автеритетни водители на арменската революционна организация. Вслѣдствие на това, въ самата Турция младотурцитѣ отричатъ какво да е влияние на Сабахъ-Еддина: той е чужденецъ, съ разни фантастични намѣрения, които въ турската империя ние не приемаме, казватъ рѣшително всички македонски младотурци; въ Турция нѣма нито единъ турчинъ, който да съчувствува на Сабахъ-Еддина — твърдятъ всички тѣ въ Солунъ, Битоля, даже въ Охридъ. Когато ние четемъ сега, че Сабахъ-Еддинъ държалъ рѣчь въ Цариградъ, че ималъ влияние въ цариградската преса, че му прѣдложили поста прѣдседатель на бждащата камара, но той отказалъ, защото мислѣлъ, че безъ тоя постъ ще усили своето въздѣйствие на хода на държавнитѣ работи, ние трѣбва да разберемъ наистина, че Сабахъ-Еддинъ се е отказалъ отъ това, което въ Европа мислѣше. Въ Цариградъ, безъ съмнѣние, той не е сжщиятъ, какъвто бѣше въ Парижъ, и е, ни повече, ни по-малко, добъръ членъ на комитета „Обединение и Напрѣдъкъ", който винаги е билъ повече отъ старотурцитѣ за централизация въ управлението. Има тукъ, мисля, едно наслѣдие, една традиция отъ послѣднитѣ нѣколко вѣка у всички турци; ние трѣбва да си спомнимъ, че турското плѣме, като господствуваще отъ вѣкове насамъ, е могло да поддържа своята мощь и да поддържа тия обширни владѣния само благодарение на централистичния принципъ и благодарение на своята армия. Този принципъ на самодържавие е прокаранъ отгорѣ до най-тънкитѣ гънки на държавния и обществения организъмъ. Ето защо сега младодурцитѣ не могатъ да се освободятъ отъ всичко това, което имъ говорятъ поколѣнията и врѣмената. Младотурцитѣ и не могатъ отъ веднажъ, безъ дълбоко влияние и по-дълго развитие, да се откажатъ отъ това, което досегашна Турция имъ е завѣщала, за което имъ говори цѣлата тѣхна славна история. Безъ съмнѣние, младотурцитѣ се намиратъ при единъ новъ и особенъ исторически моментъ, прѣдъ едно положение, при което тѣ не могатъ ясно да заематъ позиции и да се справятъ съ всички повѣлителни нужди. Политицитѣ на Австро-Унгария добрѣ се счетоха съ националния въпросъ: дадоха всеобщо избирателно право, дадоха значи едно добро кжсче демокрация; направиха

доста други концесии; нѣколко самоуправителни областно-национални тѣла функциониратъ — и затова тамъ монархията се развива въ спокойствие. Тази прѣдвидливость и гъвкавость на австрийскитѣ политици е далече отъ младотурцитѣ, защото историята на Хабсбургитѣ е съвършено друга отъ тази на Султанитѣ. Има, казвамъ, една разлика между турци и европейци, между турската история и европейската; — има една разлика, която не може да се прѣмине току-така; има една бездна, която трѣбва дълго врѣме да се пълни, за да може да се започне проникването между двата материка, между двѣтѣ култури.

Азъ видѣхъ и други младотурци отъ извѣстна величина, но сега искамъ да ви занимая съ една срѣща, която за мене е много по-важна отъ първитѣ двѣ. Срѣщнахъ се съ единъ майоръ отъ генералния щабъ, по националность арабинъ. Този турски офицеръ, много интелигентенъ, владѣещъ френски езикъ почти като французинъ, е убилъ Дамянъ Груева и въ послѣдно врѣме е опериралъ изъ Костурско. Неговата изповѣдь и неговото мнѣние за мене сж много цѣнни, защото сж напълно искрени. Понеже е арабинъ и заминава за Арабия, нѣма нищо общо съ турския патриотизъмъ, има си арабски патриотизъмъ, — затова неговото мнѣние, казвамъ, за мене е отъ голѣма важность. Той ми обясни каква е разликата между българскитѣ и гръцкитѣ комитети; обясни я доста просто, но сполучливо. Ние, които служехме на държавата, изпратени бѣхме отъ централното управление съ извѣстна задача и трѣбваше да останемъ честни спрѣмо нея и да изпълнимъ своя дългъ; затуй ние трѣбваше да дѣйствуваме така, както дѣйствувахме досега, при риска да станемъ безчестни прѣдъ самитѣ насъ. Нашата задача каква бѣше? Да усмиримъ една възстанала область. И понеже турската армия въ Македония се намира въ чужда страна, ние трѣбва да намѣримъ въ това население меншенства, които да ни подкрѣпятъ. Ето защо, казваше той, за да отида въ едно село съ 100 души, азъ не мога да направя това, прѣди да имамъ петь кжщи, принадлежащи на мене. Подкупи, шпионства, нищо не спомага при тази безогледность и упоритость на българина; при тази дързость у българитѣ, тѣ могатъ на пжть къмъ село да ни устроятъ десеть пусии и да ни изтрѣбятъ всички до единъ. Изпратете, казваше той, вашата армия да усмирява Ромъния и ми кажете какъ ще го направите. Кажете, какъ ще я умирявате, какъ ще отидете въ едно село да подчините кмета и селянитѣ, ако

нѣмате на ваша страна въ всѣко отношение поне една или нѣколко кжщи. Не бѣше възможенъ договоръ съ българитѣ, понеже борбата бѣше съ тѣхъ. Азъ не намѣрихъ меншенства освѣнъ съ тия срѣдства: съ пари и подкупи. Въ своята дългогодишна дѣйность срѣщнахъ, и то по погрѣшка, само една гръцка чета, която унищожихме: трѣбваше да се спази морала на войницитѣ, защото армията прѣслѣдваше християнскитѣ чети. Понеже главно очерняването на четитѣ прѣдъ войницитѣ бѣше на почва на религията, затова ние трѣбваше да унищожимъ тая срѣщната чета. Само че, казваше Али — така се казваше тоя офицеръ — ние винаги прѣдупрѣждавахме гърцитѣ; намирахме се въ пълна солидарность. Тъй щото въ толковагодишната негова дѣйность еднажъ му се е случило да влѣзе въ сражение съ гръцка чета. Иначе, той е убѣденъ — заяви го охотно —, че населението въ Македония въ своята голѣма часть е българско, че като се изключатъ въ солунско Караферия и часть отъ Нѣгушъ, въ битолско нѣколко крайни части и въ скопско нѣколко старосръбски и албански мѣстности—всичко друго е българско; но понеже опасностьта била именно отъ българското население и отъ България — на банкетитѣ винаги казваха всички младотурци: „За Сърбия и Гърция не даваме по единъ санджакъ“ — стремлението бѣше да се унищожи българскиятъ елементъ. Той е многочисленията и постоянно имало опасность отъ въоржжена намѣса на България. По този поводъ азъ трѣбва да ви направя и едно по-общо съобщение. По моето мнѣние, цѣлата администрация, както въ битолския вилаетъ, така и въ голѣма часть отъ солунския, не е собствено турска, а гръцка. По народность, чиновницитѣ въ грамадното си болшинство сж турци, но понеже нѣма турски елементъ, турско общество, то тѣзи сжщитѣ чиновници сж, може да се каже, гръцки, и това е много лесно обяснимо. Тукъ не е въпросъ само за прѣдпочитане. Общо съображение е, че гърцитѣ сж меншенство и че съ тѣхъ властьта трѣбва да бжде противъ българитѣ; но има и друго съображение, съвсѣмъ не маловажно. Въ тѣзи два вилаета гръцкиятъ елементъ е посъстоятеленъ отъ българския; фабрикитѣ и голѣмитѣ капитали сж въ ржцѣтѣ на гърци. Въ Воденъ напримѣръ има фабрика съ 20,000 вретена, машинитѣ сж послѣденъ английски типъ. Въ Солунъ и другадѣ, тоже голѣма часть отъ крупнитѣ прѣдприятия сж въ ржцѣтѣ на гърци; и голѣмата търговия до голѣма степень е въ тѣхни ржцѣ.

Този икономически силенъ елементъ е турналъ въ свои услуги турскитѣ чиновници, които не сѫ взискателни; тѣ сѫ рушветчии, наистина, но рушветътъ въ Македония е все още обикновено на дребно. Виждате тамъ слѣдното: каймакаминътъ квартирува въ кѫща на гръкъ; съ гърци е приятель, съ тѣхъ живѣе; тѣ всѣки день го привързватъ повече и той е гръцки чиновникъ, само по националность е турчинъ, изпратенъ отъ турци. Ето ви сега тая Македония при новия режимъ. Младотурскитѣ комитети, наистина, даваха най-строги заповѣди за справедливо отнасяне къмъ отдѣлнитѣ нации, за еднаквото имъ третиране при смѣсенитѣ съвѣти. Въ битолско и други мѣста всички нации се викатъ, по възможность се прѣдставляватъ равномѣрно, даже и тамъ, дѣто българитѣ сѫ болшинство, но какво ще направите при тоя новъ турски режимъ, когато администрацията не само не е промѣнена, но не може и да бѫде промѣнена. Младотурцитѣ нѣматъ абсолютно никакъвъ интелигентенъ елементъ, за да промѣнятъ персонала и поематъ администрацията, държавната машина, въ своитѣ рѫцѣ. Младотурцитѣ нѣматъ държавната машина, а иматъ властьта; тѣ иматъ нѣщо, което е наистина надъ държавната машина. Сега за сега, тѣ сѫ още фактическитѣ господари, тѣ даватъ заповѣдитѣ, но тѣзи, които въртятъ държавното колело, не сѫ младотурци-чиновници, а сѫщата бивша администрация. Младотурцитѣ се боятъ отъ другитѣ националности; тѣ не викатъ за устабашии, каймаками, мютесарифи, валии отъ други нацинонaлности, освѣнъ турци; рѣдко може да попадне нѣкой арменецъ или гръкъ. Впрочемъ, послѣднитѣ въ Цариградъ сѫ и съ силни политически позиции, не само съ икономическо надмощие. Азъ не бихъ искалъ да кажа, младотурцитѣ изведнажъ да се съгласятъ да турятъ въ Македония чиновници българи. Да биха прибѣгнали тѣ до другата система, практикувана даже отъ руския царизъмъ — кръстосването. Българи интелигентни да се пратятъ чиновници въ Мала-Азия; гърци интелигентни — въ Армения; албанци — въ Арабия и пр. Младотурцитѣ нито сѫ направили това, нито пъкъ искатъ да го направятъ. Младотурцитѣ искатъ да черпятъ само отъ турската интелигенция, а тя едвамъ сѫществува. Всѣки день администрацията чувствува все повече възвръщането на нейното всесилие. Въ първия моментъ, наистина, администрацията е била изплашена панически. Турскиятъ чиновникъ прѣдставлява единъ прѣстѫпникъ, който отъ години на-

редъ, откакъ помни, е живѣлъ само чрѣзъ злоупотрѣбления, чрѣзъ рушвети и безчинства. Този прѣстжпникъ е сега изправенъ прѣдъ сжда на публичната съвѣсть или заплашенъ, че ще бжде наказанъ. Понеже е живѣла само въ безобразия, когато настжпи този моментъ, обявяването на конституцията — една дума страшна сама по себе си, найнапрѣдъ поради това, че е непозната — когато настжпи господството на младотурцитѣ, когато се разнесе, че Изетъ-паша избѣгалъ, че Мелхаме паша или Зеки-паша щѣлъ да бжде убитъ, че други били арестувани, тогава невъобразимо смущение обхвана цѣлата турска бюрокрация. Тукъ има сериозни материяли за наблюдение, но и гоголевски. И тази бюрокрация въ първия моментъ, наистина, е била слѣпо подчинена на младотурския комитетъ, но врѣмето минава и страхътъ отъ конституцията се намалява. Младотурцитѣ не излизатъ толкова силни и многочислени, както всички отначало сж мислѣли. Ако двама паши сж убити, двама избѣгали и други трима сж се откупили съ по 50—100,000 лири — конституционнитѣ индулгенции на младотурцитѣ—, то върховетѣ на аристокрацията си стоятъ непокжтнати, валията е сжщиятъ —, виждатъ го мютесарифитѣ; мютесарифинътъ е сжщиятъ —, виждатъ го каймакамитѣ, цѣлата бюрокрация е сжщата. И когато тази бюрокрация съ своя остъръ нюхъ подуши, че промѣната надали ще отиде за дълго, че старотурското движение се организира, че младотурцитѣ сж отрупани и уморени, и когато напослѣдъкъ тѣ сж замислени и антуражитѣ имъ безпокойни — защото всѣки познатъ младотурчинъ има своя камарила — тогава бюрокрацията схвана, че работата не е толкова опасна и всичко тръгва по стария редъ, по „нормалния“ редъ. Тази е имено причината, за дѣто българското население вѣрва малко на конституционната промѣна въ Турция. Азъ сжщо така зная, че и сърби, и гърци не сж много довѣрчиви, но, въ всѣки случай, особено българитѣ сж недовѣрчиви, затова не се мина и единия мѣсецъ на конституцията и все повече властьта се възвръща къмъ старитѣ привички и къмъ старото положение. Постепено малкитѣ и голѣми произволи, прѣстжпленията и злодѣянията на стария режимъ се появяватъ на сцената. Да съобща само единъ примѣръ, като типиченъ.

Въ Енидже-Вардарската кааза има, въ единъ кжтъ, три села български съ общо число 550—600 кжщи. Тѣ трѣбваше да си избиратъ гласни. Каймакаминътъ, който е турчинъ на гръцка служба, разхвърлилъ тѣзи три села,

които отстоятъ едно отъ друго само по на $^1/_2$ часъ, на три посоки: едното село 3 часа въ една посока, другото село 3 часа въ друга посока и третото село пакъ 3 часа въ третя посока, и то при нееднородни елементи. Понеже за единъ гласенъ трѣбва да има 500 души, тѣзи села, които можеха да иматъ 3-ма, 4 ма гласни българи, изпратени и заставени да гласуватъ при болшинство отъ гърци и турци, нѣматъ сега нито единъ българинъ гласенъ. Очевидно бѣше, че каймакаминътъ иска съ това разпрѣдѣление да не даде нито единъ гласенъ на българитѣ. Младотурцитѣ въ Солунъ негодуватъ; казватъ, очевидно, това е несправедливо. Но младотурцитѣ въ Солунъ сж петь-шесть души, отъ които единъ е изпратенъ въ Цариградъ да третира съ великия везиръ, другъ — въ Арабия да провъзгласява конституцията, трети работи съ армията, и останалитѣ всички всѣкидневно сж заети съ огромна работа. Тѣ казватъ; „Ние сме уморени, ние сме изтощени; ние нѣмаме врѣме да рѣшаваме сждбинитѣ на империята, а вие ни говорите за нѣкакви три села".

По този начинъ, младотурскиятъ комитетъ първия мѣсецъ бѣше единственият господарь въ Турция, въ втория мѣсецъ сподѣля властьта съ хората на стария режимъ и оставя да се издигнатъ и валия, и мютесарифинъ, и каймакаминъ — цѣлата администрация, която си тръгва по вчерашному. Младотурскиятъ комитетъ се чувствува слабъ, уморенъ и вижда, че не може по-нататъкъ да управлява, и не е чудно, слѣдъ като се насити, самъ да се откаже отъ тая непоносима роля, защото не е въ негови сили, въ силата на една група интелигентни хора, по-издигната, наистина, отъ другитѣ и съ извѣстна далновидность по извѣстни въпроси, не е въ силата на нѣколко хора да уредятъ сами сждбинитѣ на 20—25 милиона население, при толкова много национални ности и при толкова много грѣшки за изправяне.

Интересно е за българскитѣ граждани какво правятъ въ Македония българитѣ. За да мога да ви съобщя това, азъ трѣбва да разгледамъ революционнитѣ организации и тѣхнитѣ подраздѣления; да разгледамъ сжщо така конституционнитѣ клубове и другитѣ фактори въ Турция — Екзархията и нашитѣ агентства, нашитѣ делегации тамъ подъ разни видове.

Двѣтѣ организации, на Матова и Сандански, си остават раздѣлени. Когато отивахъ за Солунъ, въ Велесъ намѣрихъ Чернопѣева съ двама агитатори интелигентни хора.

То бѣше интересенъ моментъ. Чернопѣевъ бѣше разбира се съ фесъ. Още отъ първитѣ думи въ трена ние прѣминахме на споръ. Азъ искахъ да науча неговото мнѣние. Ето многоглаголивиятъ Чернопѣевъ започна да ме убѣждава, че българскиятъ езикъ не струвалъ труда да бжде изучванъ въ училищата; че, понеже бждещето на империята принадлежи на турския езикъ и понеже за какви да е връзки съ България не може да се говори, защото „ние си живѣемъ тукъ, както виждате, по-добрѣ отъ васъ, безъ да искаме да ви знаемъ", българскиятъ езикъ е излишенъ и безполезенъ. Но той прави извѣстна концесия; до IV-то отдѣление училищата могатъ да бждатъ български, защото македонскитѣ селяни и македонскитѣ майки не сж толкова интелигентни, тѣ знаятъ, за съжаление, само български езикъ и на този езикъ говорятъ на дѣцата; поради това, той допуща за първоначалното образование да бжде прѣподаването на българския езикъ, а по-нататъкъ това не го интересува. На моето настояване, какъ така да не се цѣни единъ езикъ, който има много по-голѣма литература и по-добра обработка отъ турския езикъ, създаванъ и развиванъ отъ нѣколко вече поколѣния, какъ така може да се допуска да се лиши тоя езикъ отъ право на сжществуване, слѣдъ като самъ стариятъ режимъ го е допусналъ и призналъ — на това мое настояване, Чернопѣевъ отговори: „Това за васъ може да е интересно — за васъ, велико-българитѣ, за васъ, агентитѣ на българската държава, за васъ, които гледатъ за себе си —, обаче за насъ това не е важно". Отъ тѣзи негови възгледи останаха недоволни самитѣ негови агитатори и спжтници, единъ отъ които, мисля, казваше се Тошевъ, а на другия името не помня; особено остана недоволенъ Тошевъ, който слѣдва въ турското правно училище. Впрочемъ азъ разбрахъ, че такава агитация Чернопѣевъ си е водилъ самъ, и придружаващитѣ го сж били само нѣми слушатели.

Въ Солунъ още видѣхъ първата раздѣла въ редоветѣ на организацията на Сандански и Чернопѣевъ. И наистина, до този моментъ още програмата на Сандаски не бѣше излѣзла; въ този моментъ Сандански, Чернопѣевъ и Делирадевъ бѣха една компания, възгледитѣ имъ горѣ-долу, както и намѣренията имъ бѣха еднакви. Ала тоя Сандански е единъ старъ вълкъ; той е подушилъ много скоро, че съ Делирадева далечъ не се отива. Трѣбва да се признае тоя фактъ, който сега Сандански иска да го откаже, Сандански се е надѣвалъ на Делирадева, но сжщо

така трѣбва да се признае, че още отъ рано е почувствувалъ необходимостьта да скъса съ Делирадева. За това свидѣтелствуватъ факти на журналисти отъ България и събранието въ Беясъ-куле, дѣто Делирадевъ е говорилъ почти официално отъ името на Сандански; ако не изрично отъ негово име, то поне съ негово удобрение и по негова инициатива е било устроено събранието и съ мълчаливото и загадъчно съгласие на младотурцитѣ. Обаче, подъ влиянието на България, на Димо Хаджи Димова и на своята съобразителность, Сандански е почналъ да се колебае, да търси новъ пѫть, защото на първата почва щѣше да бѫде абсолютно изолиранъ въ цѣла Македония; нѣмаше да се намѣри нито единъ съзнателенъ човѣкъ да го поддържа, даже въ сѣрско, неговия районъ. Имахме събрание и, разбира се, бѣше говорено, че ако въ Австро-Унгария, Русия и другадѣ нациитѣ — чехи, поляци и т. н. — иматъ право на свое, национално, образование, колко повече това трѣбва да бѫде въ Турция, нѣто нѣма други училища и дѣто българската култура трѣбва да запази това, което е придобила и даже да го развие. И тогава именно, като противовѣсъ на схващането на Черновѣева и нѣкои други още, прокара се мисъльта за български университетъ въ Солунъ. Въ рѣчитѣ трѣбваше да се аргументира съ Загребъ, Прага, Варшава и пр. По-нататъкъ раздразнението е било отишло до окончателно скъсване на отношенията. Сандански, както неговитѣ най-близки увѣряватъ, просто натиралъ Делирадева, Харлакова и тѣхнитѣ съмишленици, между които сега е Чудомиръ Кантарджиевъ. Споредъ мене, въ самата си душа Чернопѣевъ е съ Делирадева, но може по стори симпатии да е още съ Сандански. Програмата на Сандански излѣзе такава, въ общи черти взета, каквито бѣха исканията на Матова; защото голѣмитѣ разлики бѣха въ слѣднитѣ пунктове: конституционенъ режимъ — върху това разлика нѣмаше, и Матовъ, и Сандански, респективно двѣтѣ организации, искаха разширение на конституцията; областното самоуправление и националното образование, дѣто имаха голѣми различия. По въпроса за самоуправлението, въ първитѣ дни на свободата, Сандански бѣше далъ интервю, мисля, и Делирадевъ бѣше далъ такова, въ които за самоуправление не искаха и да се споменава. Въ рѣчитѣ си Делирадевъ винаги говорѣше противъ обособяването на Македония, а Сандански тоже навсѣкѫдѣ подчертаваше, че трѣбва винаги да се гледа общата цѣль, че никакво обособяване, никакво отдѣ-

ляние не трѣбва да се позволява. По въпроса за образованието, Сандански бѣше започналъ агитация за раздѣляне гимназиитѣ отъ Екзархията; но въ сѫщность, Сандански за да не насърдчава националното образование въ Македония, причината е тая, че всички чиновници и учители и всички дошли отъ България сѫ обикновено противъ него; той го добрѣ знае, мѫчно си го обяснява, но така мисли и така схваща. По тѣзи въпроси сега Сандански отстѫпва; той издаде една проекто-програма съ пунктове, за които групата на Матова даже би се съгласила на по-мека и деликатна мотивировка и формулировка. Сандански казва: цѣлото образование на матерния езикъ; послѣ казва: самоуправление на областитѣ. Тъй щото, тѣзи бѣха двѣтѣ капитални отстѫпки на Сандански напълно въ духа на вѫтрѣшната организация.

Каквото щатъ да говорятъ, въ всѣки случай, вѫтрѣшната организация, отначало и до сега, запази своята позиция, но трѣбва да признаемъ, че въ рѫководството си тя нѣма достатъчно сили. Тѣзи, които рѫководятъ организацията, сѫ: Матовъ, Пенчевъ и Павелъ Христовъ, името на когото не бива да се забравя. Тѣзи трима сѫ недостатъчни. Сега сѫ тамъ Аце Доревъ и други отъ България. Въ своето рѫководство вѫтрѣшната организация чувствува нужда отъ повече хора интелигентни, които тактично да дѣйствуватъ. Но въ рѫководството по-надолу: войводи, четници, работници, учители — изобщо, за рѫководителитѣ отъ втора и трета важность вѫтрѣшната организация никога не може да бѫде достигната. Никой районъ, нито на Сандански, нито на Паница не може да се хвали съ такова непринудено единодушие и съ такава цѣлесъобразна работа, която се вижда въ областьта на вѫтрѣшната организация. Цѣлото население въ битолско е абсолютно съ вѫтрѣшната организация и е много добрѣ организирано, когато — не съмъ билъ тамъ, но по разказитѣ на Бурилкова, въ когото вѣрвамъ — цѣлото население въ сѣрско е противъ Сандански и Паница. Тамъ не бѣхъ и този грѣхъ не вземамъ на себе си — особено въ послѣдно врѣме не съмъ ималъ нѣкаква симпатия къмъ тази организация — но г. Бурилковъ, който е посѣтилъ тамошното население и е разпитвалъ всички, мѫже и жени, който е тънкъ и безпристрастенъ наблюдатель, ме убѣждаваше, че въ района на Сандански и Паница нѣма нищо повече отъ единъ тероръ, че когато се говори за единодушие и дисциплина тамъ, това е въ сѫщность единъ тероръ натрапенъ и съ-

вършено вреденъ. И кое ми подсказва да вѣрвамъ на г. Бурилкова? (*Нѣкой измежду слушателитѣ*: не е вѣрно!)— Азъ мисля, съ възгласи тоя въпросъ не се рѣшава, а едно малко търпѣние може само да улесни работата.

Отношенията между групата на Сандански, неговитѣ хора изобщо, и младотурцитѣ сѫ въ висша степень непрѣпоръчителни. Азъ нѣмамъ нищо противъ това, една организация, която по своитѣ идеи е близка, съгласна съ основнитѣ стремления на младотурцитѣ, да дѣйствува съ тѣхъ солидарно, интимно и въ добъръ пѫть; това е отлично, една организация да дѣйствува, както мисли, и младотурцитѣ, както сѫ по-близки до Сандански по възгледи, разбира се, заедно ще дѣйствуватъ. Но вие виждате, че сега програмата на Сандански нѣма нищо общо съ стремленията на младотурцитѣ; а отъ друга страна, виждате, че Сандански — знае се това — въ продължение на 1 $^1/_2$ мѣсеци си послужи съ младотурцитѣ противъ другата организация. Сданиститѣ не смѣеха да отидатъ къмъ Битоля — то е вѣрно —, защото тамошното население е извънредно много противъ тѣхъ. Тѣ се опитаха да работятъ въ скопско: пуснаха Чернопѣева, Делирадева и други агитатори да опитатъ терена чрѣзъ скопско и видѣха, че не могатъ да спечелятъ. Въ тази обиколка младотурцитѣ имъ даваха всичката си подкрѣпа. На никой другъ агитаторъ младотурцитѣ не даватъ такава подкрѣпа, а само свободенъ билетъ, когато отношенията имъ съ Сандански сѫ нѣщо повече отъ изрядни. Като фактъ трѣбва да ви съсбща, че самиятъ Енверъ бей, който ме знаеше кореспондентъ на вѣстници отъ София, ми каза, че Сандански билъ голѣмъ социалистъ въ България. Той ми каза това съ изразително лице и съ внушителность, която ме порази. Азъ казахъ, че не вѣрвамъ. — Той ми отвърна: „Какъ не! Сандански въ Македония добива голѣмо влияние и между турцитѣ ще има десеть пѫти повече послѣдователи, отколкото между българитѣ“.

Въ всички тия подробности като влизате, вие виждате, че младотурскиятъ комитетъ злоупотрѣбява противъ вѫтрѣшната организация, защото смѣта, че вѫтрѣшната организация има връзки съ България. Вѫтрѣшното поведение на младотурцитѣ си остава винаги подозрително и трѣбва да се сѫди съ извѣстни прѣдпазвания. Сега, въ тоя моментъ, азъ зная много добрѣ настроението на младотурцитѣ. Тѣ си мислятъ: „Освободете ни отъ групата Сандански и Паница“. — Но то е по други съображения. Азъ даже

допускамъ, ако вжтрѣшната организация би се рѣшила да прави походъ срѣщу Сандански съ чети, младотурскиятъ комитетъ щѣше да ги улесни. Защо? — Защото слѣдъ убийствата въ Скрижево чуждитѣ офицери въ Солунъ и въ тия райони даваха ужасни доклади до своитѣ правителства; тѣ писаха въ своитѣ доклади изрично: *„Докогато въ Македония има хора като Паница и Сандански, дотогава трѣбва да има и чужди офицери въ Македония“*. Това възбужда и страшно възмущава офицеритѣ младотурци. Тѣ виждатъ, че тѣхното съюзяване съ санданиститѣ става причина да останатъ чуждитѣ офицери въ Македония — това, срѣщу което е най-голѣмото тѣхно негодувание. Затова младотурцитѣ като че ли сондиратъ почвата да се помирятъ двѣтѣ организации, да си съдѣйствуватъ, колкото инакъ да се боятъ отъ задружната имъ сила, за да нѣма скандали. Всичко това е поради страха отъ външна намѣса, отъ Европа, отъ европейския концертъ. Отъ друга страна, онѣзи агитатори и онѣзи разни журналисти — тукъ говоря само за г. Бурилкова — които отидоха въ сѣрско — всички тѣ ми съобщиха, като непосрѣдствено впечатление, че собствено въ сѣрско турската власть е подъ властьта на Сандански и Паница. Отъ това не може да се заключава, че турската власть тамъ е по-слаба отъ тѣхъ; ако иска, тя може да бжде по-силна, но сама се оставя да изглежда по-слаба.

Интересна е срѣщата между Паница и Енверъ-бей. Отива Енверъ бей да прави анкета по убийствата въ Скрижево и направя я извънредно недобросъвѣстно: това, което е видѣлъ, нѣма да го съобщи. Когато съзрѣлъ тамъ г. Бурилкова, той е билъ много недоволенъ; искалъ е чужди човѣкъ да не може да присжтствува, за да може да даде каквито ще заключения. И когато Енверъ бей пристига, всички турски първенци и носители на власть дохождатъ и му цѣлуватъ краката. Разбира се, новиятъ конституционенъ режимъ не задължава, но това е любезность, която младотурцитѣ не сж изгубили при новия режимъ. Паница се държи студено, но и тукъ той заявява: „Щомъ Енверъ иска да ми се мѣси, и него ще заколя“. Азъ искамъ да вѣрвамъ на тѣзи думи, защото сж съобщени отъ хора, които всички тѣзи обстоятелства и обстановки, при които тия думи сж казани, помнятъ и разправятъ. Вѣрвамъ, че Паница е способенъ на такова заявление, и никога нѣма да се усъмня, че той ще изпълни такова свое заканване, когато го намѣри за необходимо.

Та искамъ да ви кажа, ако за сѣрско не мога да ви говоря като очевидецъ, то мога да ви говоря като такъвъ за битолско и скопско, които сѫ голѣмата часть отъ Македония, петь-шесть пѫти по-голѣма отъ сѣрско, и въ които е националната борба, защото въ сѣрско почти нѣма национална борба; въ сѣрско има много чисто българско население, нѣма сръбска пропаганда, а гърцитѣ като че ли не полагатъ особени старания и тамъ никога не е имало възстание или пъкъ други паметни акции на революционната организация.

Азъ не съмъ партизанинъ на тая теория, че въ Турция най-добриятъ пѫть билъ легалниятъ. Такъвъ пѫть е билъ невъзможенъ. И който сега казва, че е била възможна легална работа, а сѫ вървѣли въ революционенъ пѫть, такъвъ човѣкъ е или съвършено невѣжа, или недобросъвѣстенъ. Когато въ Македония ви заявяватъ навсѣкждѣ, че нѣма кѫща безъ жертви, нѣма пѫть и кръстопѫть безъ кървави възспоминания, че нападенията сѫ били по бѣлъ день и прѣстѫпленията срѣщу българитѣ ненаказуеми и насърчавани отъ самата власть — при такъвъ ужасенъ режимъ не може да става дума за легална борба, а единственият пѫть е въоржженото съпротивление, само, разбира се, цѣлесъобразно, не всѣки день, съ и безъ поводъ, и неподготвено.

Покрай тѣзи двѣ организации се издига българската конституционна партия. И тукъ санданиститѣ иматъ непростимъ грѣхъ; въ началото се обявиха противъ образуването на тая партия, но скоро се оказаха безсилни. Вѣрно е, че въ първитѣ дни на конституционния режимъ солунскитѣ граждани сѫ били много смутени и изплашени, понеже нѣкой санданистъ казалъ, че пакъ стариятъ начинъ на дѣйствие отъ тѣхна страна ще продължава. Отпослѣ, щомъ се образували тѣзи конституционни клубове, отъ „консерватори, чорбаджии и нѣкакви националисти", настроението въ Солунъ е било много тежко, населението е било загрижено; незабѣлѣзано и постепено, за щастие, конституционнитѣ клубове сѫ се разширили изъ цѣлата страна. Трѣбва да ви кажа, че прави честь на Вѫтрѣшната Организация, гдѣто почти всички конституционни клубове сѫ образувани отъ нейни хора. Въ Суровичево и близкитѣ села намѣрихъ Сребренъ п. Петровъ съ други лица, нѣкои отъ тѣхъ бѣха войводи отъ Леринско, обикаляха всички мѣста да основаватъ конституционни клубове. И мене ме удивляваше, какъ така тия хора, до вчера били само въ плани-

нитѣ и не водили политическа борба, сж се приспособили толкова скоро и толкова умно къмъ новото положение и се разбиратъ съ населението. Веднага казваха на селенитѣ: сега нѣма старитѣ работи; сега ще има легални конституционни клубове; нѣма вече да се работи тайно, сега всичко ще бжде явно; сега не ще трѣбва пушка въ ржка, а безъ пушка; сега нѣма войска да дохожда и всички ще отиваме войници. Такава ясна и популярна бѣше тѣхната агитация, като че нѣкой новъ символъ на вѣрата измѣства довчерашния. Мене ме очудваше и самотверженото отказване на войводитѣ отъ миналото. Мога да ви увѣря, че конституционната партия въ Македония е извънредно силна и напълно разполага, особено въ съгласие съ Вжтрѣшната Организация, съ цѣлото македонско население, което е живо, извънредно бодро, здраво население и при това дисциплинирано.

Въ радовишката кааза станаха избори за гласни; болшинството е турско, обаче $^2/_3$ отъ гласнитѣ сж българи, защото турцитѣ гласуватъ всѣки за своя бей и ага. Българитѣ, дѣто сж единогласни, дисциплинирани, постигатъ чудни резултати. Въ Солунъ не можеше да се вѣрва на тоя успѣхъ. Обяснява се съ тактиката: турцитѣ сж съ неумѣла тактика, а българитѣ сж съ съвършена тактика. Сега вече никакви заканвания не биха били въ състояние да попрѣчатъ на конституционната партия да се развива; тѣ биха били само смѣшни, защото самата организация на Сандански е въ процесъ на разпокъсване. Чудомиръ Кантарджиевъ, слѣдъ като на дълго и широко се обяснявалъ съ Сандански, дошелъ е до убѣждение, че Сандански не подлежи на еволюция, че е „тжпакъ", както нѣкои се изразявали. Кантарджиевъ, Делирадевъ и Харлаковъ образуватъ особена своя група. Тѣхната работа е между работницитѣ. Има стихийно движение въ империята и въ Македония; работницитѣ, които не сж могли нищо да вършатъ до-сега, сега се събуждатъ: стачка слѣдъ стачка, професия слѣдъ професия, като на нѣкой балъ, всѣки на свой редъ гледа да не остане назадъ отъ своя другарь. Делирадевъ, и Харлаковъ се намѣсиха въ тая область и сж работили; доколко сж свършили полезна работа, не мога да говоря, защото всички тѣзи движения се прѣкратиха при намѣсата на младотурския комитетъ. Менѣ ми се струва, че за работа между работническитѣ маси въ Турция и специално Македония ще трѣбватъ социалисти повечко опортюнисти. Покрай невѣжеството иде

националното раздѣление и изострените вражди. Това се вижда много ясно отъ този фактъ, че келнеритѣ гърци направиха стачка не срѣщу своитѣ господари, а противъ гоститѣ — българи: тѣ носѣха национални турски и гръцки знамена и викаха: „Да живѣе Гърция!“ Ние това не можемъ да разберемъ. Азъ забѣлѣжихъ, особено въ шивашката професия, отъ която видѣхъ нѣкои работници, че българскитѣ работници се опасяватъ отъ шовинистическитѣ настроения; българскитѣ работници, обаче, нѣматъ никакъвъ шовинизъмъ; тѣ сѫ съгласни за обща организация на всички езици; всички най-добри условия българитѣ ги приематъ прѣдварително. Утрѣ тѣ ще иматъ поддържката на еврейскитѣ работници, които сѫ много голѣма маса, но за гръцкитѣ това ще дойде съ течение на врѣмето и слѣдъ продължително възпитание, което засега, е доста шовинистическо.

Едно съгласие межлу групата на Сандански, вѫтрѣшната организация и конституционнитѣ клубове, едно формално съгласие ако не, поне едно съдѣйствие може да се постигне безъ особенъ трудъ, ако то стане възъ основа на идеитѣ на тѣзи три организации; защото това, което искатъ конституционнитѣ клубове и конгреса имъ, то е почти сѫщото нѣщо. Тѣ сѫ нѣколко основни въпроси, по които различия сега не може да има, и които само посетнѣ ще настѫпятъ. И конституционната партия понататъкъ ще се раздѣли; даже още сега въ Солунъ има консерваторско и либерално течения. Ако въ Турция се установи конституционенъ режимъ, това раздѣляне нѣма да спрѣ; но до тогава не само е възможно, но е и наложително общото дѣйствие между всички революционни организации и конституционнитѣ клубове. На каква почва? Най-напрѣдъ, свобода и конституция; конституцията е прокламирана, но трѣбва да се работи за нейното пълно прилагане; равноправие между националноститѣ, по-нататъкъ, образование на матерния езикъ и самоуправление.

За самоуправлението е намѣрена много щастлива формулировка отъ солунския конституционенъ клубъ. Макаръ настоятелството на тоя клубъ да бѣ въ болшинство отъ консервативни елементи и да не приеха това формулиране, обаче то навѣрно ще бѫде прието отъ конгреса, дѣто ще има повече „луди глави“, повече демократични елементи, както е било въ нашия учрѣдителенъ парламентъ. Въ тая формулировка стои: да се направи ново административно разпрѣдѣление на Македония, да се събере тя въ единъ

вилаетъ. Тогава нѣма нужда отъ областно самоуправление, а отъ вилаетско, което на турцитѣ звучи малко по-добрѣ, макаръ че сѫщностьта не се измѣнява. Тѣ ни питатъ, защо не иска една часть отъ българското население въ битолско да отиде съ албанцитѣ, една часть отъ българското население въ солунско да отиде съ гърци или турци; тѣ обръщатъ внимание на това, тѣ се боятъ, когато се говори за една область на българското население въ Македония. Въ такъвъ случай може да се постигне едно примирение за общо дѣйствие между организациитѣ на Матовъ, Сандански и конституционната партия. Това се лесно обяснява, защото за българското население, въпрѣки неговитѣ различия—аристократска часть, търговско занаяйчийска часть, селски слой, работническа часть—за българското население, въпрѣки тѣзи разчленения, най-голѣмитѣ най-близкитѣ и най страшнитѣ въпроси сѫ: да се установи въ Турция свободенъ, конституционенъ режимъ; да се даде право за образование на матерния езикъ; да има самоуправление, защото цариградскиятъ парламентъ никога самъ нѣма да задоволи това население, което съ години чака. За извѣстно врѣме върху тази обща база — въ всичкото население отъ най-богатия до найбѣдния се намира този общъ елементъ, тази обща нишка — върху тази обща база, казвамъ, възможно е, ако не сливане, поне общо дѣйствие. Ако това стане невъзможно, то съгласието ще бѫде между организацията на Матова и конституционната партия. Конституционнитѣ клубове ще си вървятъ рѣшително въ пѫтя, защото хората сѫ сѫщитѣ и вѫтрѣшната организация се държи извънредно любезно и мило къмъ конституционната партия. Това е, което очудва: революционери, войводи, нѣкакви си четници да отиватъ да създаватъ конституционна партия и да я гледатъ съ такава любовь, да я обичатъ така искренно и безпрѣдѣлно. Ако не стане съгласие, то ще се дължи на лични раздразнения. Азъ чувахъ тамъ, че Сандански иска да направи общъ конгресъ, но Матовъ и Панчевъ да се отстранятъ. Всичко това страшно раздразнява другитѣ. Какъ може той, когото сме осѫждали и порицавали по убийствата, казватъ тѣ, който не е ни приятенъ, да иска такива условия? Такива условия само могатъ да докарватъ раздразнения, да бѫдатъ причина за осуетяване общото дѣйствие на революционнитѣ организации. Азъ сѫщо така зная, че въ послѣдно врѣме, понеже има дума за общъ конгресъ на организациитѣ, станаха избори въ

струмишкия окрѫгъ, дѣто Черноѣвъ изгуби въ три отъ шестьтѣ мѣста, въ които станаха избори — въ другитѣ не сѫ станали още. Въ едно селото, дѣто се е кандидатиралъ, той е билъ битъ много грозно. Това же му попрѣчи да си направи самъ единъ второ изборъ и да се снабди съ едно пълномощно. Не е чудно Черноѣвъ и другадѣ да направи така. Тогава отъ района на Черноѣвева ще дойдатъ по двама делегати и най-напрѣдъ, разбира се, ще се почни споръ, кои делегати да се признаятъ. Не е чудно, като отидатъ всички въоружени, да почнатъ злѣ да се разправятъ.

Сандански е въ голѣмо меншенство. Азъ, като широкъ социалистъ, намирамъ голѣмо приличие между нашитѣ социалистически организации и организациитѣ на македонскитѣ революционери. Виждамъ много черти на Д. Благоева у Сандански. Сѫщо виждамъ елементи отъ нашитѣ либерали у Черноѣвева и отъ широкитѣ социалисти у вѫтрѣшната организация. Найното малко бавно дѣйствие и нейната разхалтавеность сѫ ми много познати отъ нашата партия; но, позволѣте ми да кажа, и добритѣ качества на нашата партия не сѫ чужди на вѫтрѣшната организации. Азъ мисля, че ако се осуети общото дѣйствие, това ще се дължи непрѣмѣно на хората около Черноѣвева или на нѣкои около Сандански. Изглежда, че Сандански не е толкова непримирима личность, както нѣкои негови хора.

Азъ се изгубихъ, граждани, въ тия дреболии, които, може би, само азъ си въображавамъ, че сѫ важни за едно такова интелигентно събрание. Сега ще ми позволите да се занимая съ два – три други въпроса на края.

Кои сѫ националиоститѣ въ Македония? Тамъ освѣнъ българи има и други националности: турци, гърци, албанци, евреи и сърби.

За сърби въ Македония мѫчно ще можа да се говори по-нататъкъ, въ близко бѫдеще. Единъ болгаринъ, или чехъ бѣше, не помня, инспекторъ на сръбското просвѣтелство въ Солунъ, въ такъвъ усилие тамъ, а заявили много искренно предъ българи, че сърбитѣ сѫ се убедили да вдигнатъ пропагандата си отъ солунския и битолския вилаети и да я концентрирятъ, да я усилятъ само въ скопския вилаетъ, защото е истинна безмислено сѫществуването на сръбска пропаганда въ двата вилаета. Раздадоте тамъ учители сърби, просвѣтени хора и надписа „Српска православна школа", но нѣмаше сръбски ученици и сръбско население. Даже въ селото, дѣто не бяхъ, не

увѣриха, че сръбската пропаганда изгубила извънредно много. И сега особено, когато въ Порѣчието сѫ отишли вече интелигентни и просвѣтени хора като Петъръ попъ Арсовъ и други, прѣдполага се, че сърбитѣ ще се изгубятъ съвършено като пропаганда въ Македония и ще бѫдатъ принудени да концентрираръ своитѣ усилия въ Стара-Сърбия и въ самата Австро-Унгарска империя, понеже се повдигатъ вече Босна и Херцеговина. Това ще бѫде много умно отъ тѣхна страна, ако поискатъ да се справятъ съ тѣзи свои прѣдстоящи задачи.

За турското население не може да се говори много: то е малобройно; има чиновници—каймаками, мютесарафи, валии, заптии, военни, аскеръ, но турско население, което тамъ да живѣе, да има поминъкъ, да прави часть отъ македонското общество и народа, както се разбира, такова турско население почти нѣма, за него специално не може да се говори. Оставатъ гърци, албанци и евреи.

Евреитѣ сѫ твърдѣ много въ Солунъ, повече отъ 80,000 души, а сѫщо така и въ Битоля — 10,000 души. Разпръснати сѫ и къмъ Скопие и въ нѣкои други главни центрове. Забѣлѣжително е отношението на евреитѣ къмъ българския елементъ. Понеже евреитѣ не сѫ били никога шовинисти и не сѫ били освѣнъ прѣслѣдвани отъ всички почти други нации; понеже една голѣма часть отъ тѣхъ иматъ интелигентность не по-долу отъ тая на гърцитѣ, а и на икономическа почва иматъ съревнование, което отъ гръцка страна прѣминава въ некоректно държане; понеже въ България евреитѣ се третиратъ много добрѣ, Българскиятъ народъ не билъ шовинистически, споредъ тѣхъ и, може би, по внушение отъ софийскитѣ евреи — по всички тия причини евреитѣ въ Македония сѫ въ най-добри отношения съ българитѣ тамъ. Българитѣ отъ тукъ, които отидоха въ Солунъ, бѣха посрѣщнати отъ евреитѣ много блѣскаво и задушевно. Такова посрѣщане е невъзможно отъ българинъ на българинъ. Българитѣ не могатъ да паднатъ въ такъвъ делириумъ: тѣ не могатъ да се хвърлятъ въ файтонитѣ, за да прѣгръщатъ; да хвърлятъ букети и бомбони и да се издиратъ, да викатъ до прѣсипване на гласа: „Да живѣе България, да живѣятъ българитѣ!“ Едно споразумѣние между българи и евреи ще бѫде много удобно; нито евреитѣ, нито българитѣ ще бѫдатъ шовинистично настроени.

За гърцитѣ много нѣма да ви говоря. Искамъ да обърна вниманието ви върху новото у тѣхъ. Гърцитѣ, въ-

обще, много националистично и реакционно настроени, сж добрѣ съ турцитѣ и тѣхнитѣ чети не сж били чети на народа, а на гръцкото правителство. Такива не сж българскитѣ. Азъ протестирамъ и ще смѣтамъ невѣжа или безчестникъ онзи, който твърди, че вжтрѣшната организация е на българското правителство; но че гръцкитѣ чети сж чети на гръцкото правителство, това не е чудно, то не може да ни удивлява. Важното е, че въ самата гръцка преса се отдѣлятъ елементи, които не желаятъ шовинизъмъ, а ще потърсятъ сътрудничество, едно съвмѣстно дѣйствие съ българитѣ. Вие вече помните, че по поводъ на посрѣщането българитѣ въ Цариградъ мнозина гърци останаха недоволни. Може да сте чели въ нѣкои наши вѣстници откъслеци отъ гръцки вѣстници, че само съ шовинизъмъ и самохвалство не се води борба съ българитѣ и че надсловътъ „Нашествието на варваритѣ отъ сѣверъ" нѣма да ги опаси отъ българитѣ, щомъ послѣднитѣ сж толерантни, и се занимаватъ повече съ култура, отколкото съ празна гюрюлтия. Едно отрѣзвяване е настжпило вече у гърцитѣ. Не бива въ България да бждемъ, нито отчасти заслѣпени, както гърцитѣ; не бива да смѣтаме, че гръцката нация, гръцкиятъ народъ е всецѣло шовинистически, че гърцитѣ сж наши врагове до смърть — това е гледище близко до гръцкия шовинизъмъ, а ние българитѣ имаме всички интереси, национални и държавни, да не позволяваме на гръцкия шовинизъмъ да бѣснѣе. Това, което именно ни трѣбва, това е толерантность и културно съревнование на почвата на интересите на нацията; да работимъ всички на почвата на училища, преса, прѣдприятия, капитализъмъ, просвѣта и възпитание; нека българската нация, нека българската буржуазия помисли да упражни и развие всичкитѣ си сили, но да не послѣдва поведението на гърцитѣ, защото отъ момента, когато ние станемъ шовинисти, сжщо така сме изгубени, както гърцитѣ, както гръцкото влияние въ Македония е изгубено. И ще бжде възмутително и много опасно за насъ, ако вслѣдствие на тия досегашни борби отъ страна на гърцитѣ, вслѣдствие на този гръцки шовинизъмъ, ще трѣбва да се насади у насъ единъ български шовинизъмъ. Българскиятъ шовинизъмъ трѣбва да бжде задушенъ съ културни срѣдства и отъ всички българи, отъ каквито и да е съображения и гледища. Ние трѣбва да насърдчаваме това ново настроение у гърцитѣ, защото отъ сътрудничеството съ тѣхъ ние нищо нѣма да изгубимъ, а може само да спечелимъ.

Остава да ви помена за албанската нация въ Македония. Тя въ едно близко врѣме ще бѫде тоже отличенъ съюзникъ на българитѣ. Азъ намѣрихъ албанци въ Битоля и къмъ границата,—Струга е граничното мѣсто—западната граница на българското население е планината Макра, отвъдъ която нѣма българи, както отсамъ нѣма албанци. Намѣрихъ единъ комитаджия – харамия—албанецъ, който 15 години е прѣслѣдвалъ българитѣ, понеже повдигали бунтове и революции и били противъ царството. Сега той е малко просвѣтенъ и говори за сътрудничество между българитѣ и албанската нация въ Македония. Той каза мнѣние—нѣма нужда да ви го цитирамъ буквално тука — въ което се схващаше, че бѫдещото на албанцитѣ не може да бѫде осигурено никакъ другояче, освѣнъ въ съглашение и съюзъ съ българитѣ. Ние ще можемъ да бѫдемъ спокойни отъ Цариградъ, казва той, да останатъ албанцитѣ спокойно да си развиватъ търговията, индустрията и училщата, само ако между албанцитѣ и Цариградъ има наши приятели, каквито трѣбва да бѫдатъ българитѣ; иначе, ако продължава досегашното прѣко влияние отъ Цариградъ, когато сме маша на реакцията или младотурския шовинизъмъ, ние ще бѫдемъ изгубени.

Между албанцитѣ има едно голѣмо раздѣление: сѣвернитѣ, гегитѣ, сѫ по-некултурни и почти непримирими, а южнитѣ, тоскитѣ, сѫ по-културенъ елементъ и сѫ вече въ връзки съ българитѣ. Азъ бѣхъ въ Битоля, когато Павелъ Христовъ и Христо Цвѣтковъ трѣбваше да заминатъ за Корча, за да се видятъ съ албанския комитетъ на тоскитѣ, за да правятъ прѣговори за споразумѣние. Ако сѣвернитѣ албанци иматъ турска азбука, южнитѣ иматъгръцка, а между това, сѫществува национална албанска азбука. Сега отъ сѣверъ и югъ има течение за употрѣбяване албанската азбука. Само ние, българитѣ, съчувствуваме на тая реформа. Граница между албанцитѣ и българитѣ, като казахъ по-рано, е планината Мокра. Албанцитѣ дохаждатъ отсамъ, българитѣ отиватъ отвъдъ и нѣматъ нито национална, нито религиозна вражда помежду си. И сега албанцитѣ отъ сѣверъ и югъ, за да могатъ да работятъ подобрѣ за отечеството си, прѣнасятъ централния си комитетъ въ Битоля, при българския комитетъ. Тѣ казватъ: „Идемъ ви на госте, защото тукъ ще се учимъ отъ васъ и ще сме по-далечъ отъ нашитѣ вражди". Азъ съмъ увѣренъ, че, при свободния режимъ, между българския и албанския елементи ще има най-близки отношения.

Сега, граждани, позволѣте ми да се спра на общото положение въ империята и да го разгледамъ, защото освѣнъ Македония сѫществува Армения, сѫществува и грамадна Мала-Азия съ много милиони население и то съ различни националности, сѫществува най-послѣ Цариградъ, който е извънъ сферата на влияние на факторитѣ, които работятъ въ Македония. Азъ казахъ и по-рано, ако турското плѣме е било въ състояние да запази въ продължение на нѣколко вѣка една голѣма империя, съ толкова много националности, това се дължи, безъ съмнѣние, и на много изтънчената, на много развитата административна, управнишка способность на турската раса. Турското плѣме турската нация въ това отношение рѣзко се различава отъ другитѣ. То има единъ свойственъ елементъ, който е управнишки, административенъ, владѣтелски. Разбира се, всичко е събрано въ рѫцѣтѣ на турската аристокрация, а тази аристокрация не може да бѫде характеризирана по шаблонъ отъ Европа: тя не е чисто феодална аристокрация, тя не е парична, нито само бюрократична аристокрация подъ формата на олигархията отъ старата Атина. Въ всѣки случай, тази аристокрация на Турция, която подъ формата на бегове съ голѣми пространства земя, която подъ формата на паши и камарила около двореца, която подъ формата на мютосарифи, валии и други административни чиновници, която подъ формата на армия и офицерство туря въ дисциплина и потиска цѣла една империя — тази аристокрация нѣма нищо общо съ турския народъ. Послѣдниятъ се е изгубилъ въ този смисълъ, че е разпръснатъ въ морето на националноститѣ въ Турция. Турската аристокрация, която е надъ всички тѣхъ управляваща, се въодушевява отъ отомански национализъмъ или шовинизъмъ, но турската нация като нация още не е възкръснала, още не е обособена, защото дѣто има множество народенъ турски елементъ, тамъ нѣма нито конституционно, нито революционно движение, а има само физическа и духовна нищета. Революционно движение имаше тамъ, дѣто имаше други националности. И ето защо навсѣкждѣ по банкети насъ ни поздравляваха за конституционния режимъ въ Турция, противъ която нѣмаме нищо, издигането на която не може да спъне, да попрѣчи на развитието както на българската, така и на турската нация.

Но това, което липсува въ турската империя, е турскиятъ народъ — той не сѫществува. И арабинътъ Али много отстроумно забѣлѣжи: „Азъ зная въ турската им-

перия българи, гърци, арменци, араби, обаче турци не зная. Въ Константинополъ империята не трѣбва да се нарича турска, а арабска; ние сме грамадното болшинство и трѣбва да наложимъ своето име даже на Цариградъ. Нашето плѣме е дало култура на Европа прѣди тя да има цивилизация, а турското плѣме какво е дало?". По-нататъкъ Али посочва, че въ Турция аристокрацията е много гъвкава. Тя не е собствено турска, а по име е такава; размѣсена е съ гръцка, арменска, българска, арабска или еврейска кръвь. И сега, когато отивате въ Солунъ, погледнете младотурцитѣ, вие смѣтате, че сѫ евреи съ фесове. Тамъ има махала еврейска въ смѣсь съ турци; почти всички младотурци сѫ отъ тамъ. Турция, прочее, нѣма турско общество, нѣма турски елементъ, който да бѫде респектиранъ отъ другитѣ елементи, а има само турски елементъ, който управлява. Въ врѣмената, когато самодържавието обединяваше народитѣ, до послѣднитѣ вѣкове, турското плѣме е било на мѣстото си и Цариградъ е билъ всемиренъ центъръ; но когато народитѣ напрѣдваха и трѣбва да се направи отстѫпка на народнитѣ тежнения, когато самъ народътъ съ своя трудъ, съ своята просвѣта, съ своитѣ организации и съ своето политическо съзнание трѣбва да участвува въ управлението, сега ние виждаме въ турската империя да се издигатъ други нации, ала не и турската, която е закъснѣла въ своето обособяване. Тамъ е голѣмиятъ въпросъ на млада Турция, която не се опира на единъ общественъ слой, или на едно общество съ своитѣ развити класи.

Каква е тогава тая революция въ Турция? Тя не е една обществена революция, а е бунтъ; азъ мисля, това е по-скоро едно откриване на революцията, но то не е самата революция. Защо и какъ това бѣше възможно? Прѣди всичко, турскиятъ режимъ е билъ съвършено негоденъ. Въ течение на врѣмето сума националности сѫ се оформили, сума революционни движения сѫ се вдигнали, сума националности сѫ искали политически да се развиватъ, но турскиятъ режимъ все е стоялъ на едно мѣсто. Бакшиши, подкупи, насилия — съ тия срѣдства той е искалъ да се справи съ многото националности, и съ многото имперски нужди, които не сѫ искали да чакатъ. Отъ друга страна положението на армията, която извърши прѣврата, е било много незавидно. Каква е турската армия? Офицерството на Турция е съвършено злѣ платено. Подпоручикътъ започва съ 60 лева, 3 лири, съ прибавка на таинъ, никога недаденъ, никога на врѣме неизплатенъ. Турскиятъ офи-

церинъ прави облѣкло по-ефтино може би отъ това на българския войникъ; послѣдниятъ има чизми 10—15—20 лева и облѣкло отъ солидна материя; турскиятъ офицеринъ има окжсано облѣкло; нѣма даже обикновени чизми, сабята е негова собствена; при това положение, очевидно е, че офицерството не е могло дълго врѣме да бжде злоупотрѣбявано въ тия революционни борби. Отъ друга страна, както казва Али: „Ние сме въ една чужда територия, ние сме въ чужда земя; въ едно село ние намираме грькъ, сърбинъ или българинъ, но не намираме турчинъ; въ единъ градъ ние намираме само турска полиция и послѣ чуждо население". При това, турскиятъ офицеринъ нѣма редовно занятие и сносенъ животъ; той е робъ отъ първа величина; въ всѣки моментъ той е на разположение на своя началникъ, да отиде въ тая или друга планина срѣщу хора, които сж рѣшени на всичко и нито единъ живъ нѣма да му се даде. Въ Македония ще видите много кжщурки по шосета и мостове; въ всѣка една отъ тѣхъ има пость съ по 10—15 войника. Цѣлата армия на Турция отвѣнъ оная, която е разпрѣдѣлена въ центрове като Битоля, Цариградъ или другадѣ, е разпокъсана и не живѣе животъ на армия, а на малки групи; изобщо турската армия е лишена отъ истински животъ на армия. Безъ съмнѣние, въ това отношение нашитѣ чети сж били поставени въ по-добри условия отъ турскитѣ войници и офицери. Прибавете при това произволитѣ, фаворизациитѣ на единъ страшенъ режимъ. Нито единъ офицеринъ не е сигуренъ, че нѣкога въ живота си ще получи повече отъ 60 лева, ако нѣма роднина паша или ако не подкупи нѣкой влиятеленъ човѣкъ да го повишатъ. Ще намѣрите нѣщо нечувано, ще намѣрите млади офицери съ голѣми длъжности и почти остарѣли подпоручици и поручици съ нищо никакви заплати. Въ туй отношение произволитѣ въ турската армия и чиновничество сж въобще невъобразими, защото липсува абсолютно всѣкакъвъ моралъ, всѣкаква законность и справедливость. Не само това, офицеритѣ се оплакватъ, че не могатъ да отидатъ въ Цариградъ, защото ги е страхъ отъ морето. (*Смѣхъ.*) Цариградъ е напълненъ съ шпиони, а това не е за смѣхъ. Турскиятъ офицеръ не ходи въ Цариградъ, освѣнъ ако го повикатѣ, но и тогава отива съ трепетъ. Най-малкото е да бжде обранъ изъ участъцитѣ. Ако това е положението на офицеритѣ и армията, която винаги е била гордостьта на Турция, за която единствено събиратъ ресурси онѣзи крад-

ци, които стоятъ на чело на държавното управление — ако това е тѣхното положение, можете да си прѣдставите какво е положението на другитѣ чиновници. Тѣ се поддържатъ изключително съ бакшиши и рушвети.

Ето какъ си обяснявамъ, защо турската администрация е въ ржцѣтѣ на гърцитѣ; защото тѣ даватъ повече пари. И азъ твърдя, не като парадоксъ, че администрацията въ Македония не е турска, а гръцка, въ услуга на гърцитѣ.

При таза картина, когато нѣмате въ Турция нито развита индустрия, нито развито земледѣлие, нито развита търговия; когато нѣмате повдигнато население; когато нѣмате почти никакво образование, съ изключение на Македония и Армения, дѣто, въпрѣки режима, е могло да се постигнатъ нѣкакви резултати, — когато погледнете така на цѣлата страна, вие ще видите, че тоя режимъ е отишъль много далече, останалъ е безъ съдържание, е единъ режимъ, който чака едно тласкане, за да рухне.

Сега, спомнѣте си външната намѣса — срѣщата въ Ревелъ. Въ Турция слуховетѣ за тая срѣща сж били тенденциозно — прѣувеличени; разправяло се е на мало и голѣмо, че Русия иде, московецътъ се въоръжава и ще има вече мурабе. Веднага прѣдъ турцитѣ изпъкна мисъльта за новото положение, че Макодония ще си отиде; че виждатъ тамъ чужди офицери и чужди училища; че всичко друго, само не нѣщо турско. По тази причина въ Турция се създаде една благоприятна атмосфера за бунтовници, само че бунтовницитѣ не сж прѣдполагали, до колко атмосферата е била подготвена за тѣхъ. Сами младотурцитѣ не сж бързали съ своята акция, обаче при сондажа, който сж направили, при неспособностьта на стария режимъ да се съпротивлява и при възможность на авантюри—защото тѣ признаватъ, че не сж вѣрвали да постигнатъ тоя успѣхъ, който сж постигнали—прибавете тия надежди и, най послѣ, прѣвразположението къмъ авантюризмъ, че нѣма другъ пъ-редовенъ изходъ, и вие ще си обясните, какъ е било възможно да се прѣдприеме тоя ударъ противъ стария режимъ. Забѣлѣжително е, че колкото по-далечъ отъ Цариградъ отивате, толкова по-силно настроение противъ Цариградъ намирате. Отъ Битоля и досега нѣма поздравъ за султана. Началството отреди парадъ за султанския праздникъ, но най-младитѣ отъ младитѣ офицери рѣшили да не отиватъ, войницитѣ тоже не отишли и началството се потайва. Въ Солунъ, обаче, Цариградъ има вли-

яние. Хилми паша е единъ хитъръ човѣкъ, подготвенъ реакционеръ, който само дебне и при невнимателностьта и незрѣлостьта на младотурцитѣ си играе ролята отлично; а въ Царигрдъ рѣшително реакционеритѣ сж много по-силни отъ младотурцитѣ. Тогава каква ще бжде опората на младотурцитѣ въ турската империя? Ако тѣ не бѣха издали себе си като шовинисти, а бѣха истинския реформатори и революционери, ако не бѣха офицерско, а движение въ сжщность демократическо, обновяваще, едно движение, въ всѣки случай, обществено, съ коренъ въ маситѣ, тогава, безъ съмнѣние, прѣвратътъ би се извършилъ много лесно, защото би се извършилъ при сътрудничеството на всичкитѣ населения въ отоманската империя. Това младотурцитѣ не допущатъ, безъ да подозиратъ, че се осуетява тѣхното дѣло безъ това сътрудничество. Нѣщо повече за младотурския режимъ; младотурцитѣ, въпрѣки своитѣ успѣхи, сж прѣмного наивни и когато ги питатъ, има ли страхъ отъ реакция, тѣ се обръщатъ: „Нѣма; какъ така може да има реакция, когато нѣма реакционери?“ Това обяснение е не само персонално, то е и смѣшно. Прѣливането къмъ младотурцитѣ напомня прѣливането у насъ къмъ партиитѣ, които идватъ на власть. И у насъ всѣка дошла на власть партия посочва, че всички чиновници били нейни. Това обяснение при туй е опасно. Виждате ржководителитѣ на революцията, на младотурцитѣ въ глупавото положение, че съ нѣколко маневри искатъ и вѣрватъ да се справятъ съ всички усложнения, които имъ прѣдстоятъ. Тѣ всѣки день работятъ малко дѣйствителна работа, а повече отлагатъ; по никой въпросъ нѣматъ опрѣдѣлено гледище, защото ферментацията, брожението е за почнало у самитѣ младотурци, както е започнало сформирането на старотурцитѣ. Младотурцитѣ сж раздѣлени не само въ Цариградъ, Солунъ, Битоля и Охридъ, но почти въ всѣки центъръ.

Но какво сж младотурцатѣ? Тѣ сж една секта, нѣколко групи, които прѣдставляватъ единъ типъ. Въ началото тѣ бѣха единодушни, на първия, който кажете протестъ срѣщу султана, тѣ ржкоплѣскаха, а сега, когато станаха всесилни, сега, когато имъ казватъ: „Заповѣдайте, устройте страната, както намирате за добрѣ“, — тѣ сж въ смѣшно положение. Около всѣки по-виденъ младотурчинъ се образува по една камарила; започватъ се амбиции: дали тоя е по-уменъ или оня, кой е пръвъ и кой втори. Между солунския и битолския комитети има разцѣпление; въ охридския сжщо. Въ едно мѣсто офицеритѣ сж бол-

шинство и налагатъ своето; въ друго мѣсто гражданскитѣ елементи отвръщатъ съ сжщото. Започва се едно търкане, което се обяснява съ това, че младотурското движение нѣма общественъ контролъ; до голѣма степень това движение не е масово, а движение на групи личности, на малки центрове, на малки и често пжти съ случайни концентрирания групи безъ широки основи. Ето защо младотурскиятъ комитетъ, взетъ като организация, всѣки день става по-малко способенъ да държи положението. Въ това врѣме реакционеритѣ сж се навдигнали и тѣ наистина иматъ нѣкои приеми доста прости и много жестоки. Въ Цариградъ, напр., тѣ сж започнати съ пожари. Това е установено: пожаритѣ въ Цариградъ се ржководятъ изключително отъ реакционери. Тази пожарна метода е прилагана отъ старотурцитѣ твърдѣ дълго врѣме, за да постигнатъ своята цѣль; на други мѣста тѣ правятъ други изстжпления: всѣкога обаче тѣ се съобразяватъ съ своитѣ условия. Въ Цариградъ, при липсата на друга възможность за старотурцитѣ, тѣмъ не остава друго срѣдство освѣнъ опожаряване и хвърляне на маса хора въ мизерия. Този начинъ на политическо дѣйствие е много некултуренъ и много дивашки, но въ сжщность старотурцитѣ сж много по умни отъ младотурцитѣ; защото тѣ иматъ голѣми прѣимущества прѣдъ младотурцитѣ: това е, дѣто тѣ сж управлявали Турция, дѣто въ продължение на вѣкове сж я запазили такава, каквато е; тѣ иматъ голѣма похватность и сж много търпѣливи. Ако би да ви се случи да се срѣщнете съ старотурци, ще видите, че тѣ мигатъ и гледатъ хитро: „Чакайте, джанъмъ, хубаво върви туй, но още малко да потърпимъ“. Ще видите у тѣхъ едно дебнене, една самоувѣренисть, едно спокойствие, което никога нѣма да намѣрите у младотурцитѣ, защото послѣднитѣ, при своята книжовна начетеность нѣматъ жизнена практика, нѣматъ подготовка, не сж управлявали Турция, въобще не сж били управляващъ елементъ. А всичко това е причина, дѣто при толкова националности, при толкова въпроси за разрѣшение, и то за едно сполучливо разрѣшение, младотурцитѣ, безъ съмнѣние, се оказаха безсилни, тѣ се оказаха въ неловко и почти въ безизходно положение.

На турцитѣ конституционалисти имъ прѣдстои твърдѣ много; прѣди всичко, казвамъ, запазването на конституцията, прилагането на конституцията. А какъ ще се приложи тая конституция? Съ администрацията, която не е въ ржцѣтѣ на младотурцитѣ — тя е старотурска администра-

ция. Тя е цѣлата развалена, непоправима; тя трѣбва да бжде изгонена и голѣма часть отъ нея трѣбва да бжде турена въ затвора, за да може да има въ Турция начало на нѣкакъвъ правовъ поредъкъ. Още сега каймакамитѣ, най-долното стжпало на администрацията, сж тръгнали въ пжтя на безобразията — това е билъ и цѣлиятъ тѣхенъ животъ; сега вече тѣ се чувствуватъ всесилни. Ако първия мѣсецъ младотурскиятъ комитетъ бѣше всичко и вториятъ мѣсецъ имаше влияние, на третия мѣсецъ е съ малко сила, а на четвъртия мѣсецъ може да изчезне; може да остане като политическа организация, но нѣма да остане на чело на държавното управление — факторъ отъ значение за вървежа на държавнитѣ работи въ Турция.

Освѣнъ конституционниятъ въпросъ прѣдстои за разрѣшение и националниятъ въпросъ. И е чудно и трагично, какъ младотурцитѣ не виждатъ опасностьта. Тѣ искатъ велика и свободна Турция; съ минимума гражданска и политическа свобода тѣ сж се примирили; тѣ нѣма да отрѣчатъ и всѣка свобода и всѣко равноправие, но, въ всѣки случай, младотурскитѣ комитети сж малочислени и тѣхното обществено влияние не е грамадно, а отъ друга страна, реакционното движение все повече се усилва. И ако младотурцитѣ искатъ, щото положението, въ което Турция се намира сега, да се заякчи и подобри, ако тѣ искатъ да се справятъ въобще сполучливо съ своя прѣвратъ и съ неговитѣ послѣдствия, тѣ трѣбва, прѣди всичко, да прибѣгнатъ до помощьта на всички националности; безъ помощьта на интелигенцията на арменци, гърци, българи, араби, младотурцитѣ не могатъ да направятъ абсолютно нищо, а тѣ досега никакъ не сж я потърсили и като че ли нѣматъ намѣрение да я потърсятъ.

Оставатъ, по-нататъкъ, въпросътъ за училищата, въпросътъ за самоуправлението и аграрниятъ въпросъ. По послѣдния въпросъ е интересно, дѣто младотурцитѣ сж казали на беговетѣ: „При конституцията ще бждете свободни, никакви чети нѣма да има"; но когато беговетѣ почнали да подушватъ, че въ турския парламентъ ще стане въпросъ за тѣхнитѣ земи и когато двѣтѣ революционни организации и българската конституционна партия изтъкнаха аграрния въпросъ като важенъ за турския парламентъ, беговетѣ взеха да казватъ: „Ние тази работа нѣма да поддържаме; ако конституция значи да ни се отнематъ земитѣ, тогава—казватъ тѣ—никаква конституция не желаемъ". Азъ имахъ такъвъ случай. Между Солунъ и Воденъ пж-

тувахме съ единъ много богатъ бей, който ималъ 14—15 чифлика. Въ разговора си съ него азъ искахъ да го изпитамъ, слѣдъ като го раздразня, да видя, доколко е чувствителенъ за земитѣ си и му казахъ, че съмъ чулъ между солунскитѣ младотурци да се говори за откупуване земитѣ на беговетѣ. — „Ако е така, казва, азъ сега ще се върна въ Солунъ". Той не може да разбере, какъ може да се отнематъ тѣзи земи. Беятъ си обяснява, че конституция значи мурабе, че е абсолютно необходимо да има мурабе сега и пита, съ кого ще се ударимъ. По негово мнѣние, „понеже голѣмъ противникъ е московецътъ, съ него трѣбва да се ударимъ; Булгаристанъ, Сърбия и Гърция били сме ги и тѣ ще стоятъ мирни; ние имаме работа съ московеца." Въ своето раздразнение той ми изповѣдваше; „Ще си вземемъ Гиритъ"—това значило Критъ; „ще си вземемъ Масъръ" — това значило Египетъ; „ще си вземемъ и отъ московеца Филипополисъ". Тукъ се намѣрихъ въ особенно трудно положение: ако рѣчатъ да си взематъ Филипополисъ отъ московеца, не се знае кждѣ ще му излѣзе краятъ. Беговетѣ знаятъ добрѣ едно: че нѣма да има чети да имъ развалятъ работата, ще могатъ да се ползуватъ отъ земитѣ си свободно: въ революционно врѣме земитѣ на беговетѣ сж били опустошавани; често пжти съ насилия четитѣ сж вземали откупи отъ беговетѣ и послѣднитѣ не сж смѣяли даже да отидатъ въ чифлицитѣ си. Беговетѣ разбиратъ, че това положение ще се измѣни и тѣ ще останатъ свободни. По-нататъкъ тѣ не могатъ да разбератъ свободата на народа, освѣнъ да го искаратъ на мурабе. И когато попитахъ бега, всички бегове така ли мислятъ, той каза: „Нѣма съмнѣние — така ни казваха. Въ Солунъ 15 дена бистрихъ тази работа". Отива си той сега успокоенъ и казва, че отъ своитѣ чифлици не зная колко щѣлъ да даде за воюващата армия, за реквизиция и пр. Говорѣше това съ най-голѣма сериозность и искреность.

Единъ новъ фактъ има въ турската империя, който датира само отъ конституцията насамъ: това сж работнишкитѣ стачки, това е въобще движението на работницитѣ. Досега работничеството въ Турция не е упражнявало никакво влияние, не е имало никакви борби, обаче сега, при свободата, то иска да си вземе своето. Младотурцитѣ, които чувствуватъ по инстинктъ, че трѣбва да си запазятъ непрѣмѣнно извѣстни симпатии въ срѣдата на народа, досега винаги доста благоприятно се държеха спрѣмо стачкитѣ; но ко-

гато реакционеритѣ поискаха да се увеличаватъ стачкитѣ, за да се поддържа анархията въ държавата, младотурцитѣ се намѣсиха въ срѣдния пжть. Сега съ положителность не може да се каже, кои повече спекулиратъ съ стачното движение, дали младотурцитѣ или старотурцитѣ. Работничеството даже нѣкакъ си много наскоро прѣстана да се бунтува и да иска увеличение на надницитѣ, да прави стачки, да се организира. Нито еднитѣ, нито другитѣ му прѣчатъ, но и едната, и другата страна ще иска да използува този елементъ за свои цѣли. А въ сжщность младотурското движение, като такова за свобода, би могло да има голѣма подкрѣпа въ масата на работницитѣ и селянитѣ, но се иска програма на момента, свобода за националноститѣ, образование, освобождаване отъ вжтрѣшни раздразнения, за аграрния въпросъ, прѣчистване на администрацията и т. н. Всичко това младотурцитѣ избѣгватъ да дадатъ или нѣма да го дадатъ. По тази причина има недовѣрие отъ отдѣлнитѣ национални: както, напр., арменцитѣ, на които се изневѣри; гърцитѣ сж недоволни, понеже почвата имъ е колеблива; българитѣ сж недовѣрчиви, понеже виждатъ да се събужда старата тирания — у всички почти национални се вижда едно уморяване и едно не добро гледане на младотурцитѣ и всички тѣ казватъ: това не е сигурно, не е гарантирано; тази работа излиза като случайна, като нагласена, която утрѣ ще се изпари. Младотурцитѣ, значи, не успѣха освѣнъ първия мѣсецъ, когато бѣше голѣмъ ентусиазмътъ и възхищението отъ свободата; само тогава тѣ успѣха да присъединятъ една къмъ друга нациитѣ, когато се прокламира братство, свобода и равенство, но сега когато трѣбва да се работи въ Турция, да се приложи конституцията, камъкъ по камъкъ да се гради новиятъ режимъ въ Турция, сега се вижда всичката мжчнотия, сега се вижда, че младотурцитѣ не сж послѣднитѣ майстори на конституцията въ Турция — тѣ сж прѣдвѣстници, но не могатъ да изградятъ това здание. За да може този храмъ, този монументъ да се издигне отъ толкова милиона и различно население и съ такова минало, необходими сж усилията на всички национални; безъ усилията на интелигенцията на всички национални това не може да стане. Който отива противъ това, той отива противъ Турция и нейното бждеще, и вика Европа на госте.

Сега, граждани, не искамъ да виждамъ черни перспективи, защото все още не може да се вѣрва, че натискътъ отъ официална Европа е голѣмъ и значителенъ; но

понеже отъ Европа не всички сж искренни, понеже Русия и Австрия биха изгубили отъ силна Турция, понеже апетититѣ на всички сили сж голѣми, мжчно е да се прѣдположи, че Европа ще остави свободна Турция — и въ конференциитѣ между европейскитѣ правителства, може би, се крие нѣкаква интрига. Когато по-напрѣдъ турската преса, вслѣдствие повдигнатото националистическо настроение, започна да пише за Критъ, Египетъ, Босна и Херцеговина, младотурскиятъ комитетъ ѝ заповѣда да мълчи. Разбира се, това съ заповѣдь не може, но все пакъ за двѣ седмици пресата се въздържа.

Ето виждаме и дипломатическия конфликтъ съ България, въ който изглежда да не се мѣси младотурскиятъ комитетъ. Изглежда, че това не е само маневра на турското правителство, а и на европейскитѣ сили, че участвува не само турскиятъ кабинетъ, а участвуватъ и нѣкои европейски кабинети. Колкото и не компетентенъ да съмъ по този въпросъ, азъ мисля, че турското правителство на Кямилъ паша и Тефикъ паша ще иска да се справи съ младотурцитѣ, или поне да си разчисти позицията спрѣмо млада Турция. То казва: „Ето ние, това правителство, което иска да запази сега авторитета на Турция, ние не поканихме българския агентъ, защото България е васална на Турция, споредъ берлинския договоръ. Ние ще настояваме на това, турското правителство може да отиде по-нататъкъ; ако се наложи една отстжпка, то е готово да се оттегли. Тая отстжпка ние не искаме да направимъ; ние направихме първата стжпка, но оттегляне нѣма да направимъ.“ Младотурцитѣ по тоя начинъ се извикватъ на сцената. Вие какво искате, авторитета на Турция ли искате, при възможность на конфликтъ съ България, или искате да избѣгнете послѣдния и да запазите за по-послѣ величието на отоманската империя. За младотурцитѣ се поставя единъ тежъкъ въпросъ: за или противъ правителството. Правителството пое тази идея, която младотурцитѣ иматъ въ сърдцето си, но отсрочватъ изпълнението ѝ. Сега Кямилъ паша казва на младотурцитѣ: „Ако сте силни, заповѣдайте. Азъ, като министъръ-президентъ, на България нѣма да отстжпя. Вие, които говорите за Турция като велика сила, елате тукъ, или приемете конфликта съ България, или намалете вашитѣ искания за извѣстно врѣме“. Съ тоя конфликтъ се повдига настроението на турцитѣ, не толкова националистичното настроение, колкото това на шовинизма. И азъ съмъ увѣренъ, отъ тоя конфликтъ и младотурцитѣ

и старотурцитѣ сега искатъ да се възползуватъ: старотурцитѣ—да компрометиратъ новия режимъ, а младотурцитѣ — да се издигнатъ между населението. Докждѣ ще отиде конфликтътъ, не зная. Той не би билъ опасенъ, ако е само между България и Турция, но понеже е възбуденъ отъ европейскитѣ сили и тѣ се интересуватъ за неговото разрѣшение, никой не може да ни каже, докждѣ той ще се свърши.

Азъ спирамъ съ това заявление: ако останатъ, безъ съмнѣние, гарантирани въ Турция само свободата и правдинитѣ, ако остане гарантиранъ тамъ поне минималниятъ, най-недостатъчниятъ конституционенъ режимъ, който само да се влачи, а не да върви, ние имаме тогава всичкия интересъ да бждемъ приятели на Турция; защото македонското население разполага съ много повече енергия, отколкото отъ България се подозира. Македонското население може и е въ състояние да си извоюва първо мѣсто въ турската империя, ако му се даде едно минимално участие въ турскитѣ държавни работи и да се развива, защото то досега е било въ непоносимъ режимъ; — ако ли работитѣ въ Турция тръгнатъ злѣ, непрѣдотвратимо злѣ и, за нещастие, турската контра-революция, турскитѣ реакционери ще искатъ да използуватъ конфликта, възбуденъ отъ Цариградъ, ако при едно по-лошо прѣдположение, турската реакция ще се опита да направи нѣщо подобно на това, което направи въ 1876 и 1877 г. — погребението на конституцията, за да възкръси славата на турското оржжие, на турския милитаризъмъ, за да възкръси монархизма,— тогава, наистина, граждани, ние трѣбва да бждемъ готови да защитимъ и себе си и населението въ Македония. Азъ не мога да си прѣдставя единъ гражданинъ въ България, който да смѣта, че е прѣстжпление да се защитимъ срѣщу реакцията въ Цариградъ, когато отъ тамъ правятъ атентатъ противъ България и противъ всичко българско въ Турция. Азъ мисля, че тия младотурци, които сж привърженици на истинския конституционенъ режимъ и се ползува прѣдъ тѣхъ България съ добро име, които посочватъ на България като огнище на революцията и прибѣжище на всички революционери, тия младотурци ще желаятъ нейното приятелство.

България трѣбва да употрѣби всички усилия за закрѣпване конституционенъ режимъ въ Турция, но трѣбва да знаемъ, че не е невъзможно турската реакция да си отмъсти на България, когато тя иска да смаже своитѣ рево-

люционери, своитѣ собствени синове. Въ такъвъ случай България трѣбва да напрѣгне своитѣ сили, за да защити своитѣ сънародници въ Македония. България е давала жертви за Македония, но ако нашитѣ жертви сж въ материални срѣдства, то данъкътъ, който Македония е дала за българското име е много по-голѣмъ — той е кръвенъ, ужасенъ данъкъ: нѣма кжща въ Македония да не е дала нѣколко човѣшки трупа за македонската свобода. Ето защо, понеже на Балканския Полуостровъ, на нашата граница ставатъ сътрѣсения, размѣствания на части въ самия механизъмъ на турската империя, ние трѣбва да бждемъ внимателни: никакъ не е невъзможно ние да изтеглимъ за тоя прѣвратъ, но трѣбва сжщо да разберемъ, че намъ не е позволено да направимъ атентатъ противъ конституцията въ Турция. Поне всички въ Македония заявиха, че срѣщу новия турски режимъ, срѣщу конституцията, България не е способна да направи такова безчестие. Това мнѣние трѣбва да бжде искрено възприето и въ България. Ако ли бждемъ нападнати, ние ще се боримъ, и то сигурно ще бжде въ полза на революцията и културата! (*Бурни и продължителни ржкоплъскания*).

P. S. Върху положението въ сѣрско азъ се основавахъ на разказитѣ на моя приятель Вл. Бурилковъ. Подиръ него замина и прѣстоя въ драмско другъ мой приятель и партиенъ другарь, Георги Бѣлчевъ, който сподѣли своитѣ впечатления въ нѣколко броя на в. *Камбана*. Споредъ тия изслѣдвания, населението въ драмско обича своята организация, поддържа я всецѣло и си остава ней прѣдано. Не може и дума за тероръ да става, споредъ Бѣлчевъ; драмския районъ е битолския, безъ никаква разлика. Все сжщата любовь къмъ България — не и къмъ правителствата, все сжщия здравъ национализъмъ, все сжщата борческа способность. Убийствата въ Скрижево не се удобряватъ отъ Бѣлчева; даже и Паница не е искалъ да скрие своето недоволство отъ тѣхъ, макаръ той самъ да заявява, че поема всичката отговорность. Върху така изложеното фактическо положение азъ нищо не прибавямъ.

Г. В.

Екзархията и българскитѣ агентства въ Турция.

Когато прѣдавахъ впечатленията си отъ Македония, азъ обѣщахъ на слушателитѣ да се занимая съ всички дѣйствуващи фактори въ Македония. Екзархията даже изрично споменахъ. Но поради неочакваното или непрѣсмѣтнатото продължение на тая рѣчь ми стана невъзможно да се издължа. Тукъ ще бжде това направено.

Учрѣдяването на българска черква въ турската империя е струвало неимовѣрни усилия. Това е означавало не само една грамадна крачка напрѣдъ за пробуждането и сплотяването на българскиятъ народъ, но и нѣщо още поважно, защото тази е била първата крачка. Макаръ лозунгътъ на онова врѣме да бѣше: свобода на съвѣстьта, свобода на вѣрванията и долу фанариотското иго, макаръ никой да не се докосваше до политическата свобода и турското робство, въ сжщность борбата за българска Екзархия бѣше не само обществена, но и политическа, въ найдълбокия смисълъ на думата. И вънъ отъ общия въпросъ какво може да бжде отношението ни къмъ религията, побѣдата на българитѣ въ църковнитѣ борби има грамадно и рѣшаваще значение за по-нататъшното издигане, окуражаване и оформяване на българската националность. Гърцитѣ още на врѣмето съзираха гдѣ отиватъ работитѣ. Само турскиятъ режимъ, тогава деспотически и заслѣпенъ, нѣмаше врѣме да си блъска главата за утрѣ, когато днешния день може спокойно да се изживѣе. Екзархията бѣше първата българска крѣпость. Мнозина спиратъ тука. Смиреното уважение къмъ Екзархията у тѣхъ замръзва и тѣхната немощна или страхлива мисъль не се опитва да се ориентира за ролята на Екзархията при днешното положение на българската нация подъ конституционния султанъ и подъ антиконституционния царь.

Екзархията се учрѣди на 1871 година. Стигаха ѝ десеть години на сжществуване, за да се появятъ нейнитѣ собствени централистически и монархически домогвания. Какво се казва съ това? Споредъ рѣшенията на всенарод-

ния български съборъ въ Цариградъ прѣзъ горната година Екзархията урежда своитѣ духовни дѣла чрѣзъ *Светия Синодъ* и своитѣ недуховни дѣла чрѣзъ *Върховния Мирски Съвѣтъ*. Тия двѣ колегии сѫ *изборни*. Въ *каазитѣ* и *нахиитѣ* (околии и общини) дѣйствуватъ *Смѣсенитѣ Съвѣти*, каазалийски или нахийски, сѫщо така *изборни*. Начело на Синода и Върховния Мирски Съвѣтъ стои Екзарха, начело на общинскитѣ и околийскитѣ смѣсени Съвѣти — мѣстнитѣ архиереи. Както по-подиръ и при създаването на търновската конституция, създателитѣ и учрѣдителитѣ на Екзархията сѫ гласували доволно демократическа наредба. И въ двата случая, за съжаление, написания демократизъмъ е билъ изразъ на борящитѣ се синове на народа, който само мълчаливо е удобрилъ тѣхното дѣло. Отсетнѣ, когато създадената институция започва да функционира, управницитѣ се възползуватъ отъ инертностьта на народната маса и фактически достигатъ това, което на книга не сѫществува. Екзархатътъ лека-полека пускаше своитѣ пипала. Въ продължение на десетина години той умаломощи всички сили на съпротивление. Конституцията на Екзархията е унищожена още отъ дълго врѣме и само напослѣдъкъ се пораждатъ свѣжи сили у нацията, които ще си изтръгнатъ заграбеното. Въ Цариградъ не сѫществува никакъвъ Синодъ и никакъвъ Върховенъ Мирски Съвѣтъ. Въ нахиитѣ и каазитѣ гласътъ на народа е задушенъ и централната власть има всичко въ своитѣ рѫцѣ. Двадесеть години вече Екзархията разстройва училищното и църковното дѣло на българитѣ въ Македония. Ние не разполагаме съ врѣме да подкрѣпяме нашитѣ твърдѣния съ факти. И какво ни е грижа? Ако тукъ въ България професионалнитѣ защитници на Екзархията могатъ да спекулиратъ съ това, то въ Македония мало и голѣмо знаятъ разрушителната работа на Екзархията и нейнитѣ орѫдия. А важното е какво мислятъ въ Македония; или това е важното прѣди всичко. Ние положително знаемъ, че българското външно министерство има на разположение грамада отъ ужасни материяли срѣщу Екзархията. Обаче то мълчи, защото може би въ нѣкои случаи е съучастникъ, най-малко мълчаливъ съучастникъ. Въ самата Македония ние се погнусихме отъ безобразията на много екзархийски орѫдия.

Екзархията трѣбва часъ по-скоро да разбере, ако въ нейнитѣ първи хора имъ поне сѣнка отъ истински патриотизъмъ, че нейната основна болѣсть е нейната монархическа система, нейната вѫтрѣшна султания. Въ Цариградъ има

една малочислена олигархия, на която споредъ едни Екзархътъ е шефъ, споредъ други — робъ, която живѣе само съ безчинства и злоупотрѣбления. Опожаряването на канцеларията само повдига подозрѣнията и усилва вѣрата въ нечистотата на това котило. Нѣмаше градъ въ Македония, гдѣто да не ми доказваха, че учителскитѣ заплати сѫ забавяни съ по 6 мѣсеци, макаръ отъ България сумитѣ да сѫ идвали най-редовно, защото чиновници отъ Екзархията ги давали подъ лихва! Това е страшна истина. Човѣкъ се пита, какъ е възможно тия типове да могатъ да сѫ толкова жестокосърдечни спрѣмо македонското учителство, което въ мизерията понасяше ужасиитѣ на деспотическия режимъ? Нѣма никакво съмнѣние, че между камарилата на Хамида II и камарилата на Иосифа I разликата не въ качеството, а само въ количеството. И въ самата Македония довѣренитѣ лица на Екзархията сѫ били не по-добри отъ прѣдставителитѣ на турската власть. Колкото и да е мѫчно да се казва, така е; истината е по-скѫпа отъ всички дребни или нечисти съображения.

И ако работата не се състои въ това да се докоснатъ личности, а да се постави единъ назрѣлъ въпросъ, трѣбва да се схване, че и тукъ, както и при общия въпросъ за деспотическия режимъ, иска се промѣна на системата. Македонското население трѣбва да си извоюва съ легална, но неуморима, борба прилагането на екзархийския уставъ! Султанътъ си спомни за своята конституция, Екзархътъ е длъженъ да си спомни за тържественитѣ рѣшения на българския народъ въ 1871 година. Той би далъ доказателство на мѫдрость, ако успѣе да избѣгне и прѣдвари наближаващата буря. Собствено екзархийския въпросъ би билъ отдавна рѣшенъ споредъ интереситѣ на народа, ако другиятъ голѣмъ въпросъ не го засѣнчваше. Ала сега, когато прѣминатъ изборитѣ и първия парламентъ, когато общественото развитие на турската империя тръгне съ по-увѣрени стѫпки, нека го знаятъ отъ Екзархията, въпросътъ за прилагането на екзархийската конституция ще пламне и може да вземе голѣми жертви.

Задачитѣ на българскитѣ агентства въ Македония сѫ многобройни и твърдѣ важни. Но и тука недостатъцитѣ сѫ толкова голѣми, щото става очевидно колко безплодно би било причината на всичко да се търси само въ личноститѣ. Нашата външна политика страда, защото винаги досега външното министерство е било образецъ на фаворитизъмъ и произволи. Нийдѣ може би нѣма тази обратна

пропорция въ способноститѣ и възложенитѣ длъжности, както у това министерство. Трѣбва ли да споменавамъ Минчевича, Никифорова, д-ръ Станчева, Цокова, Тошева, Шопова? Трѣбва ли само поради инцидента да изпусна Гешева? Трѣбва ли да забравимъ Кожухаровци, Тошевци и Шоповци? Най-тежкото е, гдѣто тукъ човѣкъ извънредно рѣдко може да се спрѣ на едно добро име, на единъ характеръ, на една способность. Бездарноститѣ сѫ почти цѣлия лѣсъ. И който има най-слабъ разсѫдъкъ, даже и той знае, че даденото жалко положение се държи на безконтролностьта въ това министерство.

Единствено щастливи случаи въ Македония могатъ да се посочатъ въ Битоля и Сѣръ. Въ първия градъ азъ лично се убѣдихъ какъ сполучливо е подбранъ цѣлия, впрочемъ малоброенъ и съвършено прѣтрупанъ, персоналъ, а за Сѣръ чувахъ отзиви на разбрани и незаинтересувани хора.

И други пѫть ние сме казвали, че външното и военното министерства най-късно ще се поддадатъ на по-дълбоко прѣчистване и реформиране. Все пакъ, ние не считаме, че това може да стане въ единъ моментъ. Пожеланията и назрѣлитѣ промѣни сѫ почти винаги въ изобилие, когато реформената работа върви бавно и почти утекчително. Въ всѣки случай, ето тука може да се схване разликата между демократическитѣ и недемократическитѣ партии. Общото демократизиране на държавния организъмъ изисква сѫществени подобрѣния въ министерствата на външнитѣ дѣла и на войната. Ние туряме *подобрѣния*. Това е съвършено точно. Реформитѣ прѣслѣдватъ цѣльта да подобрятъ извѣстенъ институтъ или материялното и морално положение на различнитѣ обществени групи. Голѣмата часть на персонала въ всичкитѣ наши агентства е абсолютно негоденъ. И тѣ не само не вършатъ никаква работа, но тѣ излагатъ интереситѣ и достолѣпието на нацията, съ което ставатъ прѣстѫпници. Ако цѣлата преса и ако всички щабове на управляващитѣ партии сѫ освѣтлени за невѣжеството и бездѣлието на множество наши дипломати, какво прѣчи на министра на външнитѣ дѣла да ги махне? Може би нѣкои лични негови съображения или пъкъ съображения на угодничество спрѣмо държавния глава. Послѣдниятъ си е запазилъ привилегията да бѫде единствено компетентенъ при подборъ на дипломатически персоналъ. Толкова по-злѣ за него. Съ Никифорова и компания далече не се отива. Привеждатъ, че на монарха тъкмо такива дипломати били

необходими. Азъ не допускамъ, че ползитѣ за монарха ще да сж толкова грамадни отъ тия дипломати, по ума на които въ чужбина ще сждятъ не само за нашата страна, но и за държавния глава.

Каквито и да бждатъ съображенията на единъ монархъ, той е формално неотговорниятъ. Всичката отговорность пада на демократическото правителство. То върши прѣстжпления не само противъ интереситѣ на България, щомъ не се намѣсва и щомъ не се застжпва за едно сериозно прѣчистване на неграмотнитѣ наши дипломати, но и противъ интереситѣ на Македония, гдѣто хора като Шоповъ само огорчаватъ и възмущаватъ цѣлото население. Въ Солунъ нѣма единъ българинъ, който да каже ласкава дума за българския търговски агентъ. Може-би, нѣкои противници на България да сж доволни. Но надали може нѣкога да се допуска, че г. Шоповъ е билъ забѣлѣжимъ за когото и да било.

И аферата съ г. Тошевъ е още по-знаменателна. Тоя дипломатъ прѣпоржча на правителството най-дивата мисъль, каквато може да сжществува. Трѣбвало, споредъ г. Тошева, македонското революционно движение да се прѣвърне въ секция при външното министерство въ София. Бѣдниятъ г. Тошевъ! Той получи грамадни суми за своята обиколка, и той успѣ да види само това, че сръбското и гръцкото четнически движения се ржководятъ отъ правителствата въ Бѣлградъ и Атина — което той прѣпоржча и на правителството въ София —, ала той не съгледа, че масата на Македония е българска, и слѣдователно България нѣма нужда отъ своя правителствена пропаганда, когато има самостоятелно, национално, недостижимо отъ никого и непобѣдимо отъ никого българско революционно движение, ржководено отъ Вжтрѣшната организация и въ сѣрско отъ групата на Сандански.

Защо трѣбваше да се прави тоя трудъ, да се харчатъ тия срѣдства, ако ще се търси тоя мизеренъ съвѣтъ на г. Тошева?

И послѣ тоя докладъ се раздаде на познати и полупознати, по ненаситно авторско честолюбие, докато достигне до софийскитѣ хотели, до турското агентство и — до редакцията на Vossiche Zeitung. Външното министерство знае добрѣ цѣлата тая печална история, ала я забрави като многобройнитѣ други.

Националниятъ въпросъ и социалдемокрацията.

На пръвъ погледъ двѣ сѫ основнитѣ схващания по националния въпросъ: националистическо и интернационалистическо. Вие сте противъ отечеството, а ние сме за отечеството, взаимно се обвиняватъ и двѣтѣ страни. Така обаче нище конкретно и нищо научно не се казва. Толкова повече и поради обстоятелството, че между интернационалиститѣ има пропасть въ разбиранията. И самитѣ националисти не съ отъ единъ и сѫщъ калибъръ. Има шовинисти, има умѣрени и разумни националисти. Може да се каже съ увѣреность, че между умѣренитѣ националисти и интернационалиститѣ има по-малка разлика, отколкото между интернационалисти и космополити, както и между националисти и шовинисти. Понеже при тия окачествявания, впрочемъ, разни хора влагатъ различно съдържание, необходимо е да се постави едно добро начало на раздѣленията.

Схващанията по националния въпросъ се въртятъ около понятието нация. Що е нация? Ето единъ мѫченъ въпросъ. Толкова той е мѫченъ, и, бихъ казалъ, по сѫщия начинъ мѫченъ, както и въпроса що е общество? Всѣки мислителъ и всѣки авторъ дава свое собствено мнѣние и обикновено се хвърля на очи, гдѣто почти винаги тия мнѣния, взети всѣко по отдѣлно, има наистина нѣщо цѣнно, но има и своитѣ сѫществени недостатъци. За тази цѣль обаче не е важна теоритическата часть на първия въпросъ. Фактически човѣшкото общество е раздѣлено на малки или голѣми групирания, които се казватъ нации. Тия групирания сѫ социални образования. Като основни елементи на националното групиране посочватъ езика и неговитѣ произведения, територията, историческото минало, религията, културната свързаность и самосъзнанието на всѣка личность за принадлежностьта ѝ къмъ дадена нация. Отдѣлнитѣ схващания даватъ нееднаква тежесть и сѫщественость на тия елементи. При това може да се поддържа, че въ различни врѣмена, при различни исторически обстановки, при различни стѫпала на култура всѣки единъ отъ тия елементи не е запазвалъ относителната си важность. Така напр., да взе-

мемъ територията или религията. При днешнитѣ неимовѣрно улеснени сношения и при развитото национално самосъзнание у културнитѣ народи територията губи като елементъ на националното групиране. Въ миналитѣ врѣмена националното самосъзнание е абсолютно свързано съ територията. Липсва ли послѣдния елементъ, губи се много лесно и самата национална принадлежность. Така е и съ религията. Докогато религията поглъщаше най-добрата часть на душевния животъ на народитѣ, тя е била често пжти и опрѣдѣляващъ елементъ при националнитѣ разчленения. Въ половината на 19-то столѣтие кристализацията на българската националность въ турската империя започна подъ знамето на религиозната свобода. Въ настояще врѣме по-некултурнитѣ народи често и спонтанно оформяватъ своята национална физиономия подъ религиозни лозунги. А кой би казалъ, че френската, нѣмската, английската или италианската националности иматъ нѣкаква голѣма нужда, ако ще трѣбва да се характеризиратъ и индивидуализиратъ, отъ религиозния елементъ? Между туй значението на езика и произведенията му всѣкидневно се разраства. Подобни посочвания, въ единъ или другъ смисълъ, могатъ да се направятъ за всички елементи на националното групиране.

Една дълбока линия отдѣля главнитѣ направления по националния въпросъ, когато се касае до научното опрѣдѣление на понятието нация. Може ли нацията да се схване безъ елементитѣ територия, религия, езикъ, историческо минало, безъ никой другъ елементъ, освѣнъ индивидуалното самосъзнание? Не стига ли, когато човѣкътъ декларира: азъ съмъ френецъ или татаринъ, за да се изчерпи въпроса за неговата национална принадлежность? При всичката заплетеность на въпроса, ние считаме, че теоритически гледището за единствения елементъ, а имено индивидуалното самосъзнание, е най-широко и обхваща всички други гледища. Само че, когато погледнемъ на Европа, ние виждаме, че обикновено нацията има и своя езикъ, и своя територия — даже нерѣдко своя държава —, и своя историческа традиция, понѣкога даже своя религия, и своя културна свързаность. Каквото и да бжде теоритическото схващане на нацията, френската нация обитава дадена територия и е свързана съ нея по неразкъсваемъ начинъ. Полската нация, не е по-малко индивидуализирана и културно свързана отъ руската нация, въпрѣки полската разпокъсаность подъ три империи. Еврейската нация стои въ първитѣ редове на европейскитѣ нации, макаръ да е най-крайния при-

мѣръ на разпръснатость. Има едно неописуемо разнообразие въ процеситѣ на националнитѣ образования, тъй като тѣ сж ставали при нееднакви обстановки, и при нееднаквото участие на горѣспоменатитѣ и дуги елементи.

Каквото и да бжде схващането на нацията, слѣдъ тоя чисто наученъ въпросъ на историята иде неговата практическа и политическа страна. Дадена нацията, какво става съ нея при обществената система, която обикновено се нарича капиталистическа? Цѣнность ли е нацията, и на кждѣ клони историческото развитие: къмъ индивидуализиране и усъвършенствуване на нациитѣ ли, или къмъ тѣхното асимилиране, къмъ тѣхното поглъщане и смѣшение въ междунационалната и космополитическа каша? Нацията като организъмъ, или като социално образование, дали има жизнеспособность или не? Тука е нашиятъ главенъ интересъ. Отъ отговора на тоя въпросъ ще се разрѣшатъ сами по себе множеството други въпросчета, които по отдѣлно изглеждатъ на една сплѣтена и неоправима мрѣжа. И азъ ще остава ония направления, които се наричатъ националистически, патриотически или шовинистически. Въ наймногото случаи задъ тѣхъ не стои една доктрина, а социални или класови и кастови интереси. Азъ искамъ да покажа какво дѣли наивния космополитизъмъ на тѣсняшкия социализъмъ, на бръщолевенията на Делирадевци, отъ смисления интернационализъмъ на модерния социализъмъ. Искамъ да се надѣвамъ, че въ тоя случай националиститѣ отъ България и Македония — разбирамъ честнитѣ и честномислящитѣ националисти — ще се научатъ не само на това, че социалдемократитѣ сж най-добритѣ и най-пълнитѣ националисти, но че въ сжщность имено така нарѣченитѣ националисти съвършено недостатъчно сж такива.

Социализмътъ се яви като обществено движение въ западна Европа къмъ половината на 19-то столѣтие. И въ началото си социализмътъ по всички въпроси стоеше на доста тѣсни гледища. Подиръ своето възмжжаване социализмътъ прѣдприе самокритиката и ревизията, до като най послѣ успѣ да разшири своя погледъ достатъчно. По националния въпросъ социализмътъ почна съ класическото изявление: *работницитѣ нѣматъ отечество, социалиститѣ нѣматъ отечество.* Но какъ да се разбира това страшно изявление? Дали това значи лумпенското и анархистическото: *все ми е едно, и тукъ — и тамъ тирания?* Дълго врѣме, нека си го признаемъ сами ние, социалиститѣ, това изявление така се схващаше. Само постепено социалдемо-

крацията се отърси отъ безформения космополитизъмъ и застана на здравата почва на интернационализма, който съдържа въ себе си най-цѣлостния национализъмъ. Групи отъ социалисти и по настоящемъ държатъ старата формула. Но тѣ сж такова меншенство, което може спокойно да се остави на страна. Националниятъ въпросъ практически е най-важенъ въ монархиитѣ на източна Европа: Русия, Австро-Унгария и Турция. Още на пръвъ погледъ се забѣлѣзва, че срѣдня и западна Европа почти се е справила съ националния въпросъ въ неговата остра форма. Англичани, френци, италиянци, испанци и покрай тѣхъ множеството други по-малобройни националности иматъ своята културна индивидуалность и своя територия. Въ източна Европа не е така. Русия, Турция и Австро-Унгария се населяватъ отъ десетки националности съ различна численость, различна и не еднакво развита култура, съ различни права и привилегии. При туй до вчера тегнѣше въ Русия и Турция деспотическиятъ режимъ, а въ Австро-Унгария не даваха всеобщото избирателно право, съ което националниятъ въпросъ и въ тритѣ монархии добиваше болезнени форми. Въ Русия националниятъ въпросъ стои едвамъ зачекнатъ. Силитѣ на реакцията и на великоруския шовинизъмъ сж още така грамадни, щото националниятъ въпросъ едвамъ ли може да бжде разрѣшенъ задоволително въ едно близко врѣме. Въ Турция националниятъ въпросъ е повдигнатъ главно отъ българи, арменци и гърци, когато другитѣ националности тепърва ще има да се самосъзнаятъ и чакъ впослѣдствие да поискатъ признанието отгорѣ на националното равноправие. Въ самото турско общество национализмътъ е повече шовинизъмъ, което не е все едно и което, особено въ Турция, е отъ особено значение.

За читателитѣ не ще да е безъ интересъ мнѣнието на първата руска *Дума* по националния въпросъ въ Русия, формулирано въ отговора на тронното слово. Тамъ цвѣтътъ на руското общество и на руската мисъль декларираше:

„Государствената Дума счита най-послѣ да укаже въ числото на своитѣ неотложни задачи и разрѣшението на въпроса за удовлетворението отдавна назрѣлитѣ искания на отдѣлнитѣ националности. Русия прѣдставява държава, населена съ многоразлични плѣмена и народности. Духовното обединение на всички тия плѣмена е възможно само при удовлетворението нуждата у всѣко отъ тѣхъ да запази и развие своята особеность въ от-

дѣлнитѣ страни на бита му. Государствената Дума ще се погрижи за широкото удовлетворение на тия справедливи нужди".

Тая Дума бѣше разгонена, наистина. Ала и втората Дума пакъ стоеше на сѫщото мнѣние. По настоящемъ въ Русия владѣе реакцията, но това нѣма да бѫде дълготрайно. Поради своята необятна територия и многочисленость Русия по-бавно върви въ пѫтя на европейскитѣ страни; но нѣма никакво съмнѣние, че това е все сѫщия пѫть. И по националния въпросъ не може да се посочва нѣкаква сѫществена разлика.

Въ основния държавенъ законъ за общитѣ права на гражданитѣ отъ 21 декемврий 1867 — австрийската конституция — се казва:

„Ст. 1. За всичкитѣ подданици, прѣдставени въ райхсрата на кралевствата и земитѣ се установява общото право на австрийско гражданство.

Ст. 2. Всичкитѣ граждани сѫ равни прѣдъ закона.

Ст. 3. Всичкитѣ държавни длъжности сѫ еднакво достѫпни за всичкитѣ граждани.

Ст. 4. Свободното прѣмѣстване на лицата и имуществата вѫтрѣ въ държавата не е подчинено на никакви ограничения.

Ст. 14. На всѣкиго се гарантира пълна свобода на вѣроизповѣданието и съвѣстьта. Ползуването съ граждански и политически права не зависи отъ вѣроизповѣданието.

Ст. 19. Всичкитѣ народности на държавата сѫ равноправни и всѣка народность има неприкосновеното право на запазване и развитие на своята националность и на своя езикъ.

Държавата признава равноправието на всички мѣстни езици въ училищата, управлението и обществения животъ.

Въ земитѣ, гдѣто живѣятъ нѣколко народности, държавнитѣ учебни заведения трѣбва така да бѫдатъ устроени, щото всѣка отъ тия народности, безъ да бѫде принудена да изучава втори мѣстенъ езикъ, да може на своя езикъ да получава всичкитѣ срѣдства, необходими за образованието".

Тия основоположения сѫ дадени прѣди повече отъ 40 години. Може би мнозина ще се удивятъ отъ тѣхната либералность. Не. Тѣ сѫ съвършено недостатъчни, както ще видимъ ей-сега, и отъ врѣмето на тѣхното гласуване и до днесъ националниятъ въпросъ разяжда Австро-Унгария и тя се принуждава на нови и нови отстѫпки.

Като разглежда тоя знаменитъ § 19, Рудолфъ Шпрингеръ прибавя:

„При тия условия правовото положение на нацията е въ висша степень жалко . . . Националната идея не може да се задоволи съ жалки и нищожни подаяния, които съвсѣмъ не даватъ правова санкция на националния колективъ и които обѣщаватъ на индивидума само безсъдържателно равноправие . . . . Затова § 19 се явява само провъзвѣстникъ на оня златенъ вѣкъ, когато ще настжпи истинското равноправие; тоя параграфъ е своеобразенъ блѣстящъ законодателенъ фойерверкъ, който *свѣти, но не грѣе* [1].

Би било интересно да знаемъ разсжжденията на Шпрингера, ако би му прѣдставили основоположенията на турската конституция, която сама се явява като вълшебенъ фойерверкъ и то на тридесетъ години единъ пжть . . .

Международната социалдемокрация въ послѣднитѣ врѣмена прѣмина незабѣлѣзана, но дълбока, еволюция. Книгата на Otto Bauer, единъ отъ най-авторитетнитѣ изслѣдователи на националния проблемъ, е доказателство на тая мисъль [2]. Социалиствуващитѣ-космополити често подхвърлятъ, че национализмътъ е за буржуазията и нейно създание. Това сж само фрази. Ето мнѣнието на Отто Бауера, което той си е съставилъ особено при изучването на споменатия въпросъ въ дунавската империя, събираща десетина национални: :

„Съврѣменната буржуазия дава не *космополитически либерали*, но *национални империялисти*. За такива национални империялисти наличностьта на подчинени национални, фактътъ на националния гнетъ е твърдѣ желателенъ. Всичко това облекчава икономическото господство и капиталистическата експлоатация на буржуазията на господствуващата национална. Идеалъ на съврѣменния капитализъмъ се явява поради това съвсѣмъ не националната държава, но държава отъ национални (не Nationalstaat, но Nationalitätenstaat), въ която при туй само една господствуваща национална се ползува и експлоатира, а всичкитѣ останали сж подчинени на нейната власть. *Империалистическиятъ националенъ принципъ е единство и свобода на своята нация и господство надъ всичкитѣ други народи*“ (к. н.).

Послѣдниятъ изразъ на Bauer'а като че ли е писанъ за младотурцитѣ . . .

Самиятъ Карлъ Кауцки, който почти винаги се явява защитникъ на класически формулираната социалистическа теория противъ опититѣ къмъ ревизия, е изтърпѣлъ една

---

[1]. Rudolf Springer: Der Kampf der Österreichischen Nationen um den Staat, s. 20.

[2]. Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Socialdemocratie.

несъмнѣна еволюция въ разбиранията си по националния въпросъ. Въ една статия, която разглежда положението на тоя въпросъ въ Австрия, Кауци пише:

„Капитализмътъ завладѣ Австрия, пробуди отъ сънь нейнитѣ народи и развиу тѣхъ потрѣбностьта отъ национално самоопрѣдѣление . . .

Икономическото развитие на Австрия *и Турция* не способствува, както въ други мѣста, къмъ сплотяване на националноститѣ, къмъ поглъщане на малкитѣ отъ голѣмитѣ национални-ности и къмъ създаване по тоя начинъ на национални-ности, живущи въ затворени области; по-скоро то съдѣйствува за смѣшението на нациитѣ, *като създава все нови и нови групи*". (к. н.)[1].

Като удобрява изтъкнатата въ австрийската социалдемократическа програма *национална автономия*, той казва за националния въпросъ въ Русия:

„Социалдемокрацията е длъжна *въ такава мѣрка да бѫде национална, колкото и демократическа*", и че „националната автономия може и трѣбва да стане лозунгъ на международната социалдемокрация"[2].

Тукъ подъ *националната автономия* се включва както политическата, така и въобще културната самостоятелность на всѣка нация.

Нека сега посочимъ изявленията на нѣколко отъ найвиднитѣ социалдемократи, дадени на международния социалистически конгресъ въ Щутгартъ, 1906 година.

Сеймонъ, делегатъ отъ Сѣверна Америка:

„Ние си прѣдставяваме социалистическата система като братски съюзъ на нациитѣ и раситѣ, но въ никой случай не така, щото една часть на човѣчеството да господствува, а другата да се подчинява".

Ледебуръ, делегатъ отъ Германия:

„Ние абсолютно отхвърляме правото на опека на единъ народъ надъ други и считаме за невъзможно конгресътъ да одобри подобенъ родъ опека".

Въ резолюцията на Ванъ-Кола (отъ Холандия), Вибо (отъ Франция) и Ледебура (отъ Германия) по колониалния въпросъ стои:

„Капитализмътъ по своето сѫщество нѣма друга цѣль, освѣнъ завоеваването на чужди страни и подчиняването подъ себе си чужди народности . . "

---

1. } Русское Богатство, № 2, 1908 г.
2. }

А въ проектираната отъ Едуардъ Давидъ (отъ Германия) резолюция се казва:

„Социализмътъ се стреми да прѣдостави на човѣчеството възможностьта да използува производителнитѣ сили на цѣлото земно кълбо и да води къмъ висша култура народитѣ отъ всички раси и нарѣчия“.

По поводъ разискванията по милитаризма, Гюставъ Херве наистина заявява:

„На пролетариата е безразлично подъ какво национално и правителствено знаме го експлоатиратъ капиталиститѣ“ —

ала това е единствения социалистъ — и кой знае защо ли Херве се нарича социалистъ —, който си позволява такива и подобни глупости.

Срѣщу него възстана цѣлия конгресъ.

Трокге, отъ Белгия, отговаря:

„Херве казваше, че нѣма отечество. Той живо поставя вмѣсто отечеството — *Съединенитѣ щати на Европа*. За да бжде послѣдователенъ, той трѣбва да унищожи всички граници и само да съжали, че не може въ интернационала да включи и Марса“.

Давидъ, отъ Германия, изявява:

„Не е вѣрно, че ние нѣмаме отечество. Ние имаме отечество. Колкото и далечъ да отиваме въ признанието на общитѣ културни интереси на всички народи, ние безусловно се отказваме да се присъединимъ къмъ утопическото схващане, че ужъ било желателно, щото нациитѣ да изчезнатъ и на тѣхно мѣсто да се яви безразличната всенародна каша“.

Брантингъ, отъ Норвегия, прѣдлага да се изкаже на Херве една благодарность, за гдѣто —

„той ни даде поводъ да покажемъ нашето пълно единодушие относително това, че национализмътъ и интернационализмътъ не само не сж противоположни, но единъ другъ се допълнятъ“.

Вайанъ, отъ Франция, казва:

„Нациитѣ се явяватъ не само полезни, но даже необходими елементи на човѣшкото развитие“.

Бебелъ, отъ Германия, заявява:

„Херве мисли, че отечеството е отечество само за господствуващитѣ класи и ужъ трѣбва да остане безразлично за пролетарията. Това е още голѣмъ въпросъ, кому принадлежи отечеството. *Ето виждаме, че цѣлия културенъ животъ се развива само на почвата на родния езикъ, на почвата на народностьта.*

Погледнете на Австрия и на борбата на поляцитѣ за тѣх-

ното национално възраждане. И въ Русия безспорно се повдига националния въпросъ.

Всѣки народъ, който страда подъ чуждо господство, даже когато то му принася добро, се повдига съ всичката си маса на борба за свобода и изоставя на заденъ планъ всички останали цѣли".

И още въ навечерието на конгреса Бебелъ се пита въ *Schwäbische Tagwacht* дали *националното* е противоположность на *интернационалното:*

„Задачата на работническата класа въ всички културни страни е въ едно и сѫщо врѣме национална и интернационална. . . Националното и интернационалното съвсѣмъ не се явяватъ понятия и стремления, които взаимно се изключаватъ; напротивъ, едно друго тѣ се допълнятъ. Подобно на това, както въ прѣдѣлитѣ на собствения народъ истинското благосъстояние на всички съплѣменници зависи отъ това добрѣ ли живѣе всѣка отдѣлна личность, така и въ великото сѣмейство на народитѣ благото на единъ народъ зависи отъ благото на всички други".

Вандервелдъ, отъ Белгия, като докладчикъ по горния въпросъ, резюмира така общото построение:

„Ние бѣхме съвършено единонодушни относително тоя пунктъ, който бѣше така блѣстяще изложенъ въ рѣчитѣ на Бебеля и Вайана, че *прѣдпоставка на нашия интернационализъмъ се явява сѫществуването на свободни и автономни нации.* Работническия интернационалъ не е аморфна маса. Той е свободно обединение на живи организации, съюзъ не само на самостоятелнитѣ държави, но и нации. . . Какъ далече сме ние отъ това врѣме, когато думитѣ на *Комунистическия манифестъ:* „пролетариятътъ нѣма отечество", се тълкуваха въ смисълъ на пълно безразличие и даже враждебно отношение къмъ интереситѣ на националната независимость. Сега тия думи добиватъ съвършено другъ смисълъ. „Пролетариятътъ нѣма отечество", защото неговото отечество е заграбено отъ буржуазията и се експлоатира отъ нея изключително въ нейна полза. Той нѣма отечество, това значи: той е длъженъ да си го извоюва. Или, както Дашински се изрази на Капщадското поле: „Бездомния народъ да си завоюва отечество, като мѣсто за проявление на човѣшкото достоинство и човѣшката радость — ето задачата на социализма". (курсивътъ на всѣкждѣ нашъ)".

Всичкитѣ тия изявления, колкото и кратки, общи и откъслечни да сѫ, говорятъ краснорѣчиво за една централна мисъль: *всѣка нация има върховното право да се развива свободно и автономно, всѣка нация стрѫва себе си.*

За допълнение на казаното ние искаме да приведемъ разбиранията на австрийската социалдемокрация, която е заставена по силата на нѣщата да работи въ една многонационална и културна империя. Австрийската социалдемокрация трѣбва да се вземе за образецъ отъ социалдемократитѣ на Балканския Полуостровъ, въ Русия и въ Турция.

Въ програмата на австрийската социалдемокрация стои:

„Австрийската социалдемократическа работническа партия се обявява за освобождението на цѣлия народъ, безъ разлика на националность, раса и полъ, отъ игото на икономическата зависимость, за унищожението на политическото безправие и повдигането на народа изъ духовия мракъ.

„Австрийската социалдемократическа работническа партия е партия интернационална. Тя осѫжда националнитѣ привилегии сѫщо така, както привилегиитѣ по рождение, по полъ, владѣние, произхождение и обявява, че борбата противъ експлоатацията трѣбва да бѫде интернационална, както е интернационална самата експлоатация".

Тия общи думи не можеха задълго да стигатъ на австрийскитѣ социалдемократи. Националнитѣ борби ставаха все по-ожесточени, защото нови нации се събуждаха, защото довчера спокойно понасянитѣ привилегии на нѣкои нации ставаха непоносими. И въ 1899 година, на общия конгресъ — всѣка националность въ Австрия има своя национална социалдемокрация и свои национални конгреси — въ чехския градъ Брюнъ националниятъ въпросъ бѣше поставенъ като специална точка на дневния редъ.

Въ начало излѣзнаха трима делегати, второстепени или петостепени звѣзди, отъ три нации, да изказватъ удивлението си, за гдѣто конгресътъ си губи врѣмето съ нѣкакъвъ националенъ въпросъ. Ето ги тия простодушни мнѣния:

Прегграферъ, делегатъ отъ Залцбургъ:

„Азъ мисля, че националната борба произхожда не изъ националнитѣ, но изъ икономическитѣ интереси на буржуазнитѣ класи. И затова националната борба е отъ буржуазно произхождение и до насъ не се отнася".

Либерманъ, делегатъ отъ Пржемисълъ:

„Азъ тука напомнямъ Маркса, който говорѣше: „Въ историята само икономическитѣ подбуждания на маситѣ иматъ рѣшаваще значение". Ако буржуазнитѣ партии се увличатъ отъ националнитѣ брътвежи, то маситѣ въ своята дѣйность не сѫ идеалистични и не могатъ да забравятъ своитѣ икономически интереси".

Геринъ, делегатъ отъ Триестъ:

„Менѣ националниятъ въпросъ ми се прѣдставя като въпросъ на стомаха за буржуазията и, като такъвъ, той трѣбва малко да ни трогва . . . Сега у насъ, социалдемократитѣ, има само една задача: да продължаваме класовата борба. .“

Такъвъ скудоуменъ социализъмъ, наистина, неможе да се трогне, освѣнъ когато се касае до голѣми безсмислици. Въпроси като националния, въпроси като политическото демократизиране, въпроси, като социалната реформа още въ границитѣ на днешната обществена система, тия жизнени въпроси изискватъ нѣщо много повече, отколкото може да даде тѣсняшкия социализъмъ на всѣка страна.

За щастие, тия схващания сѫ днесъ важни само като рѣдкость, като документи на една епоха въ социализма, която, макаръ недавна, безвъзвратно е изчезнала...

Веднага подиръ тия блудкавости излизатъ умоветѣ и гордоститѣ на австрийската социалдемокрация.

Викторъ Адлеръ, отъ Виена, прочутия шефъ на австрийската социалдемокрация, важно изявява:

„Ние не сме лекомислени и не безъ дълги колебания пристѫпихме къмъ разглеждането на националния въпросъ. Но положението на работитѣ въ Австрия е такова, че нашата партия, най-послѣ, е длъжна да даде ясенъ отговоръ на тоя въпросъ... Трѣбва да се признае, мене крайно ме удивлява, гдѣто мнозина си блъскатъ главата надъ въпроса, какъ това ще се отрази на икономическитѣ отношения . . . Ние сме длъжни да намѣримъ посоката, въ която трѣбва да тръгнемъ, за това, щото не днешна Австрия, а населяващитѣ я народи да достигнатъ каквото и да било . . .“

А между това *днешна Австрия* е все пакъ една културна страна, когато и *днешна* и *утрѣшна* Турция стои неизмѣримо назадъ въ редицата на културнитѣ страни.

Дашински, делегатъ отъ австрийска Полша:

„Съ националнитѣ особености ние сме длъжни да се считаме; ние станахме по-силни само за това, защото започнахме да се считаме съ тѣхъ, и още прѣди двѣ години бѣхме подготвени да разрѣшимъ националния въпросъ вѫтрѣ въ партията. Сега работата е тамъ, дали ние можемъ и дали сме длъжни да установимъ тая програма за цѣлата държава“.

Пернерстоферъ, отъ Виена:

„Ако още се намиратъ членове на конгреса, конто въ повдигането на националния въпросъ виждатъ *затъмнение на класовото съзнание*, то азъ си позволявамъ да укажа на това, че ние се наричаме социалдемократическа партия, и ние сме

длъжни да изхвърлимъ отъ програмата си думата *демократическа*, ако ние не поддържаме ония искания на демокрацията, които утвърдяватъ правото на всѣка нация на национално сѫществувание . . . Прѣди всичко нацията трѣбва да е обезпечена и защитена въ своето сѫществувание. Това обезпечение е възможно само посрѣдствомъ установяване на опрѣдѣлени национални територии".

Ганкевичъ, делегатъ русинъ:

„Австрия трѣбва да бѫде раздѣлена на такива национални самуправляващи се области, гдѣто всѣка нация би могла да се разпорежда съ своята сѫдба".

Самиятъ докладчикъ на конгреса, който изглежда доста умѣренъ, Зелигеръ, се изразява както слѣдва:

„Може да се види противорѣчиво, гдѣто ние, конгреса на междунационалната социалдемокрация въ Австрия, поставяме на разрѣшение националния проблемъ. Характерно е, че ние, които ни клеймятъ като хора безъ народность, безъ отечество, ние търсимъ разрѣшението на националния въпросъ. Менѣ лично всичко това не ми се струва противорѣчие; напротивъ, азъ разглеждамъ нашето намѣсване въ разрѣшението на националната проблема като изпълнение на естествената задача на австрийската социалдемокрация. . . Националниятъ въпросъ е разрѣшимъ само въ демократически смисълъ . . ., заради което се проектира Австрия да бѫде раздѣлена на национални самоуправляващи се области, автономно рѣшаващи своитѣ дѣла.... Както по въпроса за училищата, така и по много други въпроси учрѣдяването на национални самоуправляващи се области ще отстрани повода къмъ национална вражда. При това, за да се прѣмахне плоскостьта на триенията между нациитѣ необходимо е точно да се установи по законенъ пѫтъ до какви граници е допустима свободата на развитието на националното меншинство, т. е. да се установи границата на влиянието на националното болшинство. . . Въ всѣки случай, работата се състои въ това, да се намѣрятъ тия основи, при които ще бѫде възможно съжителството на всички народи въ държавата". . .

Слѣдъ разисканията конгресътъ *единодушно* приема слѣдната основна резолюция:

1. Австрия трѣбва да се реформира въ държава, която да прѣдставява демократически сѫюзъ отъ национални ности.

2. Вмѣсто историческитѣ коронни земи, трѣбва да се образуватъ национално-отграничени самоуправляващи се административни единици, въ всѣка отъ които законодателството и управлението ще се намира въ рѫцѣтѣ на националния парламентъ, избранъ възъ основа на всеобщото, прѣко и равно гласоподаване.

3. Самоуправляващитѣ се области на една и сѫща нация образуватъ заедно единъ националенъ съюзъ, който рѣшава своитѣ национални дѣла напълно автономно.

4. Правата на националнитѣ меншенства ще се обезпечатъ съ особенъ законъ, издаденъ отъ имперския парламентъ.

5. Ние не признаваме никакви национални привилегии и затова отхвърляме искането за държавенъ езикъ; доколко е необходимъ общъ езикъ за сношение, ще бѫде установено отъ имперския парламентъ.

Ние бихме могли да приведемъ мнѣния и резолюции на руски социалдемократи и на конгреситѣ на всички социалдемократически партии въ руската империя, числото на които надминава една десетица. Но това ще да е излишно както за ония които ще застанатъ на сѫщата гледна точка — тѣмъ тия цитати сѫ прѣдостатъчни, така и за ония, които биха искали да си запазятъ изпитанитѣ, макаръ шупливи, формули — тѣмъ съ никакви аргументи не може да се помогне.

Неволно ми иде да сравня горѣизложенитѣ заявления съ схващането на българската социалдемокрация и съ позициитѣ на тритѣ български организации въ Македония: конституционна, вѫтрѣшна, на Сандански.

Социалдемократическитѣ партии въ България не сѫ имали досега случай да се произнасятъ по националния въпросъ. Може изобщо да се каже, че повечето социалисти иматъ по-вече или по-малко отъ плѣсенясалото космополитическо настроение. Ревизията у насъ до сега е обсѣгнала само синдикално — кооперативното движение и непълно тактиката на политическата борба и важностьта на социалната реформа. Ала сигурно е, че послѣдователнитѣ широки социалисти ще застанатъ на почвата на съединения национализъмъ и интернационализъмъ, и послѣдователнитѣ тѣсни социалисти — на почвата на тѫпия и бъбривъ космополитизъмъ.

До нѣйдѣ българската социалдемокрация се е приближавала до националния вопросъ, когато е разглеждала отношението си къмъ македонската революция. И понеже никоя земна сила не може да отклони вниманието на България отъ събитията въ Македония, едно по-близко запознаване съ националния въпросъ полека-лека ще ѝ се наложи. Отъ дѣсно сега умразнитѣ социалисти — „националисти“, отлѣво смѣлитѣ социалисти — „космополити“, спасители на всемирния пролетариятъ, ще разбудятъ социалистиче-

ската мисъль. Ние помнимъ социалистическитѣ разногласия отъ 1902 година насамъ, и никакъ не се удивляваме на изстжпленията на социалиститѣ отъ типа на П. Делирадева и Д. Х. Димова. Всичко си отива, както бѣше и по другитѣ *спорни въпроси.*

Не е лишено отъ интересъ сравнението между схващанието на модерната социалдемокрация и схващанието на българскитѣ организации въ Турция. Въ тоя моментъ ние отдѣляме всичко друго настрана и сливаме всичкитѣ три организации. Не е ли очевидно, че *национализмътъ* на конституционната партия, вжтрѣшната организация и групата на Сандански, е недостатъченъ и неджгавъ? Не е ли изумително, какъ интернационалиститѣ — социалисти на цѣла Европа уважаватъ и повдигатъ *нацията* несравнено повече отколкото българскитѣ националисти отъ всѣки косъмъ въ Македония?

Социалдемократитѣ въ Македония трѣбва да искатъ да се възприеме програмата — платформа на австрийската социалдемокрация. Турция, ако ѝ се иска да сжществува, трѣбва да се реформира въ федерация отъ самоуправляващи се автономни национални области. Никаква привилегия, никакъвъ господствуващъ езикъ. Административного дѣление трѣбва по възможность по-пълно да съвпадне съ националното дѣление. Всѣка национална‌ность да бжде абсолютно равноправна въ цѣлия неинъ политически, социаленъ и културенъ животъ. Никакво национално угнетение, за да настжпи сближение и взаимность между нациитѣ. Пълна възможность за националното самоопрѣдѣление и за културната автономия.

Какво прѣчи на споменатитѣ български организации да възприематъ тоя достоенъ и цѣлостенъ национа‌ленъ лозунгъ? Боже-Господи, има сигурно страхъ, да не би покрайнитѣ, по-интелигентнитѣ елементи да ги обвинятъ въ шовинизъмъ! . . Нищо по-смѣшно отъ това. Конституционалисти и революционери — бждете прѣди всичко националисти, поне толкова, колкото е интернационалната и интернационалистическата социалдемокрация!

Ние сме горди въ всѣки случай, дѣто българската национа‌лность въ Македония не е напоена съ просташки и реакционенъ шовинизъмъ. И тъкмо поради това българската национа‌лность стои на чело и съ своята неизчерпаема революционна енергия, и съ своята чудна прогресивность и демократичность, и съ своята великолѣпна културоспособность.

Още Ботйовъ увѣрено написа тия думи: „Българскиятъ народъ не е въ гроба на своето прѣминало, а въ люлката на своето бждаще“, и на друго мѣсто: „Българскиятъ народъ съставя главното население на европейска Турция, слѣдователно — неговата роля трѣбва да е първостепена!“.

Българското царство и конституционна Турция.

Le meilleur juge d'un festin n'est pas le cuisinier, mais le convive.

Провъзгласяването на независимото княжество въ царство България изненада българитѣ и Европа, макаръ отъ години насамъ да се знае, че князъ Фердинандъ нагласява работитѣ въ тази посока. Най-добриятъ сътрудникъ въ случая на новия царь, така нарѣченъ отъ прѣдседателя на Камарата и отъ демократическото правителство, въпрѣки конституцията, се яви зашеметената турска дипломация. Изходниятъ пунктъ на послѣднитѣ събития въ България бѣ конфликтътъ съ нашия дипломатически прѣдставитень въ Цариградъ. Върху кекавостьта на българската дипломация не може никога да се прѣувелинава. Но елементарната добросъвѣстность задължава да се признае, че цариградскиятъ инцидентъ не е отъ лично естество. Какви сж качествата на г. Гешева, това не е прѣдоставено да обсжжда Тефикъ-паша. Сжщо е неоснователно съображението на нѣкои опозиционери съ лукавость, че обноската спрѣмо г. Гешева е заслужена съ изявената резервираность на България спрѣмо кредитоспособностьта на младотурското прѣдприятие. Никой не е длъженъ да гледа на донанмитѣ въ Турция по начинъ, какъвто се билъ искалъ на младотурцитѣ. Отъ политическо гледище демократическото правителство трѣбва да се осжди заради шумно изказванитѣ резервирания. Но това е работа на българското гражданство, на българската преса и на партиитѣ. Тъкмо по теорията за ненамѣсването отстрана на една външна държава въ вжтрѣшнитѣ дѣла на съсѣдитѣ си, теория така любима на турската дипломация, Тефикъ-паша нѣмаше никакво право да унизява достоинството на България. Ако ли турската дипломация посочва берлинския договоръ, то този е имено най-несполучливия аргументъ, защото Турция тъпче постановленията на берлинския договоръ относително Македония още отъ деня на приемането му. Каквито впрочемъ да сж основанията на турската

дипломация, едно си остава неоспоримо: тя знаеше прѣдварително какви ще бждатъ послѣдствията отъ нейния актъ на прѣнебрѣжение и оскърбление спрѣмо България. Турското правителство, значи, искаше конфликта. Дали това то е направило по съображения на вжтрѣшната политика, или по нѣкои други съображения, не е за насъ много важно. Най-близко е да се допусне, че турската дипломация е играла по свирката на нѣкои европейски сили.

Отъ развитието на послѣднитѣ събития стана ясно за всички колко необмисленъ е билъ жестътъ на Турция. Тя е сега най-нещастната, защото сама създава видимиятъ поводъ за по-нататъшнитѣ прѣдизвикателства отъ страна на България, Австро-Унгария и Гърция.

Стачката на ориенталскитѣ желѣзници дойде тъкмо на врѣме. Нѣма нищо вѣрно въ интригитѣ на мнозина да изкаратъ стачката поржчана отъ правителство. Тая стачка бѣше необходимиятъ завършекъ на всички желѣзничарски стачки въ Турция слѣдъ прѣврата отъ 11 юлий. Но това никакъ не изключва обстоятелството, че българската дипломация веднага се е приспособила къмъ момента и се е постарала да използува за свои цѣли самата стачка. Желѣзничарскиятъ персоналъ обаче нищо не е могълъ да прѣдвиди. А управителниятъ комитетъ на българския желѣзничарски съюзъ се държа, отъ гледна точка на работническата солидарность, — отлично. Той не стана орждие на правителството противъ своитѣ другари, при риска да бжде принуденъ на една сждбоносна акция противъ правителство. Що се отнася до факта на заемането линията, той не може да бжде освѣнъ удобренъ, защото още учрѣдителниятъ конгресъ на българскитѣ желѣзничари гласува резолюция за откупването на източнитѣ желѣзници, което е желание и на цѣла България.

Линията окупирана, правителството искаше да третира за сумата на откупването. Ала ето тука ѝ посочиха суверена — Турция. Послѣднята искаше изпразване на линията, слѣдъ като бѣ наранила достолѣпието на България съ непоканването на г. Гешева. Ясно бѣше, че правителството на демократитѣ, което иска да мине за смѣло, и българскиятъ князъ, който не скриваше своитѣ домогвания за корона, тъкмо туй и дебнѣха. Въ това направление всичко е било уговорено не само съ Австро-Унгария, но по всѣка вѣроятность и съ други европейски сили. Прокламирането на българската независимость, фактически отдавна придобита, се налагаше. Никакво сериозно възражение срѣщу туй не може да се извади. А това прокламиране на независимостьта — една общепризната държавна и

национална нужда — демократическото правителство свърза съ нарушението на конституцията, като великодушно подаде на довчерашния князъ царска титла. Къмъ обѣдъ на 22 септември телеграфътъ ни донесе, че България станала царство и князъ Фердинандъ — царь.

За думата ние много не държимъ. Царь, краль, цезарь, императоръ, господинъ Фердинандъ — не особено ще му гледаме. Правителството привежда, че въ старата българска история се говори за царе, затова трѣбвало да се говори и въ новѣйшата. Ние бихме само пожелали, да не ни се повръща стария царски режимъ, защото той ни доведе турското робство. Азъ си припомнямъ, въ българскитѣ училища се прѣподава, както понѣкога извѣстна часть на пресата повтаря, че старата България намѣрила своята пропасть поради крайнитѣ учения, които я раздвижвали Това е най-мизерното обяснение, което може да се намѣри. Напротивъ, ученията, на които България бѣше съкровищница, се разнесоха до Италия и южна Франция и освѣжиха тогавашната човѣшка мисъль. Въ нашата родина тѣ, за съжаление, не пуснаха дълбокъ коренъ и не постигнаха своитѣ цѣли на обновление духовния и социалния животъ на българитѣ. Стариятъ български царизъмъ бѣше така напрѣдналъ въ своята развала и неприспособимость, въ своята непривѣтность къмъ всѣки лъхъ на реформиране, щото въ сътрѣсенията, къмъ които той слѣпо и безумно отиваше, той не можеше да намѣри освѣнъ своята погибель. Реформаторскитѣ и революционни стремленмя, усилията да се оздрави социалния организъмъ, да се подобри държавната наредба, останаха суетни не по своя вина. Турското плѣме, което по обща култура стоеше и тогава значително по-назадъ отъ българитѣ, намѣри въ себе си достатъчно сили, за да си подчини толкова земи и народи и да ги държи въ туй положение цѣли столѣтия.

А между туй, какъ безсмислено и какъ увѣрено ни извикватъ споменитѣ за старото българско царство!...

Но ако царствениятъ Фердинандъ и демократическото правителство сж прѣдоволни отъ своето велико и може би опасно велико дѣло, то още много остава до заключението, че царството на нова България трѣбва само да ни възхищава. Трѣбва обаче тукъ да направя едно разграничение, тъй като може да се изпадне въ двусмисленость. Управляващитѣ партии, безъ радикалитѣ. сж напълно въ духа на търновската акция. Тѣ всички на свой маниеръ завиждатъ на демократическата партия, който е отворила уста като ламя да глътне всички исторически събития — или всички исторически вждици.

Това обстоятелство не говори само злѣ за демократическата партия. Внимателно разгледано, това, между впрочемъ, означава, че на 22 септемврий не е игранъ нито фарсъ, нито водевилъ. Има нѣщо общо, има нѣщо сериозно; ние казахме и по-горѣ, че обявяването на българската независимость трѣбваше единъ пжть да се направи, а щомъ е така, вече е въпросъ на тактиката, политическа и дипломатическа, кога и какъ то ще стане. Радикали и социалдемократи сжщо не сж за българската зависимость.

Какво е обаче тържеството на царь Фердинанда и демократическото правителство, нека да поискатъ мнѣнието на ония, които сж поканени за него. Прѣди всичко Европа. Нейнитѣ симпатии ние сме търсили и никакъ не е безразлично за насъ нейното мнѣние и нейното настроение. Ако ние ще искаме да си спечелимъ само славата на държава – разбойникъ, то не е много мжчно. Ала кога ще убѣдимъ Европа въ нашата културность и вѣрность на международнитѣ ни задължения?

Турция тоже е недоволна. Тя е главната виновница. Деспотическиятъ режимъ въ тая грамадна империя е причинявалъ само злини както за нациитѣ, които още е обсебилъ, така и за съсѣдитѣ си. Все пакъ, дѣлото на България насърчава реакцията и ослабва и така слабитѣ конституционни направления. И каквито да сж нашитѣ тѣсно — държавни интереси, има и нѣщо по-високо, което трѣбва да се има прѣдъ очи.

Македонската интелигенция се счита отново докосната. Въ 1895 го признаха за князъ, въ 1908 — за царь, и все въ тия шахматни движения македонския въпросъ е билъ фигурата — побѣдителка. А при това, турската политика на изолирване и омаломощаване на българския елементъ добива нови и незабравими аргументи. Състоятелнитѣ класи въ Македония мълчатъ и се резервиратъ. Тѣ сж между два огъня —привързаностьта къмъ България и чудноватоститѣ, които ѝ идатъ отъ нея. Само простата маса, по непосрѣдствени наблюдения, които ми съобщиха, се показвала доволна и засмѣна. „Ние не искаме да знаеме кой е царя, ние знаемъ, че България е царство — и повече не ни трѣбва!“ Такова е било приблизително общото радостно възклицание. Маситѣ иматъ и своитѣ слабости, понѣкога сждбоносни. Но все пакъ, и въ дадения случай трѣбва да се отиде до дълбочината на народната душа. Господствуващата идея, макаръ смжтна и едвамъ доловима, е тази, че България расте и напрѣдва, докато турската империя се разлага и разпада.

У насъ има едно по-сложничко разпрѣдѣление. Буржу-

азнитѣ партии не изразяватъ сѫщинскитѣ настроения у маситѣ. Тѣ се мѫчатъ да поднесатъ чрѣзъ ежедневната преса на българския народъ една имитация на собственитѣ му схващания. Така на повръхенъ погледъ се чини, че тука има необяснимо единодушие между народъ, партии и преса. Всичкиятъ и едничкия блалоприятенъ елементъ у българския народъ е самосъзнанието на собствената му мощь и достоинство. Не искаме повече опека, макаръ формална, на Турция, ние сме пълнолѣтни, добрѣ пълнолѣтни — на 30 години — и не желаемъ да бѫдемъ третирани като никаквици. Ако нѣкой доктринеръ би отричалъ това народно самосъзнание, той ще принижи маситѣ до оскотени тълпи, и тогава изводитѣ му за близкого и по-далечно бѫдаще биха били твърдѣ интересни. Но какво повече отъ това? Царю *честити*? Царю *велелѣпни*? Царю *всѣмъ българомъ*, та че и *всѣмъ грѣкомъ*? Не. Българитѣ сѫ много по-практични и по-разумни. Тѣ могатъ да сѫ още безсилни спрѣмо яркия и тъмния монархически режимъ, ала нему тѣ душата си, съзнанието си, честьта си не сѫ дали и не ще ги дадатъ. Въ голѣмата демократическа партия има нѣкои рѣзко демократически настроения. Въ интелигенцията, радикалитѣ и социалиститѣ не липсува отъ народното настроение, но умьтъ се мѫчи повече и повече иска да знае.

Какво ще ни струва нашия царь? Първата напитка на царското пиршество бѣ, така или инакъ, за поглъщане. Ами наистина ли, както *Врѣме* писа, се готвятъ да ни поднесатъ напитка съ човѣшка кръвь? Ние и днесъ не си въобразяваме, че между Турция и България нѣма камъни на прѣпъването. Когата турската реакция ще се чувствува силна и подготвена военно, тя ще иска да ни накаже за многобройнитѣ ни грѣхове, ала все пакъ, друго е Македония, друго е царската корона. Ако ще трѣбва короната на царя — само тя — да иска народната кръвь и народното разорение, по-добрѣ ни е безъ корона. Голѣмитѣ конфликти, ако не сѫ оправдателни, се обясняватъ и налагатъ при голѣми интереси. Царь Фердинандъ не е толкова голѣмъ, за да иски отъ България толкова много. Или ще кажатъ, че сега вече нѣма връщане? Ахъ, не, тая мѫдрость и тая прѣдвидливость на царя, за които ни омръзна да четемъ и да слушаме, гарантиратъ на всички българи, че изненадата може да бѫде само за народа, но не и за правителството и неговия царь. И затова до вчерашната акция ще се впише и всѣка нова — за отплата при утрѣшнитѣ избори, за отплата на обществената съвѣсть. Ако българския народъ бѫде тласнатъ да се бори само противъ да-

нъцитѣ на своята зависимость, то е малко; сигурно ще се досѣтятъ да отхвърлятъ и царскитѣ цивилни листи. Инакъ ще стане само промѣна на данъка на зависимостьта. България има два сѫществени интереса, за които, ако ѝ бѫде наложено, може съ послѣдни усилия да се бори, своята независимость и свободата на българитѣ въ Македония. Подъ сѣнката на тия сѫдбоносни въпроси могатъ незабѣлѣзано да се подслонятъ множество малки и голѣми амбиции. Обаче, ако само за тия амбиции ще се иска да се постави на изпитание цѣлата енергия на българитѣ, по цѣлесъобразно е прѣди всичко да се изкоренятъ тия амбиции. Това не ще се види въ хармония съ царското настроение на барабанитѣ и възгласитѣ, ала това сѫ истини, които правителството на царя и може-би самия той — какво великодушие! — не ще забравятъ.

Ето единъ исторически моментъ, който събира цѣлото наше тридесеть годишно минало. Ако правителството успѣе да запази единъ минимумъ прѣданость на народнитѣ интереси, ако новиятъ царь не ще поиска да сюрпризира свѣта още веднажъ съ своята царска и цезаристическа прѣмѫдрость — България ще излѣзе отъ тая криза на растенето заздравена. На социалисти, радикали и всички кръгове на интелигенцията прѣдстои да отдѣлятъ тъмното отъ свѣтлото въ тая моментна бъркотия, а не да се успокоятъ съ високопарни отрицания и суетни заканвания.